

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ОДЕСЬКА МОРСЬКА АКАДЕМІЯ”
ІНСТИТУТ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ

Шаров Р.А., Завгородній Д.С.

КУРС ЛЕКЦІЙ

з навчальної дисципліни

ІСТОРІЯ ВІЙН ТА ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА (У Т.Ч. ВОЄННА ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ)

м. Одеса - 2024

УДК 94(477):355.1
К93

Рекомендовано для публікації та впровадження в навчальний процес Вченою радою Інституту Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія”
(протокол від “29” травня 2024 року №6)

РОЗРОБНИКИ:

капітан 1 рангу Шаров Р.А., заступник начальника Інститут Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія”
капітан 2 рангу Завгородній Д.С., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри Тактики (Військово-Морських Сил) Інституту Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія”

РЕЦЕНЗЕНТИ:

кандидат історичних наук, доцент Поспелов Андрій Сергійович
кандидат військових наук, доцент Шевченко Руслан Іванович

курс лекцій з навчальної дисципліни “Історія війн та воєнного мистецтва (у т.ч. воєнна історія України)”/ Р.А. Шаров, Д.С. Завгородній: ІВМС НУ “ОМА”, 2024. 46 с.

У курсі розглянуто основні питання історичних подій під час світових війн та міжнародних конфліктів. Особлива увага привернута вивченню мистецтва ведення бойових дій на морі на основі розгляду історичних морських битв.

Курс розроблений на основі робочої програми навчальної дисципліни та призначений для курсантів та слухачів Інституту Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія”.

УДК 94(477):355.1

ISBN 978-617-7857-38-8

© Інститут Військово-Морських Сил
Національного університету “Одеська
морська академія”

ЗМІСТ

1. Зміст.....	3
2. Вступ.....	4
3. Лекція 1. Загальні відомості про розвиток теорії й практики ведення бойових дій на морі	6
4. Лекція 2. Розвиток військово-морського мистецтва у стародавньому світі	14
5. Лекція 3. Військово-морське мистецтво в класичну добу вітрильного флоту (друга половина XVII - кінець XVIII століть).....	27
6. Лекція 4. Військово-морське мистецтво в добу кризи вітрильного флоту (друга половина XVIII - середина XIX століть).....	39
7. Лекція 5. Військово-морське мистецтво доби машинного флоту (від громадянської війни в США до кінця російсько-японської війни)	51
8. Лекція 6. Військово-морське мистецтво в Першій Світовій Війні 1914-1918 рр.	70
9. Лекція 7. Військово-морське мистецтво під час Другої Світової Війни 1939-1945 рр. (Європейський театр військових дій).....	85
10. Лекція 8. Військово-морське мистецтво під час Другої Світової Війни 1939-1945 рр. (Тихоокеанський театр військових дій).....	103
11. Лекція 9. Військово-морське мистецтво під час “Холодної війни” (1946-1991 рр.)	113
12. Лекція 10. Розвиток військово-морського мистецтва під час локальних війн другої половини XX – початку XXI століть.....	126
13. Лекція 11. Військово-морська історія в часи київської русі та українського козацтва.....	141
14. Лекція 12. Військово-морська історія Української держави у період 1917-1921 років.....	158
15. Лекція 13. Військово-морська історія України до 2014 року	172
16. Лекція 14. Операції та бойові дії військових частин Збройних Сил України в ході російсько-української війни.....	187
17. Література.....	202

ВСТУП

Військова історія як сукупність воєнно-історичних знань виникла на ранньому етапі існування воєн. У давні й середні століття вона зводилася головним чином до опису війн і боїв. У воєнно-історичних працях панували ідеалістичні й метафізичні погляди, визнавалося існування надприродних сил, переоцінювалася, виділялася роль полководців і монархів. Тільки у XVIII-XIX ст. воєнно-історичні знання починають складатися в систему й формуються у відносно самостійну науку.

Сформувалися складові частини військової історії (*історія війн, історія військового мистецтва, історія будівництва збройних сил, історія військової техніки й історія військової думки*), а також є спеціальні галузі. Всі вони перебувають у тісному взаємозв'язку. Ведучими з них стали історія війн і історія військового мистецтва. У них знаходять найбільш повне відображення різні сторони об'єкта дослідження військової історії. Якщо історія війн служить її фактичною основою, висвітлюючи в хронологічній послідовності конкретні війни й розкриваючи їхні специфічні риси, то головне завдання історії військового мистецтва полягає в тому, щоб, опираючись на історичні факти, розкрити об'єктивну сутність розвитку військового мистецтва.

Мета викладання навчальної дисципліни “Історія війн та воєнного мистецтва (у т.ч. воєнна історія України)” є формулювання у курсантів цілісної уяви про теорію й практику військово-морського мистецтва, надання базових знань та вироблення впевнених навичок у вивченні та проведенні аналізу ключових військово-морських боїв та операцій з давнини до сьогодення.

В ході вивчення навчальної дисципліни “Історія війн та воєнного мистецтва (у т.ч. воєнна історія України)” курсанти повинні:

знати:

1. Теорію й практику військово-морського мистецтва, як основи практичного застосування військово-морських флотів (сил) та комплекс взаємопов'язаних з ним факторів, що впливали на ефективність й результативність ведення бойових дій на морі та у узбережжя в різних історичних умовах;

2. Формувати чітке і правильне уявлення про принципи проведення аналізу військово-морських боїв та операцій з давніх часів до сьогодення;

3. Набути творчий підхід при вивченні й оцінці надбань в тактиці та оперативному мистецтві військово-морських флотів (сил) різних історичних епох та відомих флотоводців-новаторів;

вміти:

1. Застосовувати отримані знання при вивченні спеціальних дисциплін;

2. Самостійно вивчати та аналізувати різні морські бої та елементи операцій військово-морських сил (флотів) задля практичного використання відповідних знань у процесі подальшого навчання, особистого тактичного удосконалення й бойової практики.

3. Самостійно робити висновки щодо позитивних чи негативних надбань теоретиків та практиків військово-морського мистецтва попередніх епох для подальшого теоретичного й практичного удосконалення майбутнього офіцера флоту.

4. Об'єктивно і неупереджено оцінювати корисні тактичні й оперативні прийоми застосування різних сил та бойових засобів військово-морських флотів (сил) під час морських боїв та операцій попередніх історичних епох задля їх практичного застосування в сучасних умовах під час виконання бойових завдань;

набути практичні навички:

з аналізу військово-морських ситуацій (боїв, операцій, військово-політичного протистояння за участю флотів) попередніх епох;

з аналізу військово-історичних карт та схем;

з використання цінного досвіду попередників у прийнятті рішень під час виконання бойових та учбово-бойових завдань.

ЛЕКЦІЯ 1

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО РОЗВИТОК ТЕОРІЇ Й ПРАКТИКИ
ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ НА МОРІ

1. *Основні терміни і поняття. Складові частини воєнної науки. Війна як суспільно-політичне явище в історії.*

2. *Загальні відомості про світову військову та військово-морську історію. Концепція мистецтва війни за Сунь Цзи. Теорія морської сили А.Мехена, Ф. Колумба.*

1. Основні терміни і поняття. Складові частини воєнної науки. Війна як суспільно-політичне явище в історії.

Історія воєнного мистецтва є складовою частиною воєнної історії, досліджує виникнення й еволюцію форм і способів ведення збройної боротьби, узагальнює досвід минулих воєн, процес розвитку військового мистецтва і розкриває його закономірності, створюючи тим самим основу для розвитку сучасної військової теорії.

Головне завдання історії воєнного мистецтва полягає в тому, щоб розкрити об'єктивну сутність розвитку воєнного мистецтва, виявити залежність форм і способів ведення воєнних дій від розвитку виробництва, соціально-економічної й політичної структури суспільства, розкрити вплив флотоводців на воєнно-морське мистецтво.

Воєнно-морське мистецтво – це теорія й практика підготовки і ведення воєнних дій на суші, морі й у повітрі кораблями (тактичними групами, з'єднаннями, їх угрупованнями), військовими частинами та підрозділами ВМС. Складовими його частинами є: *стратегія, оперативне мистецтво й тактика*, між якими існує тісний зв'язок і взаємозалежність. Ці складові частини доповнюють один одного, сприяючи тим самим найбільш повному рішенню завдань, що стоять перед військовим мистецтвом.

У співвідношенні стратегії, оперативного мистецтва й тактики головна роль належить стратегії.

Стратегія – вища область військового мистецтва. Вона охоплює теорію й практику підготовки країни і її збройних сил до війни, планування й ведення війни й стратегічних операцій. Теорія військової стратегії, як система наукових знань, вивчає закономірності й стратегічний характер війни, а також способи її ведення, розробляє теоретичні основи планування, підготовки й ведення війни й стратегічних операцій.

Найважливішими **завданнями стратегії** є: визначення в конкретних умовах війни стратегічних завдань збройних сил і необхідних для їхнього виконання сил і засобів; розробка й здійснення заходів щодо підготовки збройних сил, театрів воєнних дій, економіки й населення країни до війни, планування війни й стратегічних операцій; організація розгортання збройних сил і керівництва ними при веденні операцій стратегічного масштабу, а також вивчення можливостей ймовірного противника по веденню війни й стратегічних

операцій.

Військова стратегія ґрунтується на правильному використанні економічних і морально-політичних факторів, що вирішують долю сучасної війни.

Стратегія перебуває в тісному зв'язку з політикою, впливає з неї й обслуговує її. Ця залежність позначається як на визначенні загальних і часткових стратегічних цілей, так і на загальному характері стратегії й формах ведення збройної боротьби.

Важливою складовою частиною військового мистецтва є **оперативне мистецтво**. Оперативне мистецтво охоплює теорію й практику підготовки й ведення спільних операцій (бойових дій) міжвидовими угрупованнями збройних сил. Основними **завданнями теорії оперативного мистецтва** є: дослідження закономірностей, змісту й характеру сучасних операцій (бойових дій); розробка способів їхньої підготовки й ведення, застосування з'єднань видів збройних сил, родів військ (сил), способів і методів організації й підтримки безперервної взаємодії, всебічного забезпечення військ і управління ними; визначення вимог до організації й озброєння видів збройних сил і родів військ (сил); розробка змісту й методів оперативної підготовки офіцерського складу й органів військового управління; вироблення рекомендацій по оперативному обладнанню театрів воєнних дій; дослідження поглядів імовірного противника на ведення воєнних дій оперативного масштабу.

Складовою частиною військового мистецтва є **тактика**. Вона охоплює теорію й практику підготовки й ведення бою підрозділами, частинами (кораблями), тактичними групами і з'єднаннями різних видів збройних сил, родів військ (сил) і спеціальних військ. Найважливішими **завданнями тактики** є: дослідження закономірностей, характеру й змісту бою, розробка способів його підготовки й ведення; вивчення бойових властивостей і можливостей підрозділів, частин і з'єднань. Тактика поділяється на загальновійськову й тактику різних родів військ (сил).

Розвиток військового мистецтва йде по висхідній лінії – від нижчого, простого, до вищого і складного. Ускладнення способів ведення війни й організації збройних сил, безперервне збільшення розмаху збройної боротьби - загальні об'єктивні закономірності, що простежуються протягом багатьох століть.

Форми й способи ведення збройної боротьби залежать від рівня виробництва, економіки, характеру відповідного їм суспільного ладу. На розвиток військового мистецтва впливали і впливають також особливості історичного розвитку країни, географічні умови, національні традиції й інші фактори.

Для того щоб правильно зрозуміти розвиток воєнно-морського мистецтва, необхідно вивчати його на конкретних воєнно-історичних подіях і фактах з дотриманням їхньої хронологічної послідовності. Загальні питання історичного й військово-політичного характеру, розглянуті соціально-економічними дисциплінами, в навчальній дисципліні, щоб уникнути повторення будуть викладатися стисло, в обсязі, необхідному тільки для з'ясування закономірностей

їх розвитку.

По кожному періоду історії воєнно-морського мистецтва важливо засвоїти те нове, що з'являлося у військовому мистецтві порівняно з попереднім періодом. Це дозволить установити діалектичну наступність у військовій справі й на цій базі творчо вдосконалювати його, піднімати на новий якісний рівень.

Бойовий досвід – основа практики воєнного мистецтва. Бойовий досвід – засноване на практиці бойових дій чуттєво-емпіричне узагальнене пізнання бойової дійсності, сукупність знань, умінь і навичок, придбаних у ході війни (воєнних дій). Бойовий досвід становить основу практики воєнного мистецтва, є найважливішим джерелом подальшого розвитку воєнної теорії й практики. Він дозволяє виявляти закономірності й тенденції розвитку військової справи, виробляти рекомендації по побудові й підготовці збройних сил з урахуванням помилок і всього цінного, що було в практиці бойових дій, їхнього забезпечення й управління військами (силами). **Формами оволодіння й джерелами засвоєння бойового досвіду є:** особиста участь у бойових діях і вивчення проведених операцій і боїв по бойових документах (плани бойових дій, бойові накази, директиви, повідомлення, зведення, звітні карти й т.д.), розповідям і описам учасників боїв, мемуарної літератури.

Перші праці, що узагальнювали бойовий досвід, з'явилися в державах Древнього Сходу (Сунь-Цзи), Др. Греції (Фукицид, Ксенофонт), Др. Римі (Веґецій, Фронтин, Юлій Цезар). Значним внеском у розвиток військового мистецтва були праці Наполеона I., К. Клаузевиця, Х. Мольтке, А.Мехена та інших. Клаузевиц в праці “Про війну” (1832-34) зробив першу спробу розробки загальної теорії війни, не обмежуючись спеціальними питаннями стратегії і тактики. Він дав визначення війни як продовження політики насильницькими засобами.

У період між 1-ю і 2-ю світовими війнами вивчався й узагальнювався також досвід локальних воєн, що дозволяло робити висновки про ефективність нових видів зброї, військової техніки й способів бойових дій. При цьому виділялися як узагальнений досвід воєн, так і його специфічні риси в кожній з них окремо й робилися ті або інші висновки про можливість застосування цього досвіду для Збройних Сил у цілому або ж тільки для конкретних умов ведення війни.

Як не згадати слова видатного історика *В.О.Ключевського* “История – это не учительница, а надзирательница: она ничему не учит, но сурово наказывает за незнание уроков”.

2. Загальні відомості про світову військову та військово-морську історію. Концепція мистецтва війни за Сунь Цзи. Теорія морської сили А.Мехена, Ф. Коломба.

Відомо, що на зміст *військової справи* в тій чи іншій країні в конкретну історичну епоху **впливає безліч чинників, перш за все таких, як її соціально-політичний устрій, рівень розвитку виробництва, науки і освіти, культурні традиції, духовний стан суспільства та інші.** В цілому зміст, основні напрями

розвитку і вдосконалення військової справи в будь-якій державі мають загальні риси, які випливають з об'єктивних закономірностей світового розвитку. Разом з тим вони мають і **істотні відмінності**, обумовлені географічним положенням держави, його народонаселенням, економічною діяльністю, характером зовнішніх загроз тощо.

Теоретичні винаходи з військового мистецтва, які загально відомі широкому загалу, були зроблені у древній Греції.

Праці видатних давньогрецьких мислителів **Демокрита, Арістотеля і Платона** – вищий етап у розвитку старогрецької філософії. *Арістотель зробив великий вплив на розвиток військово-теоретичної думки. Платон поклав початок теорії увічнення війни, стверджуючи, що війна є природним станом народів. Війна, на його думку, викликається або необхідністю захопити землю сусідів, або прагненням останніх до захоплення нашої землі. Війну, говорив Платон, веде армія, яка має бути укомплектована добре підготовленими воїнами.*

Багато військових вчених і аналітиків поділяють всю історію воєн (а з ними — і всієї військової справи) на сім періодів:

- **війни першого покоління** — для яких характерним було застосування холодної зброї. Вони йшли зі стародавніх часів до XIV століття;
- **війни другого покоління** де застосовувалася вогнепальна гладкоствольна зброя, вони відбувалися з XIV століття по другу половину XIX століття;
- **війни третього покоління** — це війни коли почали застосовувати нарізну багатозарядну зброю підвищеної скорострільності та дальності стрільби, вони йшли до Другої світової війни;
- **війни четвертого покоління** — в яких почали застосовувати автоматичну і реактивну зброю (20-ті роки XX століття — до кінця Другої Світової війни);
- **війни п'ятого покоління** — в яких застосовувалася ракетна і ядерна зброя (з 1944 року до початку XXI століття).
- **війни шостого покоління** характеризуються протистоянням високих технологій: безконтактним масованим застосуванням високоточної самонавідної зброї, радіоелектронною боротьбою, застосуванням техніки з дистанційним керуванням. Початком можна вважати війну в Перській затоці (1990–1991) років.
- **війни сьомого покоління** — в яких активно використовуються новітні інформаційні та мережеві технології для досягнення військових цілей. Виникають нові форми воєн — **інформаційна війна, мережева війна, кібервійна, психологічна війна**. Їх ведення почалося з Холодної війни — вона характеризується першим найповнішим використанням засобів інформаційної війни.

Війнам сьомого покоління **притаманні такі ознаки**: всеосяжна інформатизація та автоматизація усіх процесів підготовки й ведення воєнного конфлікту; глобалізація управління збройною боротьбою; об'єднання в єдину систему сил і засобів розвідки усіх видів, топогеодезичного та навігаційного забезпечення, автоматизованих систем управління і зв'язку, вогневого ураження, РЕБ, інформаційного забезпечення; широке застосування зброї на нових

фізичних принципах, бойових систем штучного інтелекту; поява інтелектуальної, інформаційної, лазерної, мікрохвильової та інших видів нелетальної зброї, нано- та біотехнології, робототехніки. Зміна видів, форм і способів досягнення перемоги в класичному (сучасному) їх розумінні на принципово нові: безконтактні, мережоцентричні бойові дії; інформаційна боротьба. Традиційні сфери ведення воєнних дій доповнюються новою — інформаційною.

Загалом, починаючи з війн шостого покоління існує тенденція до **значного дистанціювання людини від місця збройної боротьби, де застосовується високоточна неядерна зброя та зброя на нових фізичних принципах.** Збройна боротьба переміщується в повітряно-космічний, інформаційний простори та кіберпростір, які стають головними театром воєнних дій.

Концепція мистецтва війни за Сунь Цзи

Найдревніший трактат із військової справи в історії, авторство якого приписується генералу й стратегу Сунь Цзи має назву **“Мистецтво війни”**.

Автор підкреслював **важливість** правильного **вибору позиції** у військовій стратегії. Вибір позиції зумовлений як об'єктивними фізичними умовами на місцевості, так і знанням про суб'єктивні особливості супротивників. Уміле планування передбачає швидке реагування на зміну положення, при цьому внаслідок зіткнення планів супротивників створюються складні й несподівані ситуації.

Загальну ідеологію війни за Сунь Цзи узагальнено у **5 принципах**:

- одностайність народу і верхів,
- відповідність часу,
- відповідність місцю,
- правильність керівництва, який зокрема характеризується благонадійністю та гуманністю,
- організованість та дисциплінованість війська.

Дані принципи повинні бути реалізовані шляхом **7 “передумов”**:

- наявність у правителя характеристик лідера,
- наявність у полководця здібностей,
- осягнення особливостей неба і землі (географічних умов),
- здійсненність (реальність) законів і наказів,
- сили війська,
- навченості командирів та солдат,
- ясності нагород та покарань.

Всі згадані принципи і положення ведення війни актуальні і сьогодні.

З початком бойових дій на морі складалась і військово-морська історична наука. Найвагоміший внесок в розвиток військово-морської науки внесли А.Мехен та Ф. Коломба.

Теорія морської сили А.Мехена, Ф. Коломба

Альфред Тейсер Мехен (англ. *Alfred Thayer Mahan*; *27 вересня 1840, Вест-Пойнт, Нью-Йорк — †1 грудня 1914, Вашингтон) — американський військовий морський теоретик і історик, контр-адмірал (1906), один з засновників геополітики.

Закінчив Військово-морську Академію США (1859).

Отримав звання лейтенанта у 1861 р. Брав участь у Громадянській війні 1861—1865 за Північ на кораблях “Конгрес”, “Покахантос”, “Джеймс Еджер” та викладав у Військово-морській Академії. У 1865 він був підвищений до лейтенант-командора, потім до командора (1872), і капітана (1885).

У 1886—1888 і 1892—1893 був президентом військово-морського коледжу в Ньюпорті. У 1893—1895 командував крейсером “Чикаго”, з 1896 у відставці.

Під час іспано-американській війни (1898) був членом Морського комітету з питань стратегії, в 1899 був членом американської делегації на Гаазькій конференції.

Автор праць з великим фактичним матеріалом, які обґрунтовували закономірності війн. Поруч із англійським військово-морським теоретиком і істориком Ф. Х. Коломбом обґрунтував теорію **“морської сили”**. Відповідно до цієї теорії, **завоювання панування на морі визнавалося основним законом війни та метою, яка забезпечує перемогу над супротивником у війні.**

Філіп Хоуард Коломб (англ. *Philip Howard Colomb*; 29 травня 1831, Галловей — 13 жовтня 1899, Ботли, Гемпшир) - британський військово-морський теоретик та історик, віце-адмірал (1892).

У 1846 році вступив на службу до Королівського військово-морського флоту.

Приймав участь в колоніальних війнах Великої Британії та у Східній війні. Викладав морську тактику і стратегію у військово-морській академії в Грінвічі.

*У 1886 році вийшов у відставку і став займатися науковою діяльністю. Популярність Коломбу принесла праця **“Морська війна, її основні принципи та досвід”** (1891), в якій розглядалися боротьба за володіння морем, диференціація морської сили та інші питання підготовки і ведення війни на морі, засновані на аналізі історичних подій.*

Теорію вирішальної ролі морської сили у війні одночасно з Коломбом висунув американський військово-морський теоретик адмірал А. Т. Мехен, тому в історію теорія панування на морі увійшла під назвою **“теорія Мехена – Коломба”**. Важливим у поглядах Коломба є акцент на ведення війни спільними зусиллями армії і флоту. Теорія Мехена - Коломба стала підготовчим етапом у створенні цілісної наукової теорії морської війни. Багато її положень були підтверджені досвідом двох світових воєн, локальних війн і не втратили своєї актуальності в сучасних умовах.

Одним з випадків застосування теорії **Мехена – Коломба** вважається теорія Москитного флоту.

Термін **“Москитний флот”** у основному значенні з'явився в розпал Першої світової війни — тоді деякі держави будували невеличкі бойові катери для дій поблизу узбережжя. **Бойові катери призначалися для одночасних дій великими групами, наприклад, для раптової атаки кораблів супротивника,**

встановлення малих мінних загороджень, висадки і перекидання десанту й інших бойових дій.

На початку ХХ століття у теорії військово-морського мистецтва деяких країн вважалося, що **“москітний флот” у прибережних районах здатен протистояти великим кораблям супротивника й може позбавити його панування на морі.**

Теорія “Малого флоту” (Москітного) в 1920-ті - 1930-ті роки була запроваджена в СРСР, як офіційна військово-морська доктрина. На її основі були розроблені суднобудівні програми 1926, 1929, 1933 років, які передбачали в першу чергу будівництво підводних човнів і торпедних катерів, й в останню — крейсерів, ескадрених міноносців і лідерів ескадрених міноносців. Будівництво лінкорів, лінійних і важких крейсерів для ВМФ СРСР вони не передбачали.

В 1936 році була прийнята програма будівництва радянського **“Великого морського й океанського флоту”**, яка змінила доктрину “Малого флоту”. Її реалізація розпочалася в 1938 році і зупинилась наприкінці 50-х років ХХ століття.

З початком Холодної війни, військово-морська доктрина Радянського Союзу була направлена на будівництво підводних човнів (у т.ч. атомних), як засобів гарантованої доставки міжконтинентальних балістичних ракет до визначених місць застосування з початком війни.

З розвитком сил (родів) флоту (морської авіації, підводних човнів) теорія москітного флоту переглядалась. Конфлікти у Перській затоці продемонстрували, що невеликі катери здатні завдати значних ушкоджень значно більшим кораблям супротивника, що робить **матеріальні витрати** для досягнення успіху у війні **неспівставними**. Таким чином, на початку ХХІ століття концепцію було відроджено, з новими, значно підвищеними, можливостями вражаючих засобів.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть складові частини військової історії.
2. Дайте визначення Військово-морського мистецтва.
3. Назвіть складові частини військового мистецтва.
4. В війнах якого покоління вперше масовано застосовувалась високоточна ракетна зброя та техніка з дистанційним керуванням?
5. Хто вважається засновником Теорії морської сили та в чому вона полягає

Рекомендована література

1. Програма навчальної дисципліни “Історія війн і воєнного мистецтва (у т.ч. воєнна історія України)”.
2. О.І. Затинайко. Проблеми реформування та застосування Збройних Сил України в контексті сучасної теорії та практики воєнних конфліктів / М.М. Пальчук, Г.М.Потапов // Наука і оборона. — Київ : Стилос, 2013.
3. Richard Harding, ed., *Modern Naval History: Debates and Prospects* (London: Bloomsbury, 2015)
4. Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035.

ЛЕКЦІЯ 2

РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА У
СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

1. Греко-перські війни. Саламінська битва
2. Перша та Друга Пунічні війни
3. Антипіратська операція Гнея Помпея
4. Бій біля мису Акцій

1. Греко-перські війни. Саламінська битва

Греко-перські війни (500 до н. е. — 449 до н. е., з перервами) — війни між Персією та давньогрецькими містами-державами, що відстоювали свою незалежність. Приводом до війни була допомога військовими кораблями, надана Афінами та Еретрією з острова Евбеї 500 повсталим проти перського панування над грецькими полісами у Малій Азії.

Основним джерелом з історії греко-перських воєн є “Історія” Геродота, що містить опис подій до 478 до н. е. включно. Про хід військових дій в середині V ст. до н. е. стисло повідомляє Фулідід в “Історії Пелопоннеської війни”. Розповіді про окремі моменти війни зустрічаються в творах трагіка Есхіла і в “Афінській поліції” Аристотеля.

Придушивши повстання у 493 до н. е., перська армія під командуванням полководця Мардонія навесні 492 переправилася через Геллеспонт для завоювання Греції, але після загибелі флоту (близько 300 кораблів) під час бурі поблизу Афона змушена була повернутися назад, обмежившись окупацією Фракії.

Навесні 490 до н. е. перська армія під командуванням полководців Датіса й Артаферна направилася морським шляхом через острова Родос, Наксос і Делос до Евбеї і, захопивши її, висадилася на марафонській рівнині, де відбулася знаменита битва під Марафоном (490 до н. е.), в якій афіняни та платейці під командуванням Мільтіада одержали важливу перемогу над персами.

Протягом 10-річного перепочинку в Афінах з **ініціативи** вождя демократичного угруповання **Фемістокла був створений великий флот**. Напередодні перського походу у Коринфі відбувся Істмійський конгрес, де **30 грецьких міст-держав уклали союз**.

Новий похід персів у 480 до н. е. очолював цар Ксеркс. Перське військо прорвалося через гірський прохід Термопіли, який захищали греки під командуванням спартанського царя Леоніда, спустошили Беотію, Аттику та зруйнували Афіни.

Однак у тому ж році перський флот зазнав тяжкої поразки біля острова Саламін. 479 до н. е. при Платеях було розгромлено сухопутне військо персів. У цей же час перський флот зазнав поразки біля мису Мікале. *Ці перемоги по суті справи вирішили підсумок греко-перських воєн: перси змушені були очистити територію Греції, а греки перенесли військові дії в район Егейського моря та в Малу Азію.*

У 470-х роках до н. е. Союзна грецька армія під командуванням афінського полководця Кімона, одержала кілька перемог, захопила узбережжя Фракії, ряд островів Егейського моря та Візантії й у 469 до н. е. завдала нищівної поразки персам у битві при гирлі р. Еврімедонт.

Проте військові дії з тривалими перервами продовжувалися до 449 до н. е., коли в битві біля м. Саламіні (на Кіпрі) греки одержали велику перемогу. Після цього з Персією був укладений, так званий, Каллієвий мир (названий за іменем афінського уповноваженого), за яким Персія позбавлялась своїх володінь в Егейському морі, Геллеспонті та Босфорі й визнавала за полісами Малої Азії політичну незалежність.

Фемістокл, або **Темістокл** (дав.-гр. Θέμιστοκλῆς, 524 до н. е. — 459 до н. е., Магнесія) — афінський політик, стратег, один з лідерів демосу.

У 493–492, 487–486, 483–482 до н. е. **обирався архонтом**, пізніше — **стратегом**. За ініціативою Фемістокла був розбудований афінський порт Пірей, а кількість бойових кораблів збільшена до **200 трієр** — на будівництво флоту було спрямоване усе срібло, яке видобували в Лавріонських копальнях, для цього Фемістокл звернувся до мешканців Афін з проханням на один рік добровільно відмовитися від призначених кожному громадянину доходів.

Був одним з організаторів спротиву перській навалі 480—479 до н. е., підтримуючи водночас таємні зв'язки із Ксерксом. Саме Фемістокл повідомив царю про наміри грецького командування відвести флот з Саламінської протоки і тим самим спровокував атаку персів. Згодом, щоправда, **афінського стратега вважали “батьком” Саламінської перемоги**.

Ініціатор створення у 478 до н. е. Делоського союзу — основи майбутнього Афінського морського союзу.

У 471 до н. е. зв'язки Фемістокла із персами були викриті і він був висланий з Афін шляхом остракізму (вигнання). Після вислання попрямував до двору Артаксеркса I Довгорукого. Цар зробив Фемістокла своїм радником і віддав йому в управління провінції Лампсак і Магнесію.

Помер Фемістокл у Магнесії. За легендою — наклав на себе руки (отруївся), щоб не брати участь у новій війні персів проти Греції.

Бій – основна форма тактичних дій сил і засобів, що являє собою узгоджені за метою, місцем і часом удари, вогонь і маневр військ (сил) з метою знищення (розгрому) противника, відбиття його ударів і виконання інших завдань в обмеженому районі протягом короткого часу.

Трієра – весільно-вітрильний корабель з трьома рядами весел та тараном. **Таран** — підводне подовження носової частини корабля у вигляді зміцненого виступу, як правило, довжиною у 2-4 метри. Корабель пробивав тараном корпус ворожого корабля, аби потопити чи, принаймні, серйозно пошкодити його. **Після влучання тараном, корабель давав задній хід для вивільнення пробойни та вільного потрапляння через неї води до корабля і пошкоджений корабель втрачав здатність триматись на воді та йшов на дно.** У разі невлучення в корпус корабля противника з першого разу, тараном ламали весла і таким чином корабель противника втрачав хід, потім знов таранили корабель для влучення в корпус.

Стрій кораблів – це найпростіший ордер, де кораблі розташовані на одній чи декількох прямих лініях.

Стрій кильватеру – це такий стрій, у якому лінія строю співпадає (зливається) з лінією курсу, а кут строю дорівнює 180^0 (тобто кораблі слідуєть один за одним у кильватерному струмені за флагманом).

Стрій фронту – це стрій, в якому лінія строю перпендикулярна лінії курсу, тобто кут строю дорівнює 90^0 .

Стрій пеленгу – це стрій, у якому напрямок лінії строю співпадає (зливається) з заданим пеленгом строю.

Стрій клину – це стрій, з розташуванням кораблів по сторонах кута, у вершині якого знаходиться флагман – зрівнювач.

Битва при Саламіні (Саламінська битва) — морська битва, що відбулась між об'єднаним флотом грецьких полісів на чолі зі Спартою та Афінами і перським флотом у вересні 480 року до н. е. поблизу о. Саламін.

Афінський полководець Фемістокл переконав союзників, що перемогти противника грекам вдасться тільки на морі. Він навмисне залишив Афіни без захисту і заманив перський флот у вузьку протоку між островом Саламін і материковою частиною Греції. Нечисленний **грецький флот, складений проте легкими, маневреними й швидкохідними трієрами**, застав зненацька громіздку перську флотилію. Замкнувши персів у вузькій протоці, греки розбили противника і здобули рішучу перемогу.

Сили сторін

Головний флот Персії стояв у Фалерській бухті, допоміжні сили розташовувались у Саламінській затоці, а також, як свідчить Геродот, поблизу Кеоса та Кіносури.

Геродот називає загальне число **грецьких кораблів** — **380**, серед яких: 180 належали Афінам, 89 — пелопоннесцям. Есхіл у “Персах” навмисне применшив чисельність грецького флоту — 300 кораблів — та сильно додав чисельності перському флоту — 1000 суден та 207 швидкохідних^[5]. Геродот оцінює кількість **кораблів у персів** близько **700**.

Хід битви

Обидва флоти стояли на якорі, очікуючи першого кроку супротивника. Фемістокл підіслав до персів вісника, який розповів Ксерксу, що греки мають намір тікати, і тому якомога швидше треба починати бій.

Не існує доказів істинності цієї версії Есхіла. Насувалась осінь, і Ксеркс, вірогідно, просто не бажав затягувати кампанію, оскільки перемога під Саламіном дозволила б без перешкод заволодіти Пелопоннесом. Вранці 27 вересня 480 до н. е. на сході сонця головна частина перського флоту почала повільно просуватись протокою — перси вирішили нав'язати бій всередині вузької протоки. До вечора вони висадили основний загін на острові Псіталея, який, за їхніми розрахунками, опинявся в центрі запланованої битви, сюди ж мало прибивати розбиті кораблі. Відтак перси надавали б допомогу своїм морякам та добивали б греків.

Зайнявши острів, перси відіслали єгиптян на західний кінець Саламінської

протоки. Вже вночі додаткові сили від Кеоса та Кіносури підійшли до входу в протоку і перекрили її. Перед початком битви Ксеркс наказав облаштувати собі трон на вершині Егалео, аби спостерігати за битвою.

Звістку про те, що перси зайняли протоку грекам тієї ж ночі приніс вигнаний із Афін Арістід, який пробрався в їх стан з Егіни. До світанку **28 вересня** греки спустили свої трієри на воду і рушили назустріч ворогу. Наближаючись, вони **вигинали лінію**, і так зуміли переконати персів, що розвертають кораблі і намагаються втекти. Тому перси перебудувалися **клином**. Греки почали таранити перські кораблі кормою своїх трієр, оббитих бронзою. Вони ламали весла, били по бортах ворожих суден. Перси спочатку напливали, намагаючись дати відсіч, проте, згромаджуючись у вузькій протоці, тільки заважали один одному, ставали ще більш уразливими і безпорадними.

Тактика перемоги ґрунтувалась на застосуванні **тарана**.

Вчені допускають що персам побачити греків могла перешкоджати вранішній серпанок (димка над морем). Група перських кораблів спромоглась вийти із протоки, проте її атакували егініці, що стояли в бухті Амбелакі. Згодом загін грецьких гоплітів, під проводом афінського вигнанця Арістіда, захопив Псіталлею та знищив ворога.

Підсумки та наслідки битви

Грецькі союзники здобули рішучу перемогу над персами при Саламіні. Греки втратили близько 40 кораблів, натомість втрати персів склали близько 200 кораблів.

Хоча перський флот і не був вщент розбитий, на швидку перемогу в Греції вони вже не могли сподіватись. Ксеркс доручив командування армією Мардонію і повернувся в Азію. Мардоній залишився зимувати у Фессалії. Ксеркс побоювався, що після поразки при Саламіні іонійці знову піднімуть повстання, тому він відправив свій флот до Кіми, а наступної весни перевів його на Самос.

Висновок: основними причинами поразки персів стали:

- Введення греками противника в оману;
- Кращі тактичні властивості грецьких кораблів;
- Недоліки в тактичній побудові перського флоту (скупченість);
- Ініціатива грецького флоту.

Таким чином, **морська перемога стала переломною** у війні і змусила персів через рік підписати з греками мирну угоду.

***Перемога греків** у цих війнах пояснювалася більш високим, ніж у персів, рівнем соціально-економічного розвитку та перевагою вільного ополчення греків над Перською армією, що складалася в основному з воїнів, завербованих у підлеглих персам племенах, а головне тим, що для греків ця війна мала визвольний характер. Після греко-перських воєн настав період розквіту грецького рабовласницького суспільства та посилення Афін, які створили в ході війн Афінський морський союз під своєю гегемонією.*

2. Перша та Друга Пунічні війни

Перша Пунічна (Фінікійська) війна (264 до н. е. — 241 до н. е.) — перша із трьох Пунічних війн між Римом і Карфагеном.

Боротьба за Сицилію була її основною причиною. *Приводом послужило втручання карфагенян в боротьбу мамертинців в Мессані проти сиракузького тирана Гієрона II. Римляни, які побоювалися, що заняття карфагенянами Мессани спричинить захоплення Сиракуз, почали військові дії і в 264 до н. е. захопили Мессану. З 263 до н. е. Сиракузи стали союзниками Риму. У 262 до н. е. римляни взяли Акрагант.*

Римляни розуміли, що без флоту їм не здолати пунійців. Історик Полібій свідчить що римлянам вдалось захопити пошкоджену внаслідок наскоку на міліну **квінкірему** (корабель з п'ятьма рядами весел) карфагенян у 260 до н.е. Після її детального вивчення було прийнято рішення на побудову 100 квінкірем та 20 трирем для римського флоту.

Завдяки стандартизації робіт в корабельнях, римлянам **вдалося збудувати флот за 60 діб!** Заслуговують на увагу **способи підготовки екіпажів** римських кораблів. Навчання екіпажу починалось зі спуском корабля на воду та продовжувалось під час його добудови “на плаву”. Крім того, на березі були побудовані спеціальні тренажери для навчання веслярів. Після двох тижнів тренувань в морі, флот був готовий до виконання завдань.

Проте, якість тактичної підготовки екіпажів та командирів не дозволяла досягти перемоги в морській битві. *Наприклад, битва при Ліпарських островах 260 до н.е., яку римляни програли.* Тому, римляни вирішили приладнати спеціальний (абордажний) місток на кораблях, який слугував би швидкому перекиданню легіонерів на ворожий корабель для його захоплення. Такий місток отримав назву “ворон”.

Крім того, римський флот потребував баз для його забезпечення і базування, які б розташовувались поблизу театру бойових дій. Тому, основні зусилля римських легіонів та флоту були зосереджені на захопленні таких баз.

Перша перемога в морській битві була здобута 260 до н. е. під керівництвом консула Г. Дуїлія *при Мілах*. Незважаючи на чисельну перевагу пунійців (130 кораблів проти 90 кораблів у римлян), командувачем пунійським флотом було зроблено **ряд помилок**, які вплинули на результат битви, а саме: **відсутність розвідки, недооцінка противника, введення флоту в бій частинами, нетримання строю, втрата командування.**

Крім помилок пунійців, **римлянами вперше були застосовані “ворони”**, що змінило тактику битви на морі. Після вдалого тарану пунійського корабля, на його палубу падав “ворон” з римського корабля і заважав дати задній хід (кораблі зчіплювались “на мертво”), потім цим містком перебігали римські легіонери (абордажна команда) і знищували екіпаж пунійського корабля. **Корабель** позбавлявся можливості **маневрувати, а римські легіонери, перебігши по містку, могли вступити в бій** на палубі ворожого корабля в звичній для себе обстановці, тобто як на суші.

Абордаж (фр. *abordage*, від *bord* — “борт судна”) — спосіб ведення морського бою, переважно в епоху веслувального і вітрильного флоту; атака корабля супротивника при безпосередньому зближенні і зчеплення атакуючого корабля з ворожим для рукопашного бою.

Підсумки та наслідки битви.

Втрати пунійців були великими – 30 кораблів захоплено римлянами, 13 кораблів знищено, близько 7 тис. моряків потрапило в полон і близько 3 тис. загинуло.

Перемога римлян мала велике **значення**: доказала що римляни, які щойно організували флот, здатні перемагати більш сильного ворога; призвела до втрати бойового духу і впевненості пунійців у битвах на морі з Римом; спонукала римлян вдертись в Африку та висадити десант поблизу Карфагена. На честь перемоги в Римі була споруджена мармурова колона, прикрашена носами захоплених кораблів Карфагену (ростральна колона). *Зберігся уривок напису з цієї колони, де перераховується кількість узятих і знищених ворожих кораблів.*

Після нових морських перемог біля мису Тіндарін (257 до н.е.) та мису Екном (256 до н. е.), в 256 до н. е. римське військо під керівництвом Марка Регула висадилося біля м. Клупея в Африці. За короткий проміжок часу місто було взяте і стало базою римлян для просування в глибину території. Проте, після поразки римського війська поблизу м. Тунет (255 до н.е.) та евакуації рештки військ, з 254 до н. е. військові дії концентрувалися в західній частині Сицилії. У 251 до н. е. римляни захопили Панорм, але спроби узяти Лілібей (облога з 250 до н. е.) і Дрепанум не мали успіху. Ці міста були захоплені римлянами лише в 242 до н. е. Полководцеві Карфагена Гамількару Барка вдалося нанести римлянам ряд ударів в 247—241, **але поразка флоту Карфагена при Егадських островах в 241 до н. е. вирішила результат війни.**

Висновок.

Таким чином, *створення римського флоту стало вирішальним моментом* в ході війни і, певною мірою, в історії Римської республіки. Аграрна країна, сильна своєю селянською армією, повинна була стати морською державою або відмовитися від своїх домагань на панівне положення в Західному Середземномор'ї.

Погано володіючи технікою морського бою, римляни ввели **дотепне технічне пристосування, яке забезпечило їм на певний час перевагу в морських битвах.** Це були так звані “ворони” — **абордажні містки** обладнані гострим гаком.

За угодою 241 р. Карфаген уклав мир із Римом на дуже **невигідних** для себе **умовах**: зрікся влади над Сицилією, випустив усіх бранців без відшкодування й зобов'язався заплатити Римові 3200 талантів. Сицилія стала, за винятком території, залишеної за Гієроном, першим неіталійським володінням Риму — першою римською провінцією.

У 238 р. до н.е. римляни, скориставшись повстанням проти Карфагена найманих військ, лівійців і рабів, всупереч умовам мирного договору захопили Сардинію й Корсику. Карфагеняни в період між 237—219 не лише відновили економічний і військовий потенціал, але і значно розширили під керівництвом Гамількара Барки (до 229), Гасдрубала (до 221) і Ганнібала свої володіння в Іспанії.

Перша Пунічна війна закінчилася перемогою Риму, але основне питання — питання про політичне і економічне **панування** в Західному Середземномор'ї залишилося **невирішеним.** Військово-політичне значення, а тим більше

економічна потужність Карфагена зовсім не були зломлені, суперництво двох найбільших держав Західного Середземномор'я не припинилося. За таких обставин нове військове зіткнення було неминуче.

Друга Пунічна війна (218 до н. е. — 202 до н. е.)

Знов отримавши після придушення повстань посаду головнокомандувача, **Гамількар Барка** почав війну в Іспанії, оскільки саме Іспанія була найзручнішим плацдармом для організації походу до Італії.

В результаті війн на піренейському півострові, Карфаген не тільки повністю компенсував втрати під час Першої пунічної війни, але і придбав нові ринки збуту, а срібні копальні приносили такі доходи, що політичні супротивники Гамількара і Гасдрубала були абсолютно позбавлені можливості їм протидіяти. Дії Барки викликали природний неспокій грецьких колоній на Піренейському півострові. Вони відчували загрозу своїй самостійності і звернулися за захистом до Риму, який отримав бажаний привід втрутитися в іспанські справи.

За життя Гамількара відбулися переговори між Римом і Карфагеном, і між ними були розділені сфери впливу (південна — пунічна, північна, — римська), а їх межею визнавалася річка Ібер.

Рим порушив угоду, уклавши союз з м. Сагунт (розташованим на південь від Ібера), що був направлений прямо проти Карфагена і мав на меті зупинити просування останнього на північ. Ганнібал спровокував конфлікт між Сагунтом і іберійськими племенами, що перебували під владою пунійців, втрутився в конфлікт і під незначним приводом оголосив війну Сагунту. *Після досить важкої 7-місячної облоги місто було узяті, а Рим так і не зважився надати Сагунту військову допомогу, лише посольство послане до Карфагена вже після взяття міста прямо оголосило про початок війни.*

Загальний перебіг подій цієї війни: похід військ Ганнібала через Галлію, перехід через Альпи та основні битви: при Тицині та Требії (218 до н.е.), Тразименському озері (217 до н.е.), при Каннах (216 до н.е.) – де полководець проявив неабиякий талант, що дозволило святкувати значні перемоги. *Існує декілька гіпотез стосовно відмови Ганнібала від облоги і взяття Риму, проте однією з ймовірних являється те що пунійці не бажали знищити Рим повністю, а боролись за повернення територій, які були втрачені за підсумками Першої Пунічної війни. Рим же вважав продовження війни до повного знищення противника. Таке твердження також підкріплюють відомості про декілька хвиль мобілізації серед населення для відновлення римських легіонів.*

Римська республіка, приголомшена поразками на території метрополії, вимушена була перенести бойові дії на інший театр воєнних дій, - в Іберію. *Римську армію в Іберії доручили Гнею Корнелію Сципіону. Основними завданнями армії були:* порушення комунікації між Іберією та Ганнібалом з метою недопущення поставки останньому військових резервів та постачання.

Після перемоги над карфагенською армією Ганнона при Циссі восени 218 до н.е., Гней Корнелій Сципіон займався встановленням свого контролю над південним сходом Піренейського півострова і боротьбою з набігами карфагенян,

він не отримував підкріплення з Італії, зайнятої боротьбою з Ганнібалом. Тим часом, Гасдрубал Барка провів набір рекрутів серед підлеглих іберійських племен, значно збільшивши своє військо. Карфагенський флот в Іберії налічував 32 квінквіреми і 6 трирем. Гасдрубал долучив до ескадри ще 10 квінкверем, які були надіслані йому з Карфагену, і навесні 217 до н.е. розпочав об'єднану атаку з суші і моря на утримувані римлянами території північніше річки Ебро.

Карфагенська ескадра кількістю близько **40** квінкверем на чолі з Гімільконом зустрілася з римською ескадрою кількістю **55** кораблів під командуванням Гнея Корнелія Сципіона **в гирлі річки Ебро**. Карфагеняни були наголову розбиті, втративши **29** кораблів (у т.ч. **25** кораблів римляни захопили) і остаточно поступились римлянам контролем над прибережною акваторією Піренейського півострова.

Користуючись відсутністю боєздатного флоту у пунійців на цьому напрямку з 210 до н.е. римляни розгорнули в Іберії активні бойові дії. У 209 до н.е. скориставшись відпливом, римлянами був захоплений Новий Карфаген, столиця пунійської провінції. *Військо Гасдрубала перейшло Піренеї та рушило на допомогу Ганнібалу, проте наступного року було розбите в Італії. У 206 до н.е. Гней Корнелій Сципіон захопив всі території на Піренейському півострові, які належали Карфагену.*

У 205 до н.е. римське військо під командуванням Гнея Корнелія Сципіона успішно висадилося на узбережжі Африки і завдало ряд поразок пунійцям. Внаслідок цих поразок, Карфаген відкликав Ганнібала на захист столиці.

Навесні 202 р. до н. е. в битві при містечку Зама (на південь від Карфагена) Ганнібал був розбитий вперше й востаннє у своєму житті. Вирішальну роль в перемозі над Ганнібалом зіграла нумідійська кіннота, очолена царем Масинісою, що перейшов на сторону римлян. Так завершилася війна. Звичайно, поразка під Замою не була провиною Ганнібала. Це був результат покращення римського війська. Після битви під Каннами римляни зробили висновки. Якщо раніше карфагенці вигравали за рахунок кінноти, то під Замою вони нічого не змогли зробити проти краще організованої римської кінноти, а бойові слони пунійців були вже не актуальні, тому що у битві під Замою Сципіон змусив їх тікати, пускаючи мишей. Це викликало велику паніку у карфагенській піхоті. 10000 людей втратили пунійці, а Сципіон втратив лише 1,5 тисячі людей.

Карфагенці мусили тепер прийняти римські умови миру. Вони зреклися всіх своїх володінь поза Африкою, отже, також Іберії, мусили **видати римлянам весь свій флот (окрім 10 кораблів)** і зобов'язалися заплатити **10000 талантів** контрибуції і **не вести бойових дій без дозволу римського сенату**.

Сципіону був влаштований тріумфальний в'їзд до Рима, де сенат дав йому почесне прізвисько "Африканський". Його заслуги були справді незвичайні: завдяки йому Рим став гегемоном на заході аж по Атлантичний океан.

Висновок та наслідки

Друга Пунічна війна привела до краху колоніальної держави **Карфагена і остаточно зломил його військово-політичну міць**. Для Риму перемога в цій війні мала величезні наслідки. З великої італійської держави Рим перетворився тепер на могутню рабовласницьку державу, яка після витіснення

Карфагена зайняла становище лідера всього Західного Середземномор'я. **Одну з провідних ролей у війні зіграв римський флот.**

3. Антипіратська операція Гнея Помпея

Кілікійські пірати протягом I ст. до н.е. становили значну проблему для домінування Риму в Середземному морі. Широкомасштабне розграбування римських приморських міст і торговельних суден були загрозою для Риму оскільки порушували постачання збіжжя з Сицилії та Африки до Італії і викликали навіть голод у самому Римі. Населення великих міст виказувало незадоволення і схиялось до непокори. Треба було налагодити безперебійну поставку продовольства шляхом забезпечення морських комунікацій.

Морські комунікації – визначені морські шляхи сполучення, підготовлені та обладнані для пересування (перевезення) військ, підвезення (транспортування) озброєння, військової техніки та матеріально-технічних засобів, продовольства (тощо), а також здійснення всіх видів евакуації.

Морська операція – сукупність узгоджених за метою, завданнями, місцем і часом боїв, ударів, маневру, бойових і спеціальних дій тактичних груп, поодиноких кораблів і підрозділів, які проводяться за єдиним замислом і планом для виконання оперативних (оперативно-тактичних) завдань у визначених районах моря в установлений період часу.

У 67 до н. е. сенат Риму схвалив закон **про призначення головнокомандувача для звільнення моря від піратів**. Погляди всіх звернулися на Помпея, для якого, власне, і був запропонований згаданий закон. **Головнокомандувачу в майбутній війні давали на 3 роки владу над усім Середземним морем і береговою смугою по всій його окружності на 70 стадій (близько 50 миль) в глибину, йому надавалося право запросити 15 senatorів як преторів і 2 квесторів зробити необмежений набір війська**, він міг розпоряджатися касами столичною та провінційними і отримував одноразово 144 мільйони сестерціїв. Обрання Помпея пройшло із захватом народних мас; йому було навіть дозволено збільшити озброєння і замість 15 преторів дано в розпорядження 24.

Гней Помпей Великий (лат. Gnaeus Pompeius Magnus; 29 вересня 106 до н. е. — 28 вересня 48 до н. е.) — видатний давньоримський державний діяч і полководець, консул Римської республіки 70, 55 і 52-го років до н. е.

Вирішення поставленого завдання можна було досягти двома шляхами: супроводжувати кожен транспорт військовими кораблями або знищити піратів.

Навесні 67 року до н. е. Помпей, з **військом, яке складалося з 12000 піхоти і 5000 вершників, і з 500 кораблями вийшов в море**, попередньо розділивши його на 13 округів і довіривши кожен окремому легату, він вирішив насамперед очистити від піратів **Сицилійські і Африканські води**, що йому **вдалося зробити за 40 днів**. Потім з 60 найкращими кораблями він відправився до Кілікії — головного гнізда піратів, взяв Антікраг, Краг, розорив поселення і бази піратів, захопив близько **400 кораблів**, винищив до **10000 піратів** та близько **20000** піратів, які потрапили в полон і були переселені на інші місця і швидко

закінчив війну в області східного басейну. З літа 67 року до н. е. торгівля і життя знову потекли звичайним шляхом.

Висновок: основними причинами успіху Помпея стали:

Необмежені фінансові ресурси римлян, якісне планування операції, блокада та знищення пунктів базування піратів.

Воєнна блокада — форма операції у війні, що здійснюється сухопутними, військово-морськими та повітряними силами. Воєнна блокада може бути сухопутною, морською і повітряною, а частіше мішаною — сухопутно-повітряною або сухопутно-повітряно-морською.

Пункт базування - місце (смуга) на урізі води або гідротехнічна споруда, призначений для постійного і тимчасового перебування (базування) кораблів, суден, інших плавзасобів.

4. Бій поблизу мису Акцій

Після вбивства Гая Юлія Цезаря в Римській республіці розпочалася Громадянська війна. Однією з визначних подій війни, яка відбулася на морі, був бій поблизу мису Акцій 2 вересня 31 до н. е. між флотом Октавіана (Августа) і об'єднаним флотом Марка Антонія та єгипетської цариці Клеопатри.

Сили сторін

Флот Марка Антонія і Клеопатри становив **близько 360 кораблів** (за іншими джерелами 230 суден); значне місце (170 суден самого Марка Антонія) посідали могутні кораблі з трьома, чотирма, п'ятьма рядами весел. **Це були величезні, міцні кораблі, з сильним тараном, дерев'яним броньовим поясом для захисту від таранних ударів; висота борту посередині корабля доходила до трьох метрів і збільшувалася від носа і корми, так що брати їх на абордаж було дуже важко; на палубі стояли важкі металеві машини і вежі для навісного кидання снарядів.** Кораблі такої конструкції були тихохідні і неповороткі, їхня наступальна сила полягала, головним чином, у металевих снарядах, що діяли не стільки проти кораблів, скільки проти екіпажів.

Основу флоту (**260 кораблів**) Октавіана, яким командував знаменитий полководець **Марк Віпсаній Агріппа**, складали легкі, маневрені судна, з одним (рідко — двома) рядами весел. **Цей новий тип кораблів римляни запозичили в ілірійських піратів і називали “лібурнами”** — за іменем ілірійського племені. **Лібурни, здебільшого мали тільки один ряд весел, вони були не набагато більші за 30 метрів завдовжки і близько 4-5 метрів завширшки.** Екіпаж складався з 84 веслярів і 36 офіцерів, матросів і солдат, всього 120 чоловік. Такі кораблі були найбільш пристосовані для морського грабунку, а разом з тим і для дій морської поліції, тобто для переслідування морських розбійників. **У порівнянні з важкими великими кораблями Антонія, що мали погано навчені екіпажі, нові кораблі були небезпечною зброєю, при наявності сміливих і добре підготовлених екіпажів.**

Обидва флоти були розділені на три ескадри. **План Антонія**, полягав у тому, щоб, відмовившись від маневрів, тримати свої кораблі в тісно зімкнутому строї і чекати атаки супротивника, який не міг нічого зробити проти важких кораблів. Клеопатра зі своїми кораблями стояла наготові за центром. **Метою**

Агріппи було, навпаки, всіма силами постаратися “витягнути” ворога із затоки у відкрите море.

Хід битви

Бій почався атакою кораблів Агріппи. Однак, наблизившись на вісім кабельтових до ворожого флоту, він раптово зупинив рух і почав всіляко провокувати противника на напад. Деякий час це йому ніяк не вдавалося, але потім вітер змінив напрям і подув від берега, наповнюючи вітром вітрила кораблів Антонія. Спокусившись скористатися такою вигідною ситуацією командувач лівим флангом Целій не встояв і дав команду на атаку.

Об 11 годині ранку лівофлангова ескадра Антонія повільно рушила під вітрилами вперед. Однак, всупереч очікуванням, ескадра Луцій бою не прийняла, а почала повільно відтягуватися у відкрите море, одночасно розмикаючи свій стрій, щоб охопити лівий фланг ворога. Незабаром лівий фланг Антонія значно відірвався від головних сил і опинився самотійно. Загальний бойовий стрій виявився порушеним. Бачачи, що лівий фланг рушив вперед, а противник, не приймаючи бою, відходить, вирішив не відставати і фланг правий. Його командир Гелій також піддався спокусі легкої перемоги і, всупереч усім наказам, рушив вперед. Присутній там же Антоній цілком поділяв бажання начальника правофлангової ескадри. Він теж хотів перемоги, боячись, що кораблі Агріппи від нього вислизнуть. Зрозуміло, що протистойть Антонію і Гелію центуріон Арунцій виконав точно такий же маневр, що і Луцій. Римляни розтягували бойову лінію супротивника, створюючи проходи між його ескадрами і одночасно охоплюючи їх фланги. Загальний бойовий порядок Антонія був уже безнадійно порушений. Ще не пролилося жодної краплі крові, але тактична ситуація змінилася докорінно.

Луцій і Арунцій негайно з усіма своїми кораблями кинулися в атаку, прагнучи, користуючись перевагою в швидкості, зайти у фланг, а потім і в тил противнику. І те, і інше їм вдалося без особливих труднощів. Незабаром обидві флангові ескадри Антонія виявилися практично оточеними і були змушені відбивати атаки всюдисущих лібурн з усіх боків.

Забезпечивши перевагу на флангах, Агріппа негайно кинувся в атаку всіма силами центру в проміжок між ворожої ескадрою Юстія та ескадрами Гелія і Целія. Незабаром і весь центр Антонія змушений був уже битися в повному оточенні. Тепер, як і планував Агріппа, кожен з плавучих фортець Антонія атакувало три або чотири лібурни, але і не дивлячись на це успіху досягти було не просто. Лібурни ламали противникам весла і кермо. Високі борти і захист з декількох шарів колод надійно захищали плавучі фортеці від наскоків дрібних кораблів. Кораблі Агріппи мали безліч запальних пристроїв, про які не спромігся подбати Антоній. На плавучі фортеці було направлено шквал палаючих списів і стріл, летіли запущені катапультами смолоскипи і горицики з гашеним вапном для засліплення команди. Проти цього у плавучих фортець не було ніякої зброї.

Однак Агріппа уже ввів в бій всі свої резерви, в той час як у Антонія ще залишався флот Клеопатри. Швидкі єгипетські кораблі могли виступити гідними супротивниками лібурнам і схилити чашу терезів на іншу сторону.

Проте, раптово для всіх флот Клеопатри підняв вітрила, промчав повз битву і взяв курс у відкрите море.

Підсумки та наслідки битви

Вирішальна битва між флотами Марка Антонія й Октавіана завершила громадянські війни у Римі. Флот Октавіана здобув рішучу перемогу, домігся беззастережної влади над римською державою й у підсумку став **першим римським імператором** (з 27 до н. е. під іменем Августа).

Висновок: основними причинами поразки флоту Антонія стали:

Тактична хитрість Агріппи;

Зосередження основних зусиль на окремих напрямках (створення переваги на флангах);

Вміле застосування тактичних властивостей лібурн, наявність на них запальних пристроїв;

Втеча союзника Антонія Клеопатри з поля бою, зниження морального духу його флоту і війська.

Ця морська битва **не була характерною для античності**. У ній не було ні абордажних сутичок, ні таранних ударів: кораблі Антонія були невразливі для лібурн, а лібурни легко уникали незграбних монстрів. Подібно битвам Нового часу, все звелось до перестрілки. Агріппа рушив проти бойової лінії Антонія в звичайному напівкрузному строю. На початку битви, фланги Антонія відірвалися від головних сил, унаслідок чого бойовий стрій виявився порушеним і утворилися широкі розриви, в які почали прориватися легкі кораблі Агріппи.

У критичний момент Клеопатра втекла з усім своїм флотом і відпливла до Єгипту, а Антоній пустився за нею. Однак **основною метою**, що ставив перед собою Антоній, вступаючи в бій, **могла бути спроба прорвати блокаду, але цей задум був здійснений невдало:** прорвалася менша частина флоту, а сухопутна армія Антонія без бою перейшла на бік Октавіана.

Заключення

Сьогодні ми розглянули розвиток військово-морського мистецтва в часи Античності і з'ясували вплив флотів на хід та наслідки війн.

Від моменту винаходу корабля, весла розглядались і використовувались як основний рушій, а веслярі – як рушійна сила. Вітрило в ті часи відіграло роль допоміжного рушія і в битвах античності майже не використовувалось.

З початком епохи Великих географічних відкриттів, ставлення до вітрил змінилося і вже вітрила відіграють провідну роль рушія, а весла використовуються як допоміжний засіб руху корабля.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення терміну Бій.
2. Яку тактику застосовували у морських битвах під час греко-перських війн?
3. Яким чином римлянам під час Першої Пунічної війни вдалось змінити тактику морських битв?
4. Дайте визначення терміну Морські комунікації.

5. Дайте визначення терміну Воєнна блокада.

Рекомендована література

1. Hornblower Simon, Spawforth Anthony. Themistocles // The Oxford Classical Dictionary. — Oxford University
2. Іван КРИП'ЯКЕВИЧ. Всесвітня історія: СТАРОДАВНІЙ СВІТ. Війна з Карфагеном.
3. Коваль А. Військово-політична та суспільна діяльність Гнея Помпея Великого (2017) // електронний ресурс.

ЛЕКЦІЯ 3

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО В КЛАСИЧНУ ДОБУ ВІТРИЛЬНОГО ФЛОТУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII - КІНЕЦЬ XVIII СТОЛІТЬ)

1. *Бойові дії арабських флотоводців. Хейреддін II Барбароса.*
2. *Англо-іспанська війна. Розгром “Непереможної армади”.*
3. *Англо-нідерландські війни. Народження лінійної тактики.*
4. *Вплив розвитку промисловості на кораблебудування.*

ВСТУП

В середні віки транспортне сполучення між державами становило серйозну проблему. Більшість правителів не бачили необхідності в будівництві доріг і підтримці тісних контактів між країнами, а нескінченні війни заважали торгівлі та економічного розвитку в цілому. Найбільш ефективним і відносно безпечним способом доставки товарів в ті часи було їх транспортування морським шляхом.

Як правило, товари вантажили на кораблі, які пливли вздовж берега і при цьому могли долати чималі відстані. Однак і на морі купців часом чекали серйозні неприємності у вигляді піратів, які грабували поодинокі кораблі. Саме тому ще в ранньому середньовіччі в Генуї та Венеції для захисту морських комунікацій стали будувати військові флоти.

Османська імперія на зорі свого існування не мала флоту. Лише після того, як в середині XIV ст. османи переправили свої війська в Європу, правителі молодої мусульманської держави усвідомили необхідність створення сильних морських сил.

В той час на Середземному морі панували кораблі республік Венеції і Генуї. Ці держави тримали під своїм контролем всю морську торгівлю в Східному Середземномор'ї та на Чорному морі, включно з Кримом. Крім цього, італійці володіли потужними військово-морськими ескадрами, які захищали їх економічні інтереси в регіоні.

1. Бойові дії арабських флотоводців. Хейреддін II Барбароса

Щоб на рівних боротися з європейськими державами, Османській імперії **був потрібен великий і сучасний флот**. Особливе значення його існування набуло в період боротьби за Константинополь (1453 р.). Султан Мехмед II для облоги міста з моря побудував ескадру, яка налічувала понад сотню бойових кораблів. Ця флотилія контролювала протоку Босфор, але вхід в стратегічно важливу затоку Золотий Ріг перегороджував встановлений візантійцями величезний ланцюг.

За наказом Мехмеда II османська армія через Галатський пагорб, суходолом, змогла перетягнути 70 кораблів, спустивши їх на воду вже в затоці Золотий Ріг. Через місяць Константинополь впав, а турки здобули величезний торговий порт, сильну військово-морську базу, а згодом і столицю.

Крім цього, османський уряд зміг налагодити будівництво нових кораблів.

Значну роль в цьому зіграли мусульмани-корабелі з Андалузії, які тікали від наступаючої іспанської армії. Вони передали туркам нові технології суднобудування, що дозволили Османській імперії захопити панування в Середземному і Чорному морях.

Основною бойовою одиницею османського флоту була галера – весельно-вітрильний корабель. Середня довжина її становила **40-50 м**, а ширина близько **4,5-7,5 м**, від **16 до 25 пар весел**, дві щогли з трикутними вітрилами. Вміщувало до **200** чоловік, розвивала **швидкість до 6-7 вуз**. До періоду пізнього середньовіччя вони зазнали істотних змін. В першу чергу зник таран. Замість нього середньовічні корабелі встановлювали так звані “**дзьоб**”, який знаходився в надводному положенні. Основною рушійною силою галер, крім вітрил, були весла, кількість яких коливалося до 120 одиниць на судно. Веслярами на галерах були, як правило, раби, яких приковували ланцюгами до брусів для упору ніг.

При попутному вітрі необхідності у використанні веслярів не було, проте під час маневрування, а також під час бою саме м'язова сила надавала кораблю необхідну швидкість. Більшість галер мали **дві щогли**, але зустрічалися також і з трьома щоглами. На кораблях також встановлювалося **кілька гармат**.

Незначне озброєння було обумовлено не тільки конструктивними особливостями суден, але також і тим, що **під час морського бою** перед ними ставилося завдання **максимально швидко підійти до ворожого кораблю, взяти його на бордаж і захопити бордажною командою**.

Одним із найвидатніших флотоводців Османської імперії був **адмірал Хизир-реїс**, більш відомий європейцям, як **Хайр ед-Дін Барбаросса**. Хайреддін був відмінним моряком і надійним партнером для османів. На самому початку свого правління він відбив наступ іспанців на Алжир, а потім сам перейшов у наступ.

Хайр ед-Дін Барбаросса (тур. Barbaros Hayreddin Paşa або Hızır Hayreddin Paşa, перед тим Hızır Reis, близько 1478 — 4 липня 1546) — корсар, пізніше османський адмірал.

Успадкувавши після загибелі старшого брата, Аруджа Барбаросси I, крупну піратську флотилію у кілька тисяч чоловік, Хизир-реїс у 1518 році проголосив себе султаном Барбаросою II і визнав верховну владу Османської імперії.

Він продовжив захоплення нових земель. Іспанці готували напад на Алжир, Хайреддін передбачав такий поворот. 17 серпня 1518 року численна іспанська армія під командуванням віце-короля Сицилії Уго де Монкади підійшла до узбережжя Алжиру. Іспанці вимагали негайної здачі. Хайреддін відмовився, вирішивши стояти до кінця. Сильний вітер, що раптом налетів, знищив 26 іспанських кораблів. Загинуло близько чотирьох тисяч солдат. Без особливих зусиль Хайреддін вчинив розправу над рештками іспанської армії.

Флот Хизир-Реїса наводив жах на середземноморські міста Іспанії та Італії. Султан Сулейман I призначив Хайреддіна Барбароссу командувачем усіма військово-морськими силами держави. У 1534 році флот Хизир-реїса захопив Туніс. Потім пішли операції проти Мореї та Наксонського герцогства. Найбільш

гучною була перемога османського флоту під командуванням Хизир-Реіса в **битві біля Превезе**.

Для протистояння експансії Османської імперії **Папа Римський Павло III** створив об'єднання християнських держав, яке отримало назву **Священна ліга**. У неї входили Іспанія, Венеція, Папська область, Генуя і Мальтійський орден. Ескадрою Священної ліги командував знаменитий генуезький **адмірал Андреа Доріа**. Флот Хизир-Реіса налічував **122** галери, у його супротивників їх було значно більше — **157**. Кораблі флотів були вишикувані в стрій фронту.

Перед початком морської битви османський флотоводець забезпечив собі надійний тил, **взявши під контроль фортецю Превезе**. Андреа Доріа кілька разів намагався висадити десант на березі, щоб відбити фортецю, але щоразу зазнавав невдачі. Турки мали відмінну позицію для оборони, і ніхто не очікував, що Хизир-реіс ризикне діяти першим. Проте 28 вересня 1538 року Хайреддін Барбаросса вивів свої кораблі в море і на повному ходу атакував флот Священної ліги.

Андреа Доріа такого не очікував і намагався контратакувати. Однак йому це не вдалося, не було вітру і його галеони ледь рухалися. В цей час галери Хизир-Реіса вже щосили громили кораблі Священної ліги. Доріа занадто повільно віддавав накази тоді, коли потрібно було діяти рішуче. **Замість того, щоб використовувати в бою всі кораблі, він кидав їх у бій поодиночі.**

Підсумки і наслідки битви

В результаті християнський флот зазнав нищівної поразки. Османи **потопили 13 і захопили 36 кораблів**. Ними було взято в полон **більше 3000** моряків флоту Священної ліги, сам Доріа зміг врятуватися тільки втечею. Ця перемога зробила відомим ім'я Хайреддіна Барбаросси по всій Європі. Після такого тріумфу османський флот панував у Середземному морі **більше трьох десятиліть, аж до битви біля Лепанто**.

Висновок: основними причинами перемоги османів стали:

Ведення османами розвідки;

Кращі тактичні властивості османських кораблів (швидкість, маневреність);

Несприятливі погодні умови для об'єданого флоту християн;

Відсутність взаємодії в об'єданому флоті християн;

Введення християнських кораблів в бій частинами;

Ініціатива османського флоту.

Таким чином, **наявність потужного боєздатного флоту** дозволила Османській імперії **домінувати** в Середземному морі в XV – початку XVI ст. Розвиток озброєння та кораблебудування в християнських державах в середині XVI ст. дозволила зупинити експансію Османської імперії в Середземномор'ї.

Назбиравши величезний статок, Барбаросса II прожив останні роки у Стамбулі, де й помер у своєму палаці над Босфором й був похований у зведеній ним мечеті. Упродовж тривалого часу кожен османський корабель, що виходив з бухти Золотий Ріг, давав салют перед його мавзолеєм, а команда здійснювала молитви на честь найвеличнішого османського мореплавця й могутнього пірата.

Необхідність встановлення більшої кількості гармат на кораблі призвели

до створення великої галери – **галеаса**. Довжина галеасів сягала 80 метрів. Тридцять весел з кожного борту. Інакше кажучи, галеас був задуманий як комбінація галери і галеона — типовий вітрильник своєї епохи (XVI — XVII ст.). На кожне весло саджали 4-7 веслярів, вони працювали між палубами, щоб не заважати ні матросам, ні солдатам. Верхня палуба дозволяла розміщувати до 70 гармат. Важкі гармати ставили на круглому майданчику носової частини, звідки можна було вести вогонь у будь-якому напрямку. Галеас був **першим вітрильником, де гармати розміщувалися не на верхній палубі по бортах, а закривалися фальшбортами**. На кормі галеаса ставили легкі кулеврини. Це виявилось можливим тому, що галеас був дуже об'ємним. Його ширина сягала 16 метрів, а екіпаж, включаючи веслярів, матросів і солдатів, становив до 800 осіб. Оскільки водотоннажність галеаса була близько 1000 тонн, то й осадка його була глибшою, ніж у галери. Вперше галеаси прийняли участь у битві біля Лепанто і дозволили об'єднаному флоту християн здобути перемогу.

2. Англо-іспанська війна. Розгром “Непереможної армади”

Подальший розвиток кораблебудування призвів до створення **галеону**. **Галеон** (ісп. galeón) або **галіон** (фр. galion) — великий багатопалубний вітрильний корабель XVI—XVIII століть з достатньо сильним артилерійським озброєнням, що використовувався як військове, так і торговельне судно.

Наприкінці XVI століття англо-іспанські відносини вкрай загострилися. Перш за все **причинами війни були численні напади англійських піратів** на колонії Іспанії в Америці, її кораблі і судна, які везли товари з Нового Світу в метрополію **та запровадження англіканської церкви** в Англії на противагу католичній в Іспанії.

Для майбутньої війни з Англією, у 1585 році Іспанія побудувала потужний флот — “Велику Армаду”. Флот мав висадити на Британських островах армію намісника Голландії Олександра Фарнезе. Щоб підготувати базу на узбережжі Нідерландів (які на той час належали Іспанії), війська Фарнезе захопили порт Слейс. У той самий час, англійці завдали удар на випередження, англійська ескадра під командуванням адмірала **Френсіса Дрейка** здійснила напад на порт Кадіс — базу “Великої Армади”, та знищили **близько 100 кораблів**. Завдяки цьому нападу було відтерміновано похід флоту Іспанії до берегів Британії.

У Фландрії будувались невеликі плоскодонні судна. На них планували здійснити перекидання військ на кораблі “Великої Армади”. З Іспанії, Італії, Німеччини й Бургундії перекидалися війська; стікались добровольці, які бажали взяти участь у війні проти Англії.

Фарнезе спостерігав, що гавані Дюнкерка, Ньюпорта і Слейса, які були у розпорядженні іспанців, дуже мілкі, й тому туди не міг увійти флот “Великої Армади”. Намісник Нідерландів вніс пропозицію: перед відправкою кораблів до Британських островів захопити більш глибоководний порт Фліссінген, але король Філіп поспішав швидше висадити десант на Британських островах.

Англійський флот був поділений на декілька ескадр, які перебували під командуванням своїх командувачів, одним з яких був **Френсіс Дрейк**.

Френсіс Дрейк (англ. Francis Drake; близько 1540 — 28 січня 1596) —

англійський капер або пірат, навігатор, работорговець, політик, та інженер ери Єлизавети I, яка надала йому титул лицаря. Перший англієць і другий у світі командир корабля, що здійснив навколосвітню подорож. Один з командувачів Англійського флоту під час розгрому Армади.

Склади сторін та хід битви

20 травня 1588 року “Армада”, що складалась із шести ескадр, вийшла у відкрите море з гирла річки Тахо. Разом Іспанія мала у розпорядженні **75 військових і 57 транспортних суден** — на їх борту знаходилось **8 000** матросів, **2 000** гребців-невільників, **19 000** солдат, **1 000** офіцерів, **300** священників та **85** лікарів (загалом **понад 30000**). **Іспанський флот** був побудований в **стрій клину**, на флангах якого були кораблі оснащені великою кількістю гармат. Англіїці отримали своєчасно дані розвідки і знали склад сил противника. Їхній флот мав **197 менших за розміром суден** — разом на них було **15 000** чоловік.

Іспанський флот складався з високобортних суден з безліччю **гармат малої дальнобійності**. З масивними вежами на носі і кормі, вони нагадували плавучі фортеці, добре **пристосовані до абордажного бою і штурмової атаки**. **Кораблі англійців** були нижчими, але значно **більш швидкісними і маневреними**. Крім того, вони були **оснащені** великою кількістю **далекобійних гармат**. Англіїці розраховували на те, що не будуть близько підходити до супротивника і знищать його на відстані. **Підготовка англійських моряків** була **кращою**, ніж у іспанських.

Під час руху на “Велику Армаду” постійно нападали більш легкі та маневрені англійські кораблі. Англія розраховувала **на перевагу своєї артилерії**, а Іспанія, що переважала за піхотою покладалась **на абордажний бій**. 28 липня поблизу Кале англійці атакували флот Іспанії: вони потопили 16 кораблів, але витратили майже всі боєприпаси, через що припинили битву.

6 серпня “Армада” під командуванням герцога **Медіна Сідонья** прибула до Кале і стала на якір. Фарнезе зі своєю армією чекав на березі, щоб завантажитись на судна. Однак флот Іспанії через свою надто глибоку осадку не зміг наблизитись до берега. Скориставшись вразливим становищем іспанських кораблів, що стояли на якорі, англійці направили до Армади **8 брандерів** — підпалених човнів з горючими матеріалами та вибухівкою на борту. Більшість іспанських капітанів гарячково намагалися уникнути небезпеки, але потужний вітер і сильна течія понесли їх на північ. Відсутність віднесеної штормом частини Непереможної Армади виявилася вирішальною, оскільки кораблі забрали з собою значну кількість боєприпасів.

У результаті декількох кровопролитних боїв, що тривали **більше двох тижнів**, іспанський флот зазнав значних втрат, а генеральний бій, що відбувся **біля Гравеліна**, довершив розгром.

З досвіду попередніх боїв англійці розуміли, що завдати значної шкоди міцним дубовим корпусам іспанських кораблів можна лише з близької відстані. Тому, вправно ухиляючись від нечисленних (через брак боєприпасів) гарматних залпів супротивника, англійці обстрілювали іспанські кораблі зблизька. Щонайменше **3** кораблі були **знищено** і багато кораблів отримали ушкодження. Серед них був флагман флоту “San Martin”. Оскільки в іспанців не вистачало

боєприпасів, вони виявилися безпорадними.

9 серпня “Армада” повернула на північ. Причому англійський флот, використовуючи свої переваги у маневреності, турбував її здалеку, безперешкодно просуваючись вздовж східного узбережжя Англії. Коли кораблі огинали Англію, почався сильний шторм, який тривав два тижні і майже половина кораблів “Армади” загинула. В Іспанію ж **повернулось тільки 10 000 чоловік на 63 кораблях.**

Підсумки та наслідки битви

Після поразки Армади король Іспанії Філіп II вимушений був відмовитись від висадки військ в Англії. Поразка Армади стала могутньою пропагандистською перемогою для **королеви Єлизавети** та протестантської Англії. Хоча ця перемога була **ключовим моментом війни**, сама війна тривала ще довго і часто розгорталась на користь Іспанії.

Висновки: основними причинами розгрому Армади стали:

Постійне ведення англійцями розвідки;

Кращі тактичні властивості англійських кораблів (швидкість, маневреність);

Краща підготовка англійських моряків;

Наявність у англійців далекобійних гармат;

Несприятливі погодні умови для іспанської Армади;

Ініціатива англійського флоту.

Іспанія так і не оговталася від поразки на морі. Загибель іспанського флоту прискорила закінчення англо-іспанської війни, наблизила звільнення Фландрії від іспанського панування. **Іспанія стала здавати домінуючі позиції на морях, поступово поступаючись місцем Англії, яка, в свою чергу, почала перетворюватися на могутню морську державу.** Формально мирну угоду між Іспанією та Англією було укладено **1604 року**, коли королева Єлизавета I вже померла.

3. Англо-нідерландські війни. Народження лінійної тактики. Битва в бух. Солебей.

Англо-нідерландські війни — низка війн між **королівством Англія** (згодом Великою Британією) та **Республікою Об'єднаних провінцій** (Нідерланди) в XVII і XVIII століття за морську та торговельну гегемонію в Європі та колоніях. Практично усі військові дії відбувалися на морі. В ході цих війн відбулося 15 крупних морських битв, серед яких найбільш типовою в питаннях тактики, являється битва в бух. Солебей.

Перша Англо-нідерландська війна

29 травня 1652 лейтенант-адмірал **Мартін Тромп** відмовився спустити прапори перед англійськими кораблями, що призвело до **битви на траверзі Дувру**, в якій жодна зі сторін не здобула перемоги. Скориставшись цим приводом, 1 липня англійці оголосили Республіці Об'єднаних провінцій війну.

Після низки незначних сутичок англійці в жовтні 1652 року домоглися успіху в першому серйозному бою: англійський адмірал Роберт Блейк завдав поразки голландському віцеадміралу Вітте де Віту **в битві біля Кентіш-нока.**

Вирішивши, що війна майже закінчена, англійці розділили свої сили і в грудні були вщент розбиті Мартіном Тромпом **в битві біля Данженесса**. Голландці здобули ще одну значну перемогу 14 березня 1653 року в битві при Ліворно, однак на цьому їхні успіхи закінчилися. Ще за два тижні до цього Р. Блейк розбив голландців **в Портлендській битві**, встановивши повний контроль над Ла-Маншем. У червні 1653 році англійський флот здобув перемогу у **битві біля Габбарду**, завдяки чому вдалося витіснити голландців в Північне море. У вирішальній **Схевінгенській битві** 10 серпня 1653 року голландці зазнали в тактичному плані поразку, проте, англійці були змушені зняти блокаду голландського узбережжя. Оскільки обидві країни були виснажені, а англійський уряд на чолі з О. Кромвелем мав значні внутрішні проблеми, почалися мирні перемовини.

5 квітня 1654 року було **підписано Вестмінстерський договір** (ратифіковано Генеральними штатами 8 травня), за яким основною поступкою стало зобов'язання голландців “салютувати” англійським кораблям прапорами. Втім торговельне суперництво тривало, англійці не змогли замінити голландців як домінуючу торговельну націю в світі, Англійська Ост-Індська компанія фактично залишилася заблокованою від вільної торгівлі в Ост-Індії. В свою чергу голландцям не вдалося домогтися ратифікації Гартфордської угоди 1650 року щодо кордонів між Новими Нідерландами і Нью-Гейвеном (майбутнім Коннектикутом). Також він мав секретний додаток — Акт усунення, забороняв Вільгельму III Оранському займати державні посади.

Англійці в ході війни **захопили від 1200 до 1500** нідерландських торговельних суден. Об'єднані провінції розгорнули **програму будівництва і модернізації флоту**, яка дозволила їм в деякій мірі скоротити якісне відставання від англійців. Кромвель до кінця свого життя уникав нових конфліктів з голландцями, незважаючи на вчинений ними розгром його союзникам шведам і португальцям, поки він був зайнятий війною з іспанцями.

Висновок. Основними тактичними прийомами в морських битвах в ході першої Англо-нідерландської війни **були абордаж та застосування брандерів**. Ворожі кораблі в битвах діяли переважно один проти одного.

Друга Англо-нідерландська війна

Після Реставрації Стюартів на англійському троні, у 1660 році **король Карл II** вирішив втрутитися у справи Республіки Об'єднаних провінцій, поставивши на її чолі свого небожа Вільгельма III Оранського, який мав права на посаду штатгальтера. Ці плани збіглися з бажанням англійських купців з Ост-Індської, Левантійської компанії, Королівських торговців в Африці відібрати у голландців монополію з торгівлі на морях. Почалося загальне збурення в Англії, чим скористалися пірати, що стали захоплювати голландські судна, у 1664 році вони здійснили напади на африканські факторії Голландії, чим зрештою 1665 року спровокували нову війну.

Англія взяла гору на суходолі — було захоплено голландську колонію Нові Нідерланди в Північній Америці. В той же час Республіка Об'єднаних провінцій завдяки таланту **адмірала Міхіеля де Рюйтера** здобула перемогу на морі. Найвизначнішими успіхами голландського флоту стали **Чотириденна битва в**

Ла-Манші у червні 1666 року і **напад на Медвей** у 1667 році. В результаті значна частина англійського флоту та необхідні запаси було знищено.

Англійці **захопили** під час війни **близько 450 торгових кораблів**, що майже не зашкодило голландцям, в той час як королівство опинилося на межі банкрутства. Водночас в Англії почалися збурення. Через побоювання короля Карла II щодо можливого заколоту було наказано пришвидшити укладання мирного договору з Голландією. Остання за умовами **Бредського миру** досягла певних полегшень в Акті про Навігацію, зокрема отримала дозвіл возити на голландських суднах німецькі товари. Разом з тим поступилася Новими Нідерландами на користь Англії. Натомість, Республіка Об'єднаних провінцій отримала англійську колонію Суринам і острів Рун в Малайському архіпелазі.

Висновок. Основними тактичними прийомами в морських битвах в ході другої Англо-нідерландської війни були артилерійські дуелі та застосування брандерів. Ворожі кораблі в битвах діяли переважно у складі ескадр.

Третя Англо-нідерландська війна

Англія після невдачі в другій війні стала готуватися до нової. Було швидко відновлено свій флот. Проте Карл II не сподівався одноосібно здолати Голландію. Тому 1670 року було укладено Дуврський договір з Францією, спрямований на підтримку англійського короля в середині країни. Водночас секретним пунктом передбачалося спільно виступити проти Голландії.

У 1672 році Англія оголосила війну Республіці Об'єднаних провінцій. Приводом став заколот проти Яна де Вітте, внаслідок якого Вільгельм III Оранський став штатгальтером, що суперечило Вестмінстерському мирному договору. Невдовзі у війну на боці Англії вступила Франція (війна з нею відома як Голландська). До антиголландської коаліції долучилося єпископство Мюнстер і архієпископство Кьольнське. Голландія опинилася у край складній ситуації: вона вимушена була діяти на морі і суходолі, фактично оточена з усіх боків. Водночас тривав конфлікт в середині країни.

Втім, вже у червні 1672 року голландський **адмірал Міхіель де Рюйтер** здобув блискучу перемогу у **битві при Солібей**, не дозволивши здійснити великий десант на голландське узбережжя. Потім змусив французький флот відійти до Гавра. Війна на морі продовжилася 1673 року, де Рюйтер спочатку в **битві при Шуневельді** відбив нову спробу англійців атакувати голландське узбережжя, а потім того ж року у вирішальній **битві біля о. Тексель** переміг англо-французький флот. Водночас голландці відвоювали Новий Амстердам в Північній Америці. Англія вже не мала змоги продовжувати війну, тому було укладено **Вестмінстерський мирний договір** у 1674 році. За ним загалом підтверджувалися статті Бредського мирного договору, лише Голландія зобов'язувалося до того ж виплатити 2 млн гульденів протягом 3 років. Усі колонії захоплені супротивниками поверталися тим країнам, в яких були захоплені. Війна ж Об'єднаних провінцій з Францією тривала до 1678 року.

Адмірал Міхіель де Рюйтер (Michiel Adriaenszoon de Ruyter на прізвисько "Дідусь") видатний голландський адмірал, герцог. У 1618 році Рюйтер стає юнгою на кораблі. Наполегливість, хист до морської справи дозволили йому отримати авторитет й незабаром стати шкіпером. Проте, Рюйтер мав дуже слабку

шкільну освіту. У **1635 році стає капітаном** корабля. В цей час він служить на торговельному флоті, наполегливо навчається, розширює свої знання у морській справі. У 1630—1636 рр. взяв участь в експедиціях Яна Майєна. У 1637—1641 роках займався **рейдерством** біля Дюнкерка, захищав торговельні флотилії Нідерландів проти каперів. У 1641 році стає **контр-адміралом**. В цьому ж році Рюйтер взяв участь у війні з Іспанією. Восени брав участь у поході голландського флоту на чолі із адміралом Гізельсом, метою якого було захопити Срібний флот Іспанії, що повертався з Америки. 3 листопада 1642 року відбувся вирішальний **бій при Сен-Вісенті**. Саме завдяки діям Рюйтера голландський флот було врятовано.

Після цього Рюйтер у 1642—1650 роках успішно діє проти піратів із Марокко, водить торговельні судна до Африки, зокрема у Гвінейську затоку.

З початком війни у 1652 році Рюйтера призивають на службу. Брав участь в усіх битвах цієї війни під керівництвом голландського адмірала Мартіна Тромпа.

26 серпня 1652 року командував ескадрою в битві при Плімуті. Маючи 26 кораблів Рюйтер напав на англійського адмірала Г.Ейск'ю, який мав 40 кораблів, й розбив його. 2 березня 1654 року стає **віце-адміралом**.

У третій англо-нідерландській війні на стороні Англії виступила Франція. Бойові дії тривали й на суходолі, й на морі. 120-тисячна французька армія порівняно легко захопила ряд провінцій Голландії та підійшла до Амстердаму.

Битва при Солібей (зустрічається також транскрипція як битва при Солби (англ. **Battle of Solebay**) - перша битва Третьої англо-нідерландської війни і одна з найбільших в історії парусного флоту. По обидва боки в ньому брало участь до 132 лінійних кораблів і близько 40 фрегатів.

Склад сил

Голландський флот під командуванням адмірала **Рюйтера** (75 лінійних кораблів та 18 брандерів) у травні 1672 року вийшов в море і попрямував до берегів Англії. Розгорнута попереду на курсі флоту завеса з фрегатів донесла що англо-французький флот під командуванням **герцога Йоркського** з 98 лінійних кораблів та 30 брандерів знаходиться в бух. Солебей (в 35 милях північніше річки Темза) та приймає прісну воду.

Хід битви

Враховуючи скупченість англо-французького флоту, Рюйтер спочатку вирішив завдати удару брандерами, після чого головні сили флоту повинні були артилерійським вогнем завершити атаку противника. Зранку, 07.06.1672, голландський флот підійшов до бух. Солебей і почав “спускатися” (йти на вітрі) на противника. Союзникам вдалося, відрубуючи якірні канати, вивести свій флот з бухти і вишикувати його у бойовий порядок. Англійський флот (65 кораблів) попрямував на північ, а французький (33 кораблі) під командуванням **адмірала д'Естре**, порушуючи наказ герцога Йоркського, попрямував на південний схід.

У зв'язку зі змінами обстановки, Рюйтер відмовився від атаки брандерами, тому що атака кораблів на ходу не принесла б очікуваних результатів. Він наказав командувачу ар'єргарду (15 кораблів) зв'язати боєм французьку ескадру (33 корабля), а сам з 60 кораблями рішуче атакував англійців. Таким чином,

завдяки вірній оцінці обстановки та врахуванню помилок противника, Рюйтер практично врівноважив свої сили з англійським флотом на напрямку головного удару.

В той час, як ар'єргард голландського флоту вів перестрілку з французькою ескадрою на дальній дистанції і вміло маневруючи відволікав їх на південь, основні сили голландського та англійського флотів вели бій на малих дистанціях у строю кільватерних колон. Флот Об'єднаних провінцій вміло маневруючи утримував протягом бою навітряне положення та ініціативу.

Бій завершився з настанням темряви поразкою англійців, які **втратили 5 кораблів**. Більшість з вцілілих кораблів зазнала значних пошкоджень і герцог Йоркський вирішив наступного дня битву не продовжувати. Голландський флот втратив в бою **2 корабля**.

Висновки: причини перемоги флоту Об'єднаних провінцій:

Ведення розвідки противника;

Правильна оцінка сил противника;

Зосередження основних зусиль на напрямку головного удару;

Краща підготовка екіпажів кораблів;

Ведення бою до останньої можливості.

Підсумки та наслідки битви і війн

Війни між Англією і Об'єднаними провінціями зіграли велику роль у розвитку мистецтва війни на морі. У цей період зникли зі складу військових флотів озброєні комерційні судна, відбувся **перехід на професійний військовий флот**, що поділявся на **ескадри**, а ті в свою чергу на **дивізії** (авангард, ар'єргард і центр), встановилися **типи військових кораблів** (лінійних кораблів і фрегатів), були вироблені правильні строї, розроблена морська тактика і якщо в першій війні основою були абордаж та застосування брандерів, то в **третій - основою став гарматний бій між ескадрами** які шикувалися кільватерними колонами. **Так народилась лінійна тактика.**

Крім того, виробилася і справжня **морська стратегія**, що ставила собі **головним завданням** боротьбу з флотом противника для досягнення контролю над морем, замість колишніх набігів на заморські колонії противника і переслідування торгових суден. Також стали розглядатися питання гігієни та санітарії на судах.

4. Вплив розвитку промисловості на кораблебудування

XVI-XVII ст. в західноєвропейських державах характеризується стрімким розвитком науки та техніки, що сприяє швидкому розвитку всіх галузей промисловості, особливо металургійної та машинобудівної.

Виробництво, засноване на базі машин, забезпечувало будівництво **більш міцних бойових кораблів, вітрильних, створення нового озброєння для флоту**. Все це рішуче вплинуло на зміну методів ведення війни, та бойових дій як на суходолі так і на морі. Конструкція вітрильника на слайді.

На розвиток флоту і військового мистецтва в цей період значний вплив внесла боротьба між великими західноєвропейськими державами за колонії і морські шляхи сполучення. Ця боротьба розпочалася ще у XVI ст. і особливо загострилась в XVII-XVIII ст. та призвела до війн між Англією, Голландією,

Францією та Іспанією. В ході цих війн зародився та вдосконалювався вітрильний флот, отримала розвиток лінійна тактика флоту.

У XVII ст. вітрильні кораблі повністю витіснили гребні судна і стали основою воєнних флотів західноєвропейських держав. В залежності від водотоннажності, кількості гармат та чисельності екіпажу, кораблі ділились на 6 рангів.

Ранг	Число деків	Водотоннажність, т	Кількість гармат	Екіпаж	Клас
1	3	900-1800	64-100	750	Лінійні кораблі
2	2	700-900	54-64	650	
3	2	500-700	44-60	450	
4	1-2	300-700	26-50	250	Фрегати
5	1	100-500	26-36	130	
6	1	20-250	6-36	100	Посильні судна
брандери	-	-	10	40	

Лінійні кораблі були ядром флоту і були призначені для ведення артилерійського бою. Фрегати уступали лінійним кораблям в озброєнні, проте мали більшу швидкість та маневреність, тому широко використовувались для ведення розвідки та дій на морських комунікаціях. Крім бойових кораблів до складу флоту включалися допоміжні судна і брандери. Брандери – невеличкі судна, завантажені вибухівкою або займистою рідиною, були призначені для знищення ворожих кораблів шляхом вибуху або пожежі.

Знаряддя різнилися на чавунні ядра (для ураження корпусу корабля і надбудов), шрапнель (для ураження живої сили та вітрил), та кніпеля (для ураження щогл та такелажу). Дистанція стрільби була близько 300 метрів, а швидкострільність – 1 постріл у 5 хвилин.

Слабким місцем флотів було комплектування екіпажів особовим складом. Командир (капітан) корабля та його помічники (лейтенанти) призначались з дворян, проте вони не мали спеціальної військово-морської підготовки. Тому питаннями кораблеводіння та маневрування відали штурман і шкіпер, які набиралися з вільних мешканців. Рядовий склад комплектувався з торгівельного флоту та поділявся на матросів (які відали парусами) та комендорів (які обслуговували гармати).

Наприкінці XVII ст., у зв'язку з подальшим вдосконаленням парусних кораблів та їх озброєння виникла необхідність спеціальної підготовки командного складу флоту. Перший крок у цьому напрямку було зроблено у Франції, де у 1672 році були створені офіцерські класи та обладнані навчальні кораблі, на яких навчались майбутні офіцери флоту.

Бойова організація флоту складалась з ескадр, кожна з яких ділилась на дивізії (авангард, центр, ар'єргард). Командував ескадрою адмірал, який тримав свій прапор у центрі, авангардом командував віце-адмірал, а ар'єргардом - контр-адмірал. З розвитком вітрильних кораблів та артилерії пов'язане виникнення і розвиток лінійної тактики флоту.

Основою бойового порядку стала кильватерна колона, яка дозволяла найбільш ефективно використовувати артилерію, яка розташовувалась по бортам. В лінію битви ставились тільки найпотужніші кораблі. Фрегати й посильні судна в лінію не шикувались. Крім того, для виконання завдань в бою, широко застосовувались брандери.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основний тактичний прийом в бою для здобуття перемоги в битві на морі в XV – XVI століттях.
2. Назвіть основні причини перемоги османів в битві при Превезе.
3. Назвіть основні причини розгрому Армади.
4. Назвіть основні класи бойових кораблів в XVII - XVIII століттях.
5. В чому полягала тактика морського бою в першій Англо-нідерландській війні.
6. В чому полягала тактика морського бою в третій Англо-нідерландській війні.

Рекомендована література

1. Програма навчальної дисципліни “Історія війн та воєнного мистецтва (у т.ч. воєнна історія України)”.
2. В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. - 728 с.
3. А.Т.Мехен, Вплив морської сили на історію (1660-1783).
4. Bradford, Ernle. The Sultan's Admiral: The life of Barbarossa. London, 1968.
5. Дрейк Френсіс. www.geograf.com.ua.
6. Angus Konstam and Tony Bryan. Warships of the Anglo-Dutch Wars 1652-74 (2011)
7. R. Prud'homme van Reine, Rechterhand van Nederland. Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter, (Amsterdam 1996)

ЛЕКЦІЯ 4

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО В ДОБУ КРИЗИ ВІТРИЛЬНОГО ФЛОТУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII - СЕРЕДИНА XIX СТОЛІТЬ)

1. *Розвиток тактики вітрильного флоту у ході Англо-французьких війн. Бій у о. Менорка. Чесапікський бій.*
2. *Віце-адмірал Г.Нельсон. Трафальгарська битва.*
3. *Створення та розвиток парового флоту. Бойові дії під час Кримської (Східної) війни 1853-1856 рр.*

ВСТУП

Слабким місцем флотів було **комплектування екіпажів особовим складом**. Командир (капітан) корабля та його помічники (лейтенанти) призначались з дворян, проте вони не мали спеціальної військово-морської підготовки. Тому питаннями кораблеводіння та маневрування відали **штурман і шкіпер**, які набиралися з вільних мешканців. Рядовий склад комплектувався з торговельного флоту та поділявся на **матросів** (які відали парусами) та **комендорів** (які обслуговували гармати).

Наприкінці XVII ст., у зв'язку з подальшим вдосконаленням вітрильних кораблів та їх озброєння виникла необхідність спеціальної підготовки командного складу флоту. Перший крок у цьому напрямку було зроблено у Франції, де у **1672 році були створені офіцерські класи та обладнані навчальні кораблі**, на яких навчались офіцери флоту.

Першим дослідником бойового досвіду використання вітрильних флотів був професор математики Королівського військово-морського училища в Тулоні **Павло Гост**, який у 1697 році видав у Франції працю з морської тактики *“Мистецтво військових флотів, або твір про морські еволюції”*. **Головні положення тактики Павла Госта:**

- *основний бойовий порядок флоту - зімкнута кільватерна колона;*
- *напередодні бою командувач флотом має зайняти навітряне положення;*
- *основна форма бою - артилерійська атака;*
- *артилерійський бій ведеться на паралельних курсах, в окремих випадках рекомендуються маневри прорізання строю і взяття противника у два вогні.*

Основні способи ведення бойових дій на морі в ході XVII-XVIII ст. зводяться до **генеральної битви та блокади флоту противника в його базах**.

За цей час тактика ведення бою не розвивалась, а залишилася попередньою. Особливо поганою вона була в англійському флоті, де основні тактичні положення Павла Госта стали догмою. **Інструкції** англійського адміралтейства **забороняли** командувачам флотів (ескадр): **порушувати стрій кільватерної колони, виходити зі строю** у т.ч. і для надання допомоги своїм кораблям, **вступати в бій з підвітряної сторони**, молодшим флагманам і командирам кораблів **проявляти ініціативу**, тощо. Невиконання цих інструкцій каралося смертю.

В англійському флоті був вироблений наступний спосіб атаки. Після виявлення ворога, командувач проводив перешикування в бойовий порядок і починав маневрування для зайняття навітряного становища. Після його досягнення, ескадра лягала на паралельний курс таким чином, щоб авангард був проти авангарду противника, центр проти його центру, а ар'єргард проти його ар'єргарду. Тільки після цього ескадра розпочинала бій, причому кожен корабель мав вести вогонь тільки по призначеному кораблю противника. Якщо у ворога було менше кораблів, командувач ескадрою мав вивести із строю. "лишні" кораблі і під час бою їх не використовувати.

Добре вивчивши шаблонну тактику англійців, французи виробили простий спосіб не вступати у генеральний бій з більшими силами. В момент, коли англійці починали зближення, французькі кораблі з максимальної дистанції відкривали по ним максимальний вогонь. З приходом англійців на дистанцію артилерійської атаки, французькі кораблі спускалися "під вітер" і вишиковувались в бойову лінію на іншому галсі, пропонуючи англійцям починати нове зближення щоб нанести ним ще одного удару і знову спуститися "під вітер". Таким чином, англійці маючи сильніший флот та діючи у такій тактиці не могли примусити більш слабкий французький флот до рішучої битви. Яскравим прикладом застосування такої тактики являється **бій біля о. Менорка**.

1. Розвиток тактики вітрильного флоту у ході Англо-французьких війн. Бій біля о. Менорка. Чесапекський бій.

Боротьба між Англією та Францією за колонії та господарювання в Європі призвела до численних війн. Одна з таких – **Семирічна війна** – розпочалася у 1756 році і продовжувалась до 1763 року. Боротьба між флотами проходила в Середземному морі, на Атлантичному та Індійському океанах. **Основним змістом бойової діяльності флотів була боротьба на комунікаціях противника з метою недопущення перевезень військ для захоплення колоній та порушення морської торгівлі противника.**

Бій біля о. Менорка 20 травня 1756 р.

Склад сил.

У квітні 1756 року французькі війська висадились на о. Менорка та осадили порт Магон з суходолу, а ескадра адмірала **Галіссоньєра** у складі **12 лінійних кораблів та 5 фрегатів** блокувала порт з моря. Англійський гарнізон острова потрапив у складне становище. Завдання зняття блокади порту й висадки на острів підкріплення, повинна була вирішити англійська ескадра у складі **13 лінійних кораблів та 7 фрегатів** під керівництвом адмірала **Бінга**.

17 травня англійська ескадра підійшла до острова і застала зненацька французьку ескадру, яка блокувала порт. Був слушний момент завдати удару по французькому флоту, проте адмірал Бінг цього не зробив, тому що ескадра була з підвітряного боку, а інструкціями адміралтейства атаку можна було починати тільки з навітряного боку.

Хід битви.

Дві доби англійська ескадра маневрувала щоб зайняти вигідне положення. Тільки 20 травня вона зайняла навітряне становище на контр-курсі. Бінг наказав

повернути “всі раптом” на зворотній курс. Виконавши цей маневр, англійський авангард виявився далеко попереду центру ескадри. Одночасно з поворотом, **сліпо виконуючи інструкції адміралтейства**, командувач англійської ескадри наказав вийти зі строю 13-му кораблю. Таким чином, адмірал Бінг відмовився від кількісної переваги над ворогом.

Близько 13 години він наказав розпочинати бій і повернути кораблям на 3 румби, але кораблі авангарду *через велику відстань не розгледіли сигнал і повернули на 7 румбів*. Наближаючись до противника майже під прямим кутом, кораблі авангарду попали під шквальний артилерійський вогонь і отримали серйозні ушкодження. Командувачу авангарду треба було надати негайну допомогу з боку центру та ар'єргарду англійської ескадри. Проте **адмірал Бінг більше турбувався про точність виконання інструкцій адміралтейства**, чим про допомогу своїм кораблям,- продовжував йти своїм курсом щоб вирівняти лінію кораблів. Як тільки кораблі авангарду зайняли необхідну позицію і розпочали артилерійську атаку, кораблі французького авангарду, розрядившись гарматами спустились під вітер, а кораблі центру та ар'єргарду французької ескадри додавши вітрил, пройшли повз англійський авангард і зробили по ньому декілька залпів, також спустились під вітер.

Коли Бінг в решті-решт вирівняв стрій кораблів і близько 15 години підійшов на допомогу авангарду, французька ескадра вже спускалась на інший курс і чекала атаки англійців на новому галсі. Проте, авангард англійської ескадри був настільки пошкодженим, що адмірал Бінг не наважився продовжити бій з французами.

Підсумки та наслідки битви

Залишивши острів Менорка в руках французів, англійська ескадра попрямувала до Гібралтару, не виконавши свого завдання, за що адмірал Бінг був засуджений та розстріляний на борту свого флагмана.

Основними помилками Бінга, які витікали з догматичного слідування шаблонній лінійній тактиці були:

- відмова від атаки противника з підвітряного боку, що не дало змоги англійцям застосувати фактор раптовості та кількісну перевагу в силах;
- намір зберегти понад все лінійність кильватерної колони попри інтересам бою.
- відмова від допомоги авангарду, який потрапив у скрутне становище.

Незважаючи на те, що в англо-французьких війнах XVIII ст. англійський флот значно перевищував за силою французький, англійці довго не могли отримати рішучої перемоги.

Завдяки розвитку виробництва значно покращилось військове кораблебудування. Кораблі стали будувати з покращеними пропорціями та кращими обводами корпусу. Покращились морехідні та маневрені якості кораблів. Підводна частина корпусу кораблів почала обшиватись мідними листами, які попереджали обростання її ракушками. На бойових кораблях збільшилась висота щогл та площа вітрил. Водотоннажність лінійних кораблів збільшилась до 3500 тонн, а озброєння до 100-120 гармат. Бронзові гармати замінені чавунними. Вперше стали застосовуватись гарматні

станки на поворотних платформах, які дозволяли значно збільшити кути обстрілу гармат. У четвертій чверті XVIII ст. на озброєння західноєвропейських флотів були прийняті корронади, які були винайдені в Англії у 1779 році і представляли собою укорочену гармату 36-фунтового калібру, яка була призначена для бою на коротких дистанціях. Завдяки покращенню матеріальної частини артилерії та підготовці комендорів, швидкострільність гармат підвищилась до 1 пострілу за 3 хвилини, а корронад до 1 пострілу за хвилину. Одночасно підвищилась дальність стрільби (до 600 метрів), підвищилась влучність.

У 1775 році 13-ть Північноамериканських колоній Великої Британії оголосили про незалежність від метрополії. 4 липня 1776 року була прийнята Декларація про Незалежність США. Розпочалася війна за Незалежність США. Згодом, на стороні повсталих колоній війну Англії оголосили декілька країн Європи.

Англо-французька війна (1778-1783) - військовий конфлікт між Францією і Великобританією. У 1778 році Франція підписала договір про дружбу з США. Великобританія на той момент перебувала в стані війни з Францією, а в 1779 році також почала війну з Іспанією. В результаті Великобританія була змушена перерозподілити ресурси, використовувані для ведення війни в Північній Америці, на театри в Європі, Індії та Вест-Індії, і покладатися на підтримку лоялістів в Північній Америці. З 1778 по 1783 рік Франція і Великобританія боролися за панування в Ла-Манші, Середземному морі, Індійському океані і Вест-Індії.

Чесапікський бій (англ. *Battle of the Chesapeake*, також *Battle of Virginia Capes*, або *Battle of the Capes*) - вирішальна битва на морі в Американській війні за незалежність. Сталася в гирлі Чесапікської затоки 5 вересня 1781 року між британським флотом (контр-адмірал сер **Томас Грейвз**) і французьким флотом (контр-адмірал **Франсуа Жозеф Поль, граф де Грасс**).

У липні 1781 адмірал де Грасс стояв перед вибором, атакувати британські війська в Нью-Йорку або у Вірджинії, де проводилась блокада Йорктауну. Він вибрав останнє, прибувши в Чесапік в кінці серпня. Дізнавшись, що де Грасс пішов з Вест-Індії в Північну Америку, і що французький адмірал де Баррас також вийшов з Ньюпорта, Род-Айленд, адмірал Грейвз прийшов до висновку, що вони збираються об'єднати сили у Чесапіка.

Склад сил.

Вийшовши з Нью-Йорка з **19 лінійними кораблями**, Грейвз прибув до гирла Чесапіка вранці 5 вересня, і виявив флот де Грасса на якорі в гавані. Де Грасс спішно підготував велику частину свого флоту, **24 лінійних корабля**, до бою і пішов назустріч Грейвзу.

Хід битви.

В ході двогодинного бою, який відбувся після декількох годин маневрування, лінії флотів зішлись не в повному обсязі, **тільки авангард і центр лінії були задіяні цілком**. Бій був, отже, приблизно рівний, хоча британські кораблі мали більше втрат і пошкоджень. Бій перервався із заходом сонця. *Британська тактика в цьому бою стала предметом безлічі суперечок.*

Протягом декількох днів флоти трималися неподалік один одного, де Грасс

намагався виманити супротивника подалі від затоки, де очікував прибуття де Барраса з облоговим обозом. 13 вересня де Грасс відірвався від британців і повернувся в Чесапик, куди прийшов і де Баррас. Грейвз повернувся до Нью-Йорку, щоб організувати додаткову експедицію на допомогу військам в Йорктауні; проте, вона вийшла в море тільки 19 жовтня, але було вже пізно: за два дні до того гарнізон Йорктауну на чолі з генералом Корнуоллісом капітулював.

Підсумки та наслідки битви

Тактично битва була безрезультатна, *але стратегічно перетворилася в поразку для британців*, так як завадила Королівському флоту доставляти підкріплення або евакуювати заблоковані сили генерала Корнуолліса в Йорктауні. Навпаки, перевезення через Чесапикську затоку французьких військ і Континентальної армії йшли без перешкод. В бою загинуло **90** британців, **246** поранено, **5 кораблів** пошкоджено, **1** потоплено. Втрати французів: **220** загинуло і поранено, **2 кораблі** пошкоджено.

В результаті позбавлений підтримки і постачання Корнуолліс після блокади здався. Головним наслідком капітуляції Корнуолліса був початок переговорів, які в кінцевому результаті **привели до миру і визнання** Британією незалежності Сполучених Штатів Америки.

Висновок

Ініціатива і вміле маневрування французької ескадри не дозволило британцям святкувати перемогу.

Серед англійських адміралів, на той час, не знайшлося жодного хто б зміг **пояснити причини невдач свого флоту та знайти спосіб здобуття перемоги над французьким флотом**. Цим питанням зацікавився нікому не відомий британець **Джон Клерк (Clerk)**, який не мав жодного відношення до флоту. Глибоко вивчивши всі битви англійського флоту з французьким у другій половині сторіччя, він у 1782 році опублікував свій твір *“Досвід морської тактики”*. На історичних прикладах Клерк аргументовано довів, що англійський флот, застосовуючи тактику рівномірного розподілу сил по лінії битви, за умови небажання французького флоту вести рішучий бій, ніколи не примусить його до такого бою. Клерк вважав що для досягнення **рішучої перемоги необхідно зосередити перевагу своїх сил проти частини сил противника**, а не атакувати всією лінією стрій ворожого флоту. Щоб цього досягти, Клерк пропонував прорізати стрій противника з наступним нанесенням головного удару по його ар’єргарду, а силами які не приймали участь в атаці ар’єргарду, наносити забезпечуючий удар по центру і авангарду з метою позбавлення противника можливості надати допомогу кораблям ар’єргарду. Британське адміралтейство офіційно визнало маневрену тактику ведення морського бою. Послідовниками Джона Клерка було багато видатних командувачів ескадр і флотів (у т.ч. Дж.Родней, Г.Нельсон).

2. Віце-адмірал Г.Нельсон. Трафальгарська битва

Горатіо Нельсон (англ. *Horatio Nelson, 1st Viscount Nelson* — 1-й віконт Нельсон; 29 вересня 1758 — 21 жовтня 1805) — видатний британський

флотоводець, віце-адмірал, барон. Відзначався **непересічними лідерськими якостями та стратегічним баченням війни на морі**, що проявилось у багатьох рішучих морських перемогах. *Гораціо Нельсон отримав через свою хоробрість і намагання бути у перших рядах кілька тяжких травм під час боїв, зокрема, втратив праву руку та пошкодив одне око. Серед багатьох його перемог найвідомішою і найзначнішою була Трафальгарська битва 1805 року, під час якої він і загинув.*

Вступив до флоту в 12-річному віці під впливом свого дядька. Спочатку ходив на кораблі свого дядька юнгою, потім — гардемариним. У подальшому ходив на торгових і військових судах в Вест- і Ост-Індію, брав участь в полярній експедиції (1773 рік).

1805 року головною наземною силою Європи була армія першої французької імперії під командуванням Наполеона; на морі такою силою був королівський військово-морський флот Великої Британії. Під час війни Велика Британія **почала морську блокаду** Французької імперії, що вплинуло на торгівлю і не дозволило Франції мобілізувати всі її морські сили. Попри кілька вдалих проривів блокади, французьким кораблям не вдалося остаточно припинити дії британського флоту, який міг атакувати їх як на своїй території, так і поза нею.

Наполеон проводив схожу політику: розпочав **континентальну блокаду**, що забороняла всім підвладним і залежним від Французької імперії країнам, а також її союзникам торгівлю з Британськими островами. Таким чином, було порушено зв'язок Великої Британії з Європою, що призвело до того, що країна була змушена атакувати ворога на суходолі.

Після того як Третя коаліція оголосила Французькій імперії війну та після нетривалого Ам'єнського миру, Наполеон вирішив почати наступ на Велику Британію.

Основна частина французького флоту перебувала в Бресті (в Бретані) і в Тулоні на узбережжі Середземного моря. Також існували і менші ескадри, які розміщувалися в портах на Атлантичному узбережжі Французької імперії. Крім того, на боці Французької імперії був іспанський флот, що базувався в Кадісі та Ферролі.

Велика Британія володіла добре навченим і досвідченим морським офіцерським корпусом, у той час як найкращі офіцери французького флоту були або страчені, або відсторонені від служби ще на початку Великої французької революції.

Морський план Наполеона полягав в тому, що французькі сили в Середземному морі та іспанські сили в Кадісі мали прорвати блокаду й з'єднатися в Вест-Індії. Після цього їм пропонувалося допомогти французьким силам в Бресті вирватися з блокади й очистити Ла-Манш від британських кораблів, щоб забезпечити безпеку десантним кораблям.

Трафальгарська битва

Трафальгарська битва — морська битва, що відбулася 21 жовтня 1805 року між британськими та франко-іспанським флотами біля мису Трафальгар на Атлантичному узбережжі Іспанії (біля міста Кадіс) під час війни Французької

імперії проти 3-ї антифранцузької коаліції.

Склад сил

Середземноморською ескадрою Великої Британії у складі 27 лінійних кораблів та 6 фрегатів командував віце-адмірал **Г.Нельсон**.

Об'єднаним флотом Французької імперії (18 лінійних кораблів та 8 фрегатів) та Іспанії (15 лінійних кораблів) командував французький адмірал **П'єр Вільньов**. Під його керуванням перебував іспанський адмірал **Фредеріко Гравіна**, який командував іспанськими силами.

Об'єднана франко-іспанська ескадра, яка була блокована, 20 жовтня 1805 року вийшла з Кадісу і попрямувала до Гібралтару. Адмірал Вільньов під час виходу в море **не розробив** можливого **плану битви**, а обмежився загальними вказівками щодо взаємної підтримки в бою. Замисел адмірала Нельсона, який передбачав бойове зіткнення з об'єднаним флотом **передбачав атаку противника з похідного порядку без перебудови в бойовий порядок**, з швидким наближенням до противника, прорізанням його строю і **зосередженням вогню** на флагманських кораблях противника. З цією метою він побудував свою ескадру у 2 кильватерні колони з **15** лінійних кораблів (командувач віце-адмірал Катберт Коллінгвуд) та **12** лінійних кораблів (командувач віце-адмірал Гораціо Нельсон). Першій колоні потрібно було прорізати стрій франко-іспанської ескадри **між 12-м та 13-м** з кінця кораблями противника, зв'язати боєм і знищити або захопити (15 кораблів британців проти 12 кораблів противника). Колона Нельсона повинна була забезпечити головний удар і зв'язати боєм центр ескадри противника.

Завдяки крейсерству британських фрегатів поблизу Кадіса, Нельсон був попереджений про вихід флоту противника.

Хід битви

Зустріч противників відбулася біля мису Трафальгар, в 10 милях від Кадісу. Об'єднаний флот прямував на південь, але після встановлення візуального контакту з британцями, адмірал Вільньов повернув кораблі в зворотному напрямку, у напрямку Кадіса.

Нельсон розгадав намір Вільньова уникнути битви і прийняв рішення швидко зблизитись з противником і розпочати битву. Британські кораблі наближались майже під прямим кутом до противника, який мав змогу уражати їх продольними залпами, а британці не могли застосовувати свою артилерію. Тільки недостатня підготовка канонірів об'єднаної ескадри не дозволила їм завдати значної шкоди британцям.

Об 11 годині адмірал Нельсон віддав наказ розгорнути прапори, за легендою, завершивши його словами: “Англія сподівається, що кожен виконає свій обов'язок”.

Першим із супротивником зблизився “Роял-Соверен” Коллінгвуда, який о 12:30 розрізав ворожий стрій біля іспанського флагмана “Санта-Анна”. Французький лінкор “Фуге” вдарив по ньому з гармат, але ядра не долетіли. Наблизившись, “Роял-Соверен” буквально зрешетив “Фуге”, після чого зі 150 гармат вдарив по “Санта-Анні”, де загинуло і було покалічено зо чотири сотні матросів.

Через півгодини у бій вступила колона Нельсона. “Буцентавр” Вільньова здійснив три постріли по “Вікторі”, останнім влучивши в одну зі щогл. Йому відповіли залпами шість чи сім кораблів. Сильна бортова хитавиця заважала вести прицільний вогонь, але тривалий обстріл зрештою порушив єдність франко-іспанського флоту, розрізаного супротивником у кількох місцях. Бій перетворився на запеклі поєдинки на близькій відстані, абордажні атаки, в хід пішла холодна і стрілецька зброя.

Прицільним пострілом десь з 15 метрів був поранений віце-адмірал Нельсон, що стояв на капітанському містку “Вікторі”. Куля пройшла через плече, пробила легеню і застрягла в хребті.

Десь о другій дня до місця битви підійшли кораблі авангарду об'єднаного флоту, проте вже було пізно — 12 кораблів союзників вже були захоплені британцями. Втративши після обстрілу всі щогли, французький флагман спустив прапор і здався в полон разом зі своїм адміралом.

Найзапекліший опір чинили іспанці, які вдалим маневром шістьма кораблями під командою адмірала Гравіни зуміли вирватись з оточення і дістатись Кадіса.

О 16:30 Гораціо Нельсон помер. Йому приписують останні слова: “Дякувати Богу, я зміг виконати свій обов'язок”.

Підсумки та наслідки битви

У цій вирішальній морській битві часів Наполеонівських воєн Французька імперія та Іспанія **втратили 22** кораблі, у той час як Велика Британія — жодного.

Після цієї поразки Наполеон залишив план морського десанту на Британські острови, натомість почавши війну проти інших сил в Європі: Австрії та Росії.

Тіло Нельсона кораблем доставили до Лондона та 9 січня 1806 року урочисто поховали в соборі святого Павла. *Груп адмірала везли до Лондона в діжці з бренді (за іншими свідченнями то була діжка з мальвазією). Флагманський корабель адмірала HMS Victory (1765) знаходиться на вічній стоянці в доці Чатема як корабель-музей.*

Висновок

Трафальгарська битва стала невід'ємною частиною війни Третьої коаліції і одним з найбільш значущих морських протистоянь дев'ятнадцятого століття. А **перемога Великої Британії** тільки **підтвердила перевагу** цієї країни **на морі**, встановлену ще раніше. Під час бою загинув командувач британським флотом віце-адмірал Гораціо Нельсон. З того часу **його ім'я** стало **символом військово-морської могутності** Великої Британії.

3. Створення та розвиток парового флоту. Бойові дії під час Кримської (Східної) війни 1853-1856 рр.

Декілька слів про винахідника пароплава Роберта Фултона (англ. *Robert Fulton*; 14 листопада, 1765, округ Ланкастер, штат Пенсільванія — 24 лютого, 1815, Нью-Йорк) — американський інженер і винахідник.

Перше парове судно конструкції Фултона (1803) - довжина — 20 м; ширина — 2,4 м, пройшло випробування на р. Сена (Франція), досягнувши

швидкості 3 вузлів проти течії. Проте, не знайшовши підтримки на Батьківщині, винахідник емігрував до США.

1807 — у США збудував *перший пасажирський пароплав Clermont* (“Пароплав Північної Річки”)

1812–1815 — збудував *перший військовий корабель з паровим двигуном*.

Першим судном, яке вважається паровим бойовим кораблем стало *Demologos*, яке спустили у 1815 для ВМС США.

Паровий фрегат (або *гвинтовий фрегат*, а менші судна мали назву парові корвети та парові шлюпи) — були бойовими кораблями з паровими машинами. Першими кораблями з паровими машинами були традиційні фрегати, корвети та шлюпи.

З початку 1820-х ВМС Великої Британії розпочали будівництво невеликих парових бойових кораблів в тому числі озброєні буксири *HMS Comet* та *HMS Monkey*, а з 1830-х з паровими суднами почали експериментувати флоти Америки, Росії та Франції. **Перше покоління парових бойових кораблів**, називали **колісні бойові кораблі** (фрегати, шлюпи, канонерки тощо), тому що вони мали **колісні рушії з обох бортів або в кормі**. Кораблі мали великі гармати, які загалом були встановлені на одній палубі (хоча деякі великі колісні бойові кораблі мали дві гарматні палуби). Ряд випробувань Адміралтейства довели, що **колісні рушії менше надійні ніж гвинти і більш вразливі від вогню**, тому з кінця 1840-х флоти **почали створювати гвинтові бойові кораблі**. Колісні фрегати використовували під час *опіумних воєн, Американско-мексиканської війни, Східної (Кримської) війни та Громадянської війни в США*.

Гвинтові бойові кораблі були дуже схожі на традиційні вітрильні кораблі і будувалися з паровими машинами та гвинтами у якості рушія. При цьому кораблі мали повне вітрильне озброєння. Через консерватизм та малу кількість вугільних станцій по всьому світу, останнє було дуже важливим для фрегатів, які часто оперували незалежно у віддалених частинах світу. Такі **гвинтові фрегати**, спочатку будували з дерева, а пізніше із заліза. Вони виконували традиційну роль фрегатів до кінця XIX-го століття. Лише дві країни, Франція та Велика Британія, будували флоти з дерев'яних парових гвинтових лінкорів, крім того вони також побудували деяку кількість гвинтових фрегатів.

Напочатку 20-х років XIX ст. французьким генералом Анрі-Жозефом Пексаном були розроблені гармати, які були здатні вражати кораблі противника фугасними бомбами.

Гармата Пексана — гладкоствольна гармата великого калібру, яка стріляла артилерійськими бомбами пологою траєкторією.

Гармати Пексана були першими корабельними гарматами, спеціально призначеними для стрільби фугасними знаряддями. У російськомовній літературі цей тип артилерійських установок називають *бомбічними гарматами*.

Фугасні снаряди давно використовували для бойових дій на суходолі (гаубиці та мортири), так і бомбардирськими кораблями проти стаціонарних цілей. Але такі снаряди могли бути випущені лише на високій траєкторії і з відносно низькими швидкостями. Знаряддя того часу були по суті своїй

небезпечні під час застосування. Не було способу, аби поєднати вибуховий характер снаряду з високою потужністю і пологою траєкторією гармати.

Крім того, бомбою з високою траєкторією польоту було важко влучити у корабель противника у морському бою. Водночас гармати з низькою траєкторією польоту, які мали кращі шанси влучити у ціль, стріляли переважно ядрами, які завдавали відносно невеликої шкоди навіть дерев'яним корпусам кораблів.

Гармата Пексана стимулювала подальший розвиток військово-морської артилерії. Її застосування у боях продемонструвало слабку захищеність дерев'яних кораблів і стимулювало появу нових класів кораблів. Яскравим прикладом домінування такого типу гармат став Синопський бій (1853), який відбувся під час Кримської війни.

Східна війна (1853—1856), або Кримська війна — війна між Російською Імперією і союзницькими військами Османської імперії, Великої Британії, Французької імперії та Сардинського Королівства за панування на Близькому Сході і Балканах.

Переважно військові дії Східної війни відбувалися у Криму, але охопили також райони Подунав'я, Одесу, Балтійське та Біле моря, Камчатку, російсько-османський кордон на Кавказі.

На початку Кримської війни **пароплавофрегат “Володимир”** (7 гармат) увійшов до складу з'єднання парових кораблів під командуванням начальника штабу Чорноморського флоту віце-адмірала В.Корнілова. 5 листопада 1853 року “Володимир” **вступив у перший в історії бій бойових парових кораблів** - був атакований 10-гарматний османський **пароплавофрегат “Перваз-Бахрі”** (Володар морів).

Командир “Володимира” капітан-лейтенант **Г.Бутаков**, використовував переваги корабля - високу маневреність та утримував свій корабель на кормових курсових кутах корабля противника (в кормі “**Перваз-Бахрі**” не було розміщено гармат). Екіпаж “Володимира” в цей час застосовував артилерію.

Через 3 години бою, “Перваз-Бахрі” примушений був здатися. Після ремонту пароплава в Севастополі, він увійшов до складу Чорноморського флоту під назвою “Корнілов”. *Г. Бутаков після бою був атестований у капітани 2-го рангу та нагороджений орденом Святого Георгія IV ступеня. Це був перший в світі морський бій пароплавофрегатів.*

Синопський бій.

На початку листопада 1853 віце-адмірал П.С.Нахімов на чолі ескадри крейсував у південно-східній частині Чорного моря з метою попередити висадку османського десанту на кавказький берег, про що розвідка отримала вірогідні відомості. 11 листопада російські кораблі виявили в Синопській бухті ворожу ескадру. Нахімов заблокував її, попри те, що в той момент у нього було лише 3 лінійних кораблі, інші довелося повернути до Севастополя, настільки вони були пошарпані зимовими штормами.

Склад сил

16 листопада до Нахімова приєднався загін контр-адмірала Новосільського, що довело склад російської ескадри до 6 лінійних кораблів і 2 фрегатів.

Османська ескадра під командуванням віце-адмірала **Осман-паші**, складалася з **2 пароплавофрегатів, 7 фрегатів, 3 корветів і 4 транспортів**. Ескадра стояла, приготувавшись до бою, в одній лінії, зігнутій концентрично відносно берегової лінії під захистом 6 берегових батарей Сінопа.

Нахімов мав перевагу в кількості гармат — **710 проти 472 корабельних і 26 берегових** противника. Крім того, частиною корабельних гармат росіян були **гармати Пексана**, тобто могли стріляти руйнівними для дерев'яних кораблів фугасними знаряддями.

Хід битви

Зробивши всі необхідні приготування, роз'яснивши керівному складу задум свого маневру і завдання окремих кораблів, Нахімов опівдні 18 листопада рушив за вітром двома паралельними колонами та став на якорі на задалегідь прорахованій диспозиції. У визначений час він дав сигнал до початку рішучого бою на коротких дистанціях, залишивши на флангах під вітрилами два фрегати.

Але, Нахімов був змушений проводити тактичне розгортання під вогнем османів. Саме в цей період бою російські кораблі отримали найбільше число пошкоджень і зазнали втрат в особовому складі. Однак, як тільки кораблі зайняли свої позиції і відкрили спільний вогонь, картина різко змінилася. Попри жорстокість і завзятість османів на початку бою, після перших російських залпів їхні кораблі почали виходити з ладу один за іншим — займалися і викидалися на берег. Три кораблі вибухнули й злетіли в повітря. Ще через деякий час берегові батареї були зрівняні з землею. Після короткотривалого бою проводилося знищення пошкоджених кораблів, які не можна було відвести до Севастополя через великі пошкодження.

Разом зі знищенням османської ескадри в ході бою, було майже знищено місто Сіноп. Багато мешканців міста загинуло та було поранено.

Підсумки та наслідки битви

Через чотири години кораблі османської ескадри і чотири берегові батареї було знищено. Також було знищено корабельню зі стапелями та складами. Великих руйнувань та пожеж зазнало місто, населення в паніці втекло в гори. Врятувався втечею лише *пароплавофрегат “Тайф”*, і близько третини уцілілих матросів, що дісталися вплав до берега. Віце-адмірал Осман-паша з двома капітанами загинув, фрегати і значним числом матросів потрапив у полон.

У міру того, як ставали відомі всі обставини й деталі Сінопського бою, вони дедалі більше дивували сучасників. Навіть вороже налаштована до Російської імперії газета “Таймс змушена була опублікувати визнання, що такого кінця бою і в такий короткий час ніколи ще не було.

До кінця бою підійшов пароплавний загін на чолі з віце-адміралом Корніловим, безуспішно намагаючись перехопити “Тайф”, який втік від переслідування, користуючись своєю перевагою в швидкості. Заставши у вогні уламки османського флоту й пожежі на березі, Корнілов обмежився наданням допомоги при усуненні пошкоджень кораблів, які мали значні пошкодження після бою. Лінійний корабель “Марія”, на якому тримав прапор Нахімов, мав 60 пробойн у корпусі, не рахуючи ушкоджень щогл і рангоуту.

Висновок

Синопська битва завершилася перемогою російського флоту, в першу чергу за рахунок значної переваги в кількості гармат та наявності гармат Пексана. Це був **останній морський бій вітрильників**. Але ця перемога аж ніяк не вплинула на хід Кримської війни. **Російський флот був застарілим у порівнянні з британсько-французькою ескадрою, що складалася із новітніх гвинтових кораблів**, і росіяни не наважилися вступити з ним в морський бій. Після висадки союзних сил в Євпаторії та облоги головної бази Чорноморського флоту – міста Севастополь, частина кораблів ЧФ була затоплена при вході до Севастопольської бухти.

Висновки та відповіді на питання:

Наприкінці XVII ст. в країнах Європи склалися постійні військово-морські флоти та їх бойова організація. На зміну гребним судам прийшли парусні кораблі. **Застосування артилерії та маневру стають тактичними прийомами флотів**, що вимагало спеціальної підготовки для командного складу флотів.

Роботи по морській тактиці Павла Госта відіграли позитивну роль в розвитку військово-морського мистецтва. Проте окремі положення тактики в англійському флоті були затверджені в догму, що призвело до кризи лінійної тактики. Тільки з виходом роботи Джона Клерка в кінці XVIII ст. та на початку XIX ст. дозволило суттєво її змінити. Морський бій вівся на коротких дистанціях та став більш маневреним і рішучим.

Винахід гармати Пексана та Сінопська битва переконала морські держави в ефективності розривних знарядь і сприяла розвитку **панцерників**, - кораблів захищених від таких снарядів бронєю.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні положення тактики Павла Госта:
2. Що таке корронада та її призначення
3. Хто вважається кораблебудівником першого військового пароплава.
4. Назвіть причини руйнівної сили знаряддя з гармати Пексана.

Навчальна література

1. Програма навчальної дисципліни “Історія війн та воєнного мистецтва (у т.ч. воєнна історія України)”.
2. *A.T.Mехен*. Вплив морської сили на історію (1660-1783).
3. *Dumpleton, Bernard* (2002). *Story of the Paddle Steamer*

ЛЕКЦІЯ 5

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО ДОБИ МАШИННОГО ФЛОТУ (ВІД ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В США ДО КІНЦЯ РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКОЇ ВІЙНИ)

1. Громадянська війна в США 1861-1865 рр. – народження тактики панцерного та рейдерського флотів.
2. Австро-італійська війна 1866 р. – бій біля острова Лісса – відродження тактики таранного удару.
3. Російсько-турецька війна 1877-1878 рр. – народження тактики мінних сил.
4. Іспано-американська війна 1898 р. Битва при Сантьяго-де-Куба.
5. Японсько-цінська війна 1894-1895. Битва при Ялу.
6. Російсько-японська війна 1904-1905.

ВСТУП

Вибух снаряду з гармати **Пексана**, який зазвичай проламував борт корабля і застрявав у ньому, призводив до подальшого руйнування дерев'яних конструкцій, виникнення значної кількості вторинних пожеж, великому розльоту осколків бомби та трісок, які вражали екіпаж.

Сінопська битва переконала морські держави в ефективності розривних снарядів і сприяла розвитку **панцерників (броненосців)**, - кораблів захищених від таких снарядів.

З 1859 на фрегати та лінійні кораблі **стали додавати броню**. Через додаткову вагу броні ці перші панцерники могли мати **одну гарматну палубу**, а тому **технічно** вони були **фрегати** і навіть через це вони були потужніші за існуючі вітрильні лінійні кораблі і виконували таку саму роль. Вираз **“броньовані фрегати”** використовували ще деякий час для позначення панцерників з бортовим залпом і вітрильним озброєнням. Деякий час вони були найпотужнішими типами кораблів.

До кінця XIX-го століття термін “фрегат” вийшов з використання. Броньовані кораблі отримали позначення **“лінкори”** або **“панцерні крейсери”**, у той час як не броньовані кораблі, в тому числі фрегати та шлюпи, класифікувалися як **“не броньовані крейсери”**.

1. Громадянська війна в США 1861-1865 рр. – народження тактики панцерного та рейдерського флотів

Громадянська війна в США — війна між північними штатами США і 11 рабовласницькими штатами Півдня (конфедератами), які відділилися від Сполучених Штатів Америки і повстали з метою збереження рабовласницького ладу на території півдня США.

Війна почалась з битви за Форт-Самтер 12 квітня 1861 року (напад Конфедератів) і закінчилась 26 травня 1865 року, коли останні війська Конфедератів здалися. Під час війни відбулося близько 2000 битв. Ця війна була

найбільшою за масштабом людських втрат серед усіх війн, де брали участь США.

Флот північних штатів США здійснював блокаду узбережжя південних штатів (Конфедератів) з метою недопущення перекидання військ, провіанту та здійснення торгівлі з приморськими містами півдня США.

Битва на рейді Гемптон-Роудс або бій “*CSS Virginia*” з “*USS Monitor*” — найвідоміший морський бій часів Громадянської війни в США.

У ході битви, що тривала з перервами з 8 по 9 березня 1862 року, стався **перший в історії бій броненосних кораблів**, який мав значний вплив на розвиток військово-морської науки та озброєнь. *Події тих днів розгорталися на рейді Гемптон-Роудс в місці злиття Елізабет-Рівер і Хансемонд-Рівер з Джеймс-Рівер недалеко від місця впадіння останньої в Чесапікську затоку.* Бій був частиною планів Конфедерації **по прориву морської блокади Півночі**, яка відрізала від міжнародної торгівлі великі міста Півдня Норфолк і Річмонд.

Ескадра Конфедерації складалася з броненосця “*CSS Virginia*” (побудований з остова фрегата “*USS Merrimack*”) і декількох допоміжних кораблів. У перший день битви конфедератам протистояли кілька типових дерев'яних кораблів північан, що блокували вихід з Чесапікської затоки. У той день “*CSS Virginia*” відправила на дно два кораблі і мала намір потопити третій — фрегат “*USS Minnesota*” — однак останньому вдалося викинутися на міліну. Темрява змусила конфедератів відійти для ремонту кораблів і лікування поранених, серед яких був і командир “*CSS Virginia*” адмірал Френклін Б'юкенен.

На наступний ранок новий капітан “*CSS Virginia*” Кейтсбі ап Роджер Джонс повів свій броненосець до “*USS Minnesota*”, яка сиділа на міліні, однак там його вже чекав броненосець північан “*USS Monitor*”, що прийшов вночі для захисту фрегата. В ході запеклого тригодинного бою обидва броненосці не змогли завдати один одному фатальних пошкоджень. “*CSS Virginia*” покинула місце бою і відійшла на базу в Норфолк для ремонту, “*USS Monitor*” залишився захищати “*USS Minnesota*” на дорученій йому позиції.

Підсумки і наслідки бою

З 22 бомб, які потрапили в “*USS Monitor*” протягом тригодинного бою, жодна не заподіяла відчутної шкоди. Але і 20 ядер, що вразили “*CSS Virginia*”, теж не пробити стіни каземату. Конфедератам не вдалося зняти блокаду, зате сіверяни втратили два корабля і були змушені провести висадку військ в іншому місці. Виходячи з цього, **обидві сторони впевнено проголосили бій на Гемптонському рейді своєю перемогою.**

Битва привернула пильну увагу всього світу. *Найбільші морські держави тих років Велика Британія і Франція припинили будівництво традиційних дерев'яних військових кораблів, тим самим задавши нову моду іншим морським державам.* Битва була поштовхом для народження нового класу кораблів — **моніторів**, які наслідували принципи оригіналу (гармати в баштах, які обертались).

Але, як сказав тоді один фахівець, бій закінчився тріумфом не одного корабля над іншим, а **перемогою броні над знаряддям.** Досвід першого

бойового зіткнення броньованих кораблів показав, що **артилерія програє в змаганні з бронєю**. Саме тому після тисячолітнього забуття відродився таран, як головна зброя броненосного корабля. Найбільш яскраво таранна тактика виявилася через чотири роки, в **битві біля острова Лісса**, який відбувся в Адріатичному морі в ході Австро-італійської війни.

Під час громадянської війни в США 1861—1865 велику популярність у всьому світі отримали **крейсерські операції** кораблів Конфедерації Південних штатів. Комерційні **рейдери** конфедератів, такі як “CSS *Alabama*”, “CSS *Florida*”, “CSS *Shenandoah*” та інші, за час ведення бойових дій **потопили близько 5 % всього торговельного флоту Півночі**, ставши, таким чином, досить **дієвою зброєю** для держави, яка не володіла достатньою могутністю для встановлення панування на морі. Особливо привабливим для багатьох в їх діяльності був той факт, що ці кораблі не були спеціалізованої конструкції, а переобладнувалися зі звичайних великих торговельних суден. Таким чином, **конфедерати отримали від їх бойової діяльності вигоду, набагато більшу у порівнянні з витраченими коштами**.

Висновок

Бій на Гемптон-Роудз закінчився тріумфом не одного корабля над іншим, а **перемогою броні над знаряддям**. Саме тому після тисячолітнього забуття відродився таран, як головна зброя броненосного корабля. Це зажадало вироблення відповідної тактики бою, яка передбачала маневрування кораблів з метою заняття найбільш вигідної позиції для **нанесення таранного удару**.

Під час громадянської війни в США велику популярність у всьому світі отримали **крейсерські операції**, тобто збройна боротьба на морських комунікаціях противника з метою недопущення морських перевезень противника. Досвід таких операцій довів **вигоду** від крейсерських дій **набагато більшу** у порівнянні з витраченими коштами.

2. Австро-італійська війна 1866 р. Бій біля острова Лісса

Австро-італійська війна 1866 року, також відома як **Третя війна за незалежність Італії** (італ. *Terza guerra di indipendenza italiana*) — військовий конфлікт між Італійським королівством яке підтримувало Пруссію з однієї сторони та Австрійською імперією з іншої. Внаслідок успіхів у війні Італії вдалось приєднати Венецію та Рим.

В результаті австро-італо-французької війни 1859 року і революції 1859—1860 Італія була в основному об'єднана. Неприєднаними залишилися лише Венеційська область, яку контролювала Австрія, та Рим, що знаходився під владою папи. Готуючись до війни Італія, уклала з Пруссією союз. Пруський канцлер, Отто фон Бісмарк, хотів заручитися підтримкою Італії у війні з Австрією. 8 квітня 1866 року між Італією та Пруссією була укладена секретна угода, за якою сторони зобов'язувалися не припиняти військових дій, доки Італія не отримає Венеційську область, а Пруссія рівноцінні території в Німеччині. Згідно з домовленістю 16 червня 1866 року Пруссія першою розпочала бойові дії проти Австрії.

Битва біля Лісси — битва між австрійським та італійським флотами під

час Австро-італійської війни 1866 року, яка відбулась 20 липня 1866 року в Адріатичному морі поблизу острова Лісса, відома також як **перша битва ескадр парових броненосних кораблів**.

Склад сил

16 липня 1866 року італійська ескадра під командуванням адмірала графа **Карло Пелліона ді Персано** в складі **11 броненосців, 5 фрегатів, 3 канонерських човнів** вийшла з Анкони в море з метою завоювання (за допомогою висадки десанту) острова Лісса, на якому знаходилась укріплена база австрійського флоту. На острові було 9 довготривалих укріплень, 11 батарей, гарнізон складався з 3 000 чоловік.

Атака на о. Лісса 18-19 липня була організована невдало. Італійці зіштовхнулись зі стійким опором гарнізону, про який вони не мали достатніх відомостей.

Хід бою

Вранці 20 липня на допомогу гарнізону острова підійшов австрійська ескадра в складі: **7 броненосців, 7 канонерських човнів, 1 вітрильного лінійного корабля, 5 фрегатів та 1 корвета** під командуванням контр-адмірала **Вільгельма фон Тегетгоффа**. Австрійці зненацька атакували італійський флот, зосередивши вогонь по кораблях центра. Проте гарматна дуель броненосців була безрезультатною. **Результат бою визначився таранним ударом** флагманського броненосця австрійців “Ерцгерцог Фердинанд Макс” по броненосцю італійців “Ре д’Італія”, який був потоплений разом з екіпажем в 400 осіб. Інший італійський корабель “Палестро” після обстрілу загорівся, вийшов зі строю та вибухнув. Після цього італійці відступили.

Підсумки та наслідки битви

У ході битви **італійці втратили 2 броненосці**, загинуло 620 чоловік, 40 були поранені. **Австрійці втратили 38 загиблими і 138 пораненими**. На австрійських кораблях не було зафіксовано жодного загоряння. Австрійський флот здобув перемогу, проте це не вплинуло на загальний перебіг подій у війні. **Потоплення італійського броненосця таранним ударом рішуче вплинуло на розвиток тактики** броненосного флоту і на кораблебудування. На всіх броненосних кораблях встановлювали **таран** і розробляли тактику його застосування.

Висновок

Бій біля о. Лісса підтвердив **неможливість** корабельної артилерії **пробити броню**.

Поразка італійців пояснюється **слабкістю їх розвідки, відсутністю плану бою, поганим зв'язком, нерішучістю адмірала Персано**. Після битви Персано був відданий під суд, звільнений зі служби та розжалуваний. Лише зв'язки із королівським двором дозволили йому уникнути смертної кари.

Перемога Тегетгоффа була зумовлена правильним розрахунком та роботою з підготовки офіцерів та екіпажів кораблів. Меншу кількість броненосців він компенсував локальною **перевагою, зосередивши їх у ключовій точці бою**. Одразу після отримання звістки про перемогу Тегетгофф був підвищений у званні до адмірала.

Іншим напрямком розвитку тактики війни на морі стала тактика застосування мінно-торпедного озброєння.

3. Російсько-турецька війна (1877-1878) - збройний конфлікт між Російською і Османською імперіями за вплив над країнами Дунайського басейну та Балканського півострова.

За підсумками *Паризького мирного договору* (1856), Росії було заборонено мати військовий флот на Чорному морі. Тільки у 1871 році Росія домоглася скасування його умов і почала будувати бойові кораблі і берегові укріплення на Чорноморському узбережжі. На початок війни, **турецький флот** значно переважав Чорноморський флот Росії і **панував на морі**.

Проте, в ході війни, постали питання забезпечення переправи російських військ через Дунай, охорони портів та узбережжя Росії на Чорному морі, ведення розвідки, бойових дій на комунікаціях противника та блокування його портів.

Для вирішення завдань забезпечення переправи військ через Дунай, російське командування широко використовувало **парові катера**, які були озброєні списовими та буксируваними мінами та мінні загородження. Крім того, на узбережжі для прикриття мінних постановок і переправ від турецьких кораблів, були розгорнуті артилерійські батареї. За період війни, в Дунаї було виставлено **25 мінних загороджень (415 мін)**. Завдяки широкому застосуванню мінної зброї, були **повністю паралізовані турецькі комунікації** на р. Дунай.

У вересні-жовтні 1876 року *в ході підготовки до війни* з Туреччиною Морське відомство Росії взяло в оренду (в 1877 році були куплені) у Російського товариства пароплавства і торгівлі (РТПіТ) **12** колісних буксирних пароплавів для несення брандвахтової служби при обороні портів і мінних загороджень. Також від РТПіТ Морське відомство отримало **4** парові гвинтові шхуни.

23 листопада головний командир Чорноморського флоту і портів Чорного моря отримав дозвіл Олександра II залучати до складу флоту також і великі судна Товариства, які призначалися для ведення “активної оборони Чорного моря”.

Так, до служби було залучено 5 швидкохідних пароплавів: “Володимир”, “Великий князь Костянтин”, “Веста”, “Аргонавт”, “Росія”, які разом з суднами Чорноморського флоту “Лівадія”, “Еріклік” і “Ельбрус” застосовувались до розвідувальної служби і дій на комунікаціях противника.

Всі вони були *переобладнані в допоміжні крейсери* для порушення комунікацій противника, а для боротьби з броненосними кораблями, за пропозицією лейтенанта Степана Макарова, декілька швидкісних пароплавів були **доозброєні мінними катерами**.

Степан Осипович Макаров (27 грудня 1848 (8 січня 1849), Миколаїв — 31 березня (13 квітня) 1904, біля Порт-Артура) — російський флотоводець, океанограф, полярний дослідник, кораблебудівник, віце-адмірал (1896).

В операціях проти турецького флоту виявляв себе вольовим і відважним командиром, сміливим новатором у застосуванні техніки та методів ведення морського бою, а також вмілим організатором. Макаров завдав турецькому флотові ряд рішучих ударів, після чого турки перестали мати перевагу на Чорному морі.

Після закінчення турецької війни одержує в 1882 році призначення в Константинополь. Він проводить велику дослідницьку роботу, вивчаючи течії в Босфорі. Він доводить існування у протоці двох течій: верхньої — з Чорного моря в Егейське, нижньої — у зворотному напрямку. Під час бойових дій на Чорному морі у Першу світову війну, це відкриття допоможе заблокувати Босфор мінами.

Лейтенант С. Макаров, призначений командиром мобілізованого пароплава “Великий князь Костянтин” переобладнав його в мінний транспорт. Пароплав отримав на озброєння одну 6-дюймову (152-мм) мортиру, дві 9-фунтових (107-мм), дві 4-фунтових (87-мм) і дві 3-фунтових (76-мм) нарізні гармати, а також списові міни. Головним озброєнням стали **4 парових мінних катера**, що піднімалися на борт спеціально сконструйованими шлюпбалками.

Бойові дії мінного транспорту **полягали** в непомітному переході до місць стоянки турецьких броненосних кораблів і застосуванні вночі мінних катерів з списовими мінами (пізніше – торпедами).

13 січня 1878 року відбулася друга спроба бойового застосування торпед (мін Вайтхеда). В ніч з 13 на 14 січня 1878 року мінні катера “Чесма” і “Синоп”, доставлені до Батуму мінним транспортом “Великий князь Костянтин”, провели **першу у світовій історії успішну торпедну атаку**, потопивши турецький озброєний пароплав “Інтибах”.

Висновок

Новим перспективним напрямком розвитку тактики війни на морі стала тактика застосування мінно-торпедного озброєння.

Завдяки застосуванню мінної зброї, можна успішно **вести як оборонні так і наступальні бойові дії на морі.**

4. Іспано-американська війна 1898 р.

Іспано-американська війна — військовий конфлікт між Іспанією і Сполученими Штатами Америки за право володіння територіями в Північній Америці і в Тихоокеанському регіоні.

Під кінець XIX сторіччя значними колоніальними володіннями Іспанії в Карибському басейні залишалися Куба і Пуерто-Ріко, а в Тихому океані - Філіппіни. У цих володіннях ширився рух на незалежність, але Іспанії вдавалося тримати території під контролем, доки в протистояння не втрутилися Сполучені Штати.

Протягом тривалого часу Сполучені Штати були зацікавлені у володінні Кубою. Декілька разів Іспанії пропонувалося продати цю територію США, але щоразу Іспанія відмовлялася. Тимчасом на Кубі спалахували повстання і ширився рух за незалежність острова. Повстання 1895 р. було найбільшим і краще організованим, ніж інші; неможливість Іспанії швидко придушити опір повстанців, призвело до масових репресій та загибелі мирного населення. Підтримка повстанців та засудження жорстоких заходів колоніальної адміністрації Іспанії стала однією з головних тем в американському політичному житті, і участь США у конфлікті стало питанням часу.

У зв'язку із повстанням у Гавані в січні 1898 р., де мешкало багато

американців, було прийнято рішення направити на Кубу броненосний крейсер “Мен”. О 9:40 ранку 15 лютого 1898 р. у бухті Гавани на цьому кораблі пролунав великий вибух, який потопив його і забрав життя 266 американських моряків. Причина вибуху досі не з'ясована достеменно — розглядалися різні версії, від нещасного випадку на борту до навмисного підриву з боку американців заради здобуття приводу для початку прямого втручання на Кубу.

19 квітня американський Конгрес ухвалив постанову, якою підтримав прагнення кубинців до незалежності і зажадав від Іспанії виводу військ з острова. У відповідь Іспанія розірвала дипломатичні відносини зі США і проголосила війну 23 квітня 1898 р. Згідно з постановою Конгресу, війна з Іспанією з боку США була проголошена 20 квітня 1898 р.

Бойові дії почалися в Тихоокеанському басейні 1 травня 1898 р. в Манільській затоці. Американський флот під командуванням Джорджа Д'юї розгромив іспанську ескадру і фактично позбавив іспанців флоту на Тихому океані.

Під час бойових дій в Карибському морі, ВМС США блокували узбережжя Куби і висаджували морські десанти. В тилу іспанських військ діяли партизанські загони повстанців.

Битва при Сантьяго-де Куба (3 липня 1898 року) – бій між американською і іспанською броненосними ескадрами у південно-східного узбережжя Куби.

Відразу після початку війни Іспанія прийняла рішення про направлення до Вест-Індії ескадри контр-адмірала **Паскуале Сервери** з 4 сучасними броненосними крейсерами - фактично єдиними боездатними кораблями іспанського флоту. Ескадра Сервери значно поступалася американському флоту, який блокував Кубу і не могла надати реальну допомогу в захисті іспанських володінь, проте мала надихнути громадську думку Іспанії.

19 травня 1898, скориставшись тим, що головна американська ескадра пішла від Куби до Пуерто-Ріко, іспанська ескадра пройшла в гавань Сантьяго-де-Куба, щоб завантажитися вугіллям і йти далі до Гавани - головного центру іспанської оборони на острові. Однак завантаження йшло повільно, і 27 травня Сантьяго був заблокований “Летючою ескадрою” комодора **Вінфельда Шлея**, а 1 червня туди підійшла і ескадра віце-адмірала **Вільяма Семпсона**, який прийняв загальне командування.

Сховавшись в погано обладнаному порту Сантьяго, Сервера зміцнив оборону **новими береговими батареями** і встановив на проході в бухту **мінні загородження**. У разі прориву американських кораблів, іспанська ескадра була готова зустріти їх прицільним вогнем. Американці обстрілювали берегові укріплення з моря і **намагалися затопити брандер**, щоб перегородити фарватер, але не досягли успіху. Не ризикуючи атакувати ескадру Сервери в укріпленій бухті, американці вирішили взяти Сантьяго з суші. 20 червня туди підійшли транспорти з американським десантом. 22-24 червня була проведена висадка, а 25 червня американські війська разом з кубинськими повстанцями штурмували Сантьяго. Для участі в обороні міста з кораблів іспанської ескадри було відправлено близько 450 чоловік (не рахуючи команд, які працювали на

будівництві укріплень). Просування американців вдалося зупинити.

Розуміючи безперспективність для себе морської битви, Сервера пропонував використовувати ресурси ескадри для сухопутної оборони Сантьяго. Однак у місті гостро відчувалася нестача харчів, і комендант просив Серверу покинути порт. Вирішальне ж значення мав наказ головнокомандуючого іспанськими силами на Кубі маршала **Бланко**. 2 липня він категорично зажадав від Сервери негайно прориватися в Гавану. Адмірал був змушений виконати наказ, хоча вважав, що “спроба покинути цей порт, безсумнівно, спричинить за собою втрату ескадри і смерть великої частини команд всіх моїх кораблів”.

Склад сил

Контр-адмірал Сервера мав **4 броненосні крейсери** (за іспанською класифікацією “броненосці 2-го класу”): однотипні “*Infanta Maria Teresa*”, “*Almirante Oquendo*” і “*Vizcaya*” (7000 т. водотоннажності, хід 20 вузлів, озброєння: по два **280-мм** і десять 140-мм гармат) і щойно збудований в Італії “*Крістобаль Колон*” (6700 т., 20 вузлів, десять 152-мм і шість 120-мм гармат). Також в складі іспанської ескадри були **2 есмінця** (“винищувача”) – “*Фурор*” і “*Плутон*” (по 380 т., 28 вузлів).

Момент для прориву виявився сприятливим для іспанців, частина кораблів ескадри США відійшла для поповнення запасів вугілля.

Під керівництвом комендатора Вінфелда Шлея залишились: броненосний крейсер “*Бруклін*” (9100 т., 22 вузла, **вісім 203-мм** і дванадцять 127-мм гармат), 3 броненосці 1-го класу: “*Айова*” (11400 т., 16 вузлів, **чотири 305-мм, вісім 203-мм** і шість 102-мм гармат), “*Індіана*” і “*Орегон*” (по 10300 т., 15 вузлів, **чотири 330-мм, вісім 203-мм** і чотири 152-мм гармат), броненосець 2-го класу “*Техас*” (6100 т., 17 вузлів, **два 305-мм** і шість 152-мм гармат). У складі ескадри також був допоміжний крейсер (озброєна яхта) “*Глостер*” (800 т. 17 вузлів, чотири 152-мм гармати).

Значно **поступаючись** американській ескадрі в загальному тоннажу, силі озброєння і броньовому захисті, ескадра Сервери **теоретично мала перевагу в швидкості**: з американських кораблів тільки крейсер “*Бруклін*” міг наздогнати іспанські крейсери. Тому, адмірал Сервера робив ставку на те, щоб його нейтралізувати будь-якою ціною. Тоді решта отримували шанс відірватися від тихохідних американських броненосців. Однак, на ділі швидкість іспанських крейсерів була істотно нижче проектної. На це позначалося **обростання** в тропічних водах мушлями підводної частини корпусів, **низька якість вугілля** і **нездатність** до напруженої роботи **кочегарів**, які були виснажені недоїданням і участю в будівництві оборонних укріплень. Іспанські **боєприпаси були поганої якості**, багато знарядь несправні, **рівень підготовки особового складу дуже низький** (так, наприклад, приціли знарядь виявилися в бою виставленими на невірну дистанцію).

Серед іспанців обговорювалася можливість таємного прориву вночі, під прикриттям темряви. Однак адмірал Сервера висловився за вихід в світлий час, аргументувавши, що в темряві з бухти довелось б йти на малій швидкості, ризикуючи налетіти у вузькій протоці на берег.

Хід битви

Американські кораблі розташовувалися півколом навколо виходу з гавані Сантьяго на відстані 5,5 км. Контр-адмірал Сервера на флагмані “Інфанта Марія Тереза” рушив прямо на “Бруклін”, щоб з короткої дистанції вивести з ладу самий швидкохідний американський крейсер. “Бруклін”, на якому знаходився коммодор Шлей, сам пішов назустріч іспанському флагману. Коли до “Інфанти Марії Терези” залишалося близько милі, капітан “Брукліна” наказав покласти кермо праворуч, так що американський крейсер, розвернувшись бортом, зміг обрушити на іспанський крейсер весь свій бортовий залп. Не витримавши обстрілу, “Інфанта Марія Тереза” відвернула в сторону і взяла курс паралельно берегу на захід. Слідом за нею туди кинулися і інші іспанські кораблі.

У американців кожен корабель діяв самостійно. “Айові” вдалося вразити іспанського флагмана з дистанції в 2 милі двома 12-дюймовими снарядами (*це були єдині влучення головним калібром американських броненосців*). На кормі іспанського крейсера спалахнула сильна пожежа, він став втрачати хід. Стрій іспанської ескадри розсипався. Обігнавши “Інфанту”, крейсера “Біскайя” і “Крістобаль Колон” кинулися вперед, залишивши свого флагмана разом з “Адміралом Окендо” боротися проти всіх американських кораблів.

Першими у іспанців були знищені есмінці “Фурор” і “Плутон”, які вийшли з гавані Сантьяго вже в розпал бою і так і не встигли скористатися своєю високою швидкістю.

У цей час “Інфанта Марія Тереза” і “Адмірал Окендо” вели жорстокий бій відразу з кількома американськими броненосними кораблями. *Вся кормова частина іспанського флагмана була охоплена полум'ям, яке неможливо було гасити через руйнування пожежних систем. На крейсерах було зруйновано частину гармат головного і допоміжного калібру.*

Скориставшись тим, що іспанські кораблі практично не стріляли, “Бруклін” та “Айова” підійшли до них на близьку дистанцію і відкрили вогонь з малокаліберних гармат - переважно по надбудовам і житловій палубі вище броньового поясу. Це викликало на іспанських кораблях нові пожежі, що охопили їх вже майже цілком. Хоча броньовий пояс і броньова палуба крейсерів не були пробиті і життєві центри не порушені, кораблі виявилися повністю виведені з ладу. Через годину бою, іспанський флагман викинувся на міліну поблизу від берега в 6,5 милях на захід від Сантьяго. Незабаром за півмилі від нього сів на камені в 700 м від берега і “Адмірал Окендо”. На кораблях тривали пожежі і внутрішні вибухи. Команди рятувалися вплав та на вцілілих шлюпках. Допомогу надавали і шлюпки з американських крейсерів. На березі, іспанці здалися в полон. Серед полонених був і контр-адмірал Сервера.

Після того як 2 іспанські крейсери, спустивши прапори, викинулися на берег, іспанську ескадру можна було вважати розгромленою. Подальший бій представляв собою погоню за двома іспанськими крейсерами – “Біскайя” і “Крістобаль Колон”. Обидва крейсери були сильно пошкоджені, і викинуті екіпажами на рифи.

Підсумки та наслідки битви

Битва у Сантьяго-де-Куба закінчилася повною і майже безкровною перемогою американського флоту. **Втрати американців** склали всього **1** вбитий

і **10** поранених. **Іспанські втрати** були незрівнянно вище: **323** загиблих (включно з убитими кубинцями на березі) і **151** поранених. **1600** осіб на чолі з командувачем ескадри потрапили в полон. Лише 150 моряків змогли повернутися в Сантьяго, де незабаром теж змушені були здатися разом з гарнізоном.

Ще більш важким для Іспанії було повне знищення її ескадри.

Поразка при Сантьяго означало для Іспанії не тільки остаточний програш війни, а й **фактичну втрату статусу морської держави**. Як писав контр-адмірал Сервера: *“День 3 липня став найжахливішою катастрофою, яку я бачив, навіть не дивлячись на те, що число загиблих виявилось меншим, ніж я побоювався”*.

Військово-морський флот США після Сантьяго був визнаний як один з провідних флотів світу.

З тактичної сторони війна дала приклади організації тісної блокади пункту базування, показала приклад невдалого прориву флоту із заблокованого рейду, нарешті, дала приклад операції, яка потім повторювалася як в Російсько-Японську, так і в Світову війну - спроби виставлення мінних загороджень на вході в пункт базування.

Доля Сервери, який опинився заблокованим у Сантьяго, - результат невдалої стратегії іспанців. Його поразка при виході - результат недолугої тактики прориву. Зокрема, **глибоко помилковим було прагнення прорватися днем, відмовившись від виконання цієї операції під захистом темряви**.

Відносно матеріальної частини ця війна дала **наступні висновки**:

Підтвердила значення броні;

Виявила значення швидкості ходу;

Висунула значення скорострільності зброя, їх обладнання, а особливо - мистецтва стрільби;

Продемонструвала труднощі дій флоту проти берегових батарей.

5. Японсько-цінська війна — збройний конфлікт у 1894-1895 роках між Японією та маньчжурською династією Цін, що правила Китаєм, за вплив над Корейським півостровом.

В 1870-х роках в Японії після закінчення громадянської війни (Револуції Мейдзі) була проведена низка реформ, що дозволило спрямувати розвиток держави за європейським зразком. Особливу увагу було приділено реформуванню армії та військово-морського флоту.

Це дозволило розпочати боротьбу за Корею з імперією Цін. В лютому 1894 року в Кореї спалахнув народний рух. Урядові війська були розгромлені. У червні того ж року на прохання корейського уряду Китай направив в порти Кореї ескадру та близько 3000 своїх солдат. Розцінивши це як китайську агресію, Японія, що до цього постачала повстанцям зброю, також направила до Корейського півострова свої війська, які захопили Чемульпо, а потім, під приводом охорони своєї місії, і столицю Кореї Сеул. Після цього Японія зажадала від корейського короля проведення “реформ”, які б означали, фактично, встановлення у Кореї японського контролю.

01.08.1894 Японія оголосила війну імперії Цін. Бойові дії фактично розгорнулись раніше і тривали на суходолі та морі.

Найбільшою морською битвою Японсько-цінської війни була **битва при Ялу, яка відбулася 17 вересня 1894 року**, на наступний день після перемоги Японії в сухопутній битві при Пхеньяні.

Битва відбулася у Жовтому морі неподалік від гирла річки Ялуцзян.

Склад сил та хід битви

Китайська ескадра під керівництвом **адмірала Дін Жучана** супроводжувала військові транспорти з десантом до гирла річки Ялу і нараховувала за різними даними **13 кораблів** (найпотужніші з них – 2 броненосці німецької побудови). Отримавши дані про наближення японського флоту, адмірал прийняв рішення забезпечити розвантаження транспортів з десантом і прийняти бій з японською ескадрою.

Японська ескадра у складі **12 кораблів** і **1** штабного судна під керівництвом **віце-адмірала Іто**, яка мала мету завадити висадці китайського десанту. Кораблі рухались кільватерною колоною в авангарді якої був крейсерський “летючий” загін з 4 сучасних бронепалубних крейсерів, які були побудовані у Великій Британії, мали 6-12 гармат середнього калібру кожен та високу швидкість (понад 18 вуз).

Китайська ескадра рухалась зі швидкістю 7 вузлів назустріч противнику строем клину, що було обумовлено розташуванням артилерії головного калібру броненосців та наміром адмірала Дін Жучана застосувати тактику тарану. В центрі клину були розташовані броненосці (артилерійське озброєння: 2Х2 305 мм, 12 гармат середнього і малого калібру у кожного) – основна ударна сила ескадри.

Віце-адмірал Іто вибрав шиккування кільватерною колоною, при якому вогонь ескадри був максимально ефективним і дальність бойового зіткнення в 15-20 кабельтових що дозволяло отримати перевагу в кількості гармат та масі залпу. Ескадра рухалась зі швидкістю 14 вузлів, а “летючий” загін розвинув швидкість 16 вузлів і почав охоплювати правий фланг китайської ескадри.

В ході битви строї ескадр були порушені. Японці повністю використали переваги своїх кораблів в швидкості, кількості гармат та масі залпу. Крім того вони використовували **уламково-фугасні знаряддя**, що викликали численні пожежі на китайських кораблях, в той час коли китайці використовували **броневі знаряддя**, які наскрізь пробивали японські кораблі і не вибухали. Через 4 години бою, віце-адмірал Іто відкликав крейсерський “летючий” загін і вийшов з бою.

Втрати сторін

	Особовий склад	Потоплені кораблі	Пошкоджені кораблі
Китайська ескадра	900 осіб	4	4
Японська ескадра	до 300 осіб	-	4

Адмірал Дін Жучан з ескадрою залишався в районі битви і дочекавшись розвантаження транспортів відійшов на ремонт.

Підсумки та наслідки битви

Китайська ескадра виконала поставлене завдання – забезпечила висадку десанту, проте втратила частину кораблів.

Після бою, керівництво імперії Цін заборонило Дін Жучану вступати в бій з японським флотом, таким чином, японський флот встановив господарювання на морі. Це забезпечило перекидання нових сухопутних підрозділів японської армії в Корею і Китай і як наслідок, перемогу у війні.

Висновок

Битва при Ялу спонукала морські штаби всіх країн переглянути тактику морських битв. Були зроблені висновки щодо **швидкості, маневреності кораблів, наявності великої кількості гармат середнього калібру і застосування уламково-фугасних знарядь**. І головне – **необхідність протягом бою здійснювати постійне управління ескадрою**. Найефективнішим бойовим порядком в бою вважали **кільватерну колону і лінійну тактику**.

Поразка Цінської імперії показала занепад китайської цивілізації та продемонструвала зростаючу потугу модернізованої на західний зразок Японської імперії. Здобувши перемогу у війні, Японія змусила Піднебесну підписати у 1895 році *Сімоносекський договір*. У числі земель, що відходили переможцям, був і півострів Ляодун, де розташоване місто Люйшунь, а також стратегічно важлива затока Люйшуня. Проте, під тиском Франції, Росії та Німеччини, Японія повернула Ляодунський півострів. Пізніше, Росія орендувала його в Китаю на 25 років.

На початок ХХ ст. сформувались основні типи броненосних кораблів: ескадрені броненосці, броненосці берегової оборони, броненосні крейсери та бронепалубні крейсери.

Ескадрені броненосці та броненосні крейсери були призначені для **артилерійського бою у складі ескадри**.

Броненосці берегової оборони були призначені для оборони військових баз, портів тощо (недалеко від узбережжя).

Бронепалубні крейсери були призначені для **дій на комунікаціях противника, ведення розвідки** тощо.

6. Російсько-японська війна (1904-1905)

Російсько-японська війна (21 січня 1904 - 23 серпня 1905) - війна між Росією і Японією за контроль над Маньчжурією і Кореєю. *Стала - після перерви в декілька десятків років - першою великою війною із застосуванням новітньої зброї: далекобійної артилерії, броненосців, міноносців. Неготовність уряду Російської імперії до рішення проблем армії нового типу зіграла рокову роль в цій війні.*

*У кінці грудня 1903 року Головний штаб у доповідній записці Миколі II узагальнив усю розвідувальну інформацію, що постуила: з неї виходило, що Японія повністю завершила підготовку до війни і чекає лише слушної нагоди для її початку. Окрім реальних доказів неминучості війни російська військова розвідка змогла встановити і практично точну дату її початку. Проте ніяких екстрених заходів з боку імператора Миколи II і його оточення так і не було вжито. **Нерішучість вищих посадовців** призвела до того, що жоден з планів*

підготовки кампанії проти далекогосхідного сусіда, не був здійснений до кінця.

Рішення про початок війни було прийняте Японією 04.02.1904. Наступного дня було надіслано накази про висадку десанту в Кореї та напад на російську ескадру. 06.02.1904 Японія розірвала дипломатичні стосунки з Росією і оголосила війну. В ніч на 09.02.1904 відбувся напад японського флоту на російську ескадру в Порт-Артурі, який привів до виводу зі строю декількох кораблів російської ескадри і забезпечив безперешкодну висадку японських військ в Кореї в лютому 1904 року.

Внаслідок раптової атаки міноносців японського об'єднаного флоту на російську ескадру на зовнішньому рейді Порт-Артуру, російська ескадра зазнала втрат - було **пошкоджено** 2 нових броненосці "Цесаревич" та "Ретвізан" і броненосний крейсер "Паллада". Зранку, командувач японського флоту **адмірал Хейхатіро Того**, не знаючи наслідків нічної атаки, привів до Порт-Артуру весь флот, проте за допомогою берегових батарей, російська ескадра надала йому відсічі.

Маркіз Того Хейхатіро (яп. 東郷 平八郎; 27 січня 1848 — 30 травня 1934) — адмірал Імперського Японського військово-морського флоту і один з найвидатніших флотоводців.

Того у віці п'ятнадцяти років був членом обслуги берегової гармати. Наступного року Сацума створила власний флот, Почав служити на флоті в 1866 у віці 17 років. Під час японсько-цінської війни командував крейсером.

Під його командуванням японський флот під час російсько-японської війни успішно заблокував російську Тихоокеанську ескадру в Порт-Артурі, завоював панування на морі, виграв битву в Жовтому морі, а потім здобув вирішальну перемогу у битві при Цусімі. Того західні журналісти назвали "Нельсоном Сходу".

Разом з нападом на Порт-Артур 09.02.1904, японці здійснили напад на корейський порт Чемульпо, в якому знаходились бронепалубний крейсер "Варяг" та канонерський човен "Кореець". У зв'язку із загрозою захоплення російських кораблів, командир крейсера капітан 1 рангу В. Ф. Руднев прийняв рішення вийти в море і прийняти бій з японською ескадрою, яка складалася з 6 крейсерів (один з них броненосний) та 8 міноносців. Бій проходив на фарватері (вході в бухту) і тривав 45 хвилин. В підсумку бою, було ушкоджено 2 японських крейсери (у т.ч. і броненосний) та потоплений міноносець, російський крейсер отримав важкі ушкодження — практично вся артилерія була виведена зі строю, третину особового складу було вбито або поранено. Загін російських кораблів повернувся в Чемульпо, де канонерський човен було підірвано, а крейсер затоплено екіпажем, а моряки були інтерновані на нейтральні кораблі.

Внаслідок неграмотних дій командування Тихоокеанської ескадри, російський флот в перші дні війни втратив новий броненосний крейсер "Боярин" (сів на мілину), мінний загороджувач "Єнісей" (підірвався на своїх мінах) та ще кілька кораблів.

Зважаючи на скрутне положення Тихоокеанської ескадри, командувачем ескадри було призначено віце-адмірала Степана Осиповича Макарова, який вважався видатним російським флотоводцем того часу.

Прибувши в Порт-Артур, С.О. Макаров приступив до створення оборони зовнішнього рейду, прийняв рішення стосовно ремонту пошкоджених кораблів, розпочав планову бойову підготовку ескадри, розробив інструкції для бою. Заходи японського флоту стосовно блокування Тихоокеанської ескадри на рейді Порт-Артуру, завдяки активним діям російської ескадри, успіху не мали. Кораблі російської ескадри ставили міни на ймовірних шляхах дій японських кораблів, на яких підірвались і загинули 2 японські броненосці (“Хатсусе” та “Ясіма”) та 10 кораблів інших класів. Японці декілька разів ставили міни на зовнішньому рейді, проте російські мінні крейсери “Всадник” та “Гайдамак” проводили тралення фарватеру. Проте не всі кораблі мали можливість виходити з бухти безпосередньо за тралами, **систематичного тралення зовнішнього рейду також не було забезпечено.**

Одним з перших на японських мінах підірвався і затонув броненосець “Петропавловськ” 13.04.1904 на якому загинув віце-адмірал С.О. Макаров. Із загибеллю адмірала активні дії російської ескадри закінчились.

У травні 1904 року, використавши бездіяльність російського командування, японці провели висадку своїх військ на Квантунський півострів і перерізали залізничне сполучення Порт-Артура з Росією.

Перший етап (з початку війни до середини квітня 1904 р.) характеризувався **боротьбою за досягнення панування на морі** і накопиченням японських військ в Кореї. **Блокування російського флоту в Порт-Артурі дозволило японцям організувати швидку десантну операцію** і завдати росіянам поразки на суші до підходу їхніх підкріплень. Таким чином, доля першого етапу кампанії вирішувалася на морі.

Другий етап (з другої половини квітня до серпня) ознаменувався розтином російських військ на два ізольовані одних від одного угруповання - Квантунське (у Порт-Артурі) і Маньчжурське (у Південній Маньчжурії). Японцям вдалося витіснити росіян до Ляояну і зайняти Ляодунський півострів, приступивши до блокади Порт-Артура. В цей же час **японський флот добився повного панування на морі.**

Бій в Жовтому морі (10.08.1904).

Наприкінці квітня 1904 року, 2-а японська армія вийшла в тил Порт-Артуру і відрізала його від сполучення з іншими силами російських військ. Підійшовши до Порт-Артуру впритул, почала обстрілювати кораблі російської ескадри на внутрішньому рейді гавані. Російським командуванням (контр-адмірал Вітгефт) було прийнято рішення перебазувати ескадру до Владивостоку. Вихід кораблів у складі **6 ескадрених броненосців, 4 крейсера та 8 міноносців** було сплановано на 10.08.1904.

Японський флот, який перешкоджав прориву ескадри, складався з **4 ескадрених броненосців, 4 броненосних крейсерів, 8 крейсерів та 30 міноносців**, значно переважав російську ескадру в легких силах. Співвідношення в броненосних кораблях було не критичним (6 проти 8 у японців), щоб виключати позитивні наслідки бою, тим більше що росіяни були готові до рішучого бою з противником. Командувач російською ескадрою був іншої думки (вважав що буде поразка) і **відмовився від розробки плану бою,**

обмежившись лише **вказівкою не вв'язуватись в бій, а прориватися** та йти на Владивосток.

Зранку, російська ескадра знялася з якорів та за тральщиками вийшла в море. Японські дозорні кораблі побачивши вихід ескадри в море, доповіли адміралу Того. З головними силами японського флоту він кинувся на перехват російської ескадри.

Основним маневром японців був обхват голови ескадри та зосередження артилерійського вогню на її флагманському кораблі з метою вивести його зі строю та лишити ескадру управління. З дистанції 80 каб. о 12:20 японці відкрили вогонь, противник відповів з дистанції 65 каб. Проте, замість рішучої атаки та прориву, контр-адмірал Вітгефт намагався уникнути бою і маневрував задля цього.

Через прорахунок в маневруванні, японці залишились за кормою росіян і бій о 14:30 призупинився, але користуючись перевагою в швидкості ходу, наздогнали їх о 16:30 та на дистанції 40-45 каб. знову вступили в бій вже на паралельних курсах. Японці вели вогонь по флагманському броненосцю "Цесаревич", росіяни - по флагманському броненосцю "Мікаса". Бій протікав з перемінним успіхом, і був момент коли Того хотів завершити бій через великий розхід снарядів та пошкодження корабля, але близько 17:00 обстановка різко змінилася, - осколком снаряда були вбиті командувач російської ескадри та флагманський штурман. Через 45 хв. другий 12-дюймовий снаряд потрапив в бойову рубку флагманського корабля, руль заклинило і броненосець "Цесаревич" почав **описувати циркуляцію**. Бойовий порядок російської ескадри порушився і склалася загроза її повного знищення. Тоді, капітан 1 рангу Е. М. Щенснович, командир броненосця "Ретвизан", правильно оцінив обстановку і прийняв рішення таранити противника, відволікти його вогонь від флагмана і надати можливість відновити порушений порядок шиккування ескадри. Проте відвага російських офіцерів та матросів не змогла змінити ходу бою і близько 18:00 стало відомо що російська ескадра бій програла. Молодший флагман ескадри прийняв рішення повертатись в Порт-Артур. З настанням темряви артилерійський бій закінчився і адмірал Того вислав свої міноносці щоб атакувати противника торпедами. Проте їх командири та екіпажі не мали відповідної підготовки до дій в темряві і успіху не мали.

Підсумки і наслідки битви

5 ескадрених броненосців, крейсер та 4 міноносці повернулися в Порт-Артур, інші були інтерновані в нейтральних портах. Тільки крейсер "Новік", який обійшов Японські острови зі сторони Тихого океану і намагався прорватися у Владивосток, але у південного узбережжя о. Сахалін зустрів 2 японських крейсери, вступив з ними в бій і отримавши пошкодження, був затоплений командою.

Загальні втрати

	Загинуло і поранено	Потоплено	Інтерновано	Самозатоплено
Російська	168	-	1 броненосець,	1 крейсер

ескадра			2 крейсери, 3 міноносці	1 міноносець
Японський флот	226	-	-	-

Таким чином, **російська ескадра не вирішила основного завдання** - прориву у Владивосток і використовувалась виключно для оборони фортеці Порт-Артур до її капітуляції.

Бій на Жовтому морі показав **збільшення початкової дистанції артилерійської атаки до 80 каб.** і дистанції рішучої артилерійської атаки до 45 каб. Виявилась **рішуча роль крупнокаліберної артилерії в бою з броньованими кораблями на великих дистанціях, а також велике значення бронювання.**

Третій етап (з серпня 1904 р. по лютий 1905 р.) - час кульмінації боротьби на суші. Головним її підсумком стало взяття японцями Порт-Артура. Крім того, російські війська були витиснені з Південної Маньчжурії.

Оборона Порт-Артура (1904). Порт-Артур був не лише військово-морським портом, але і потужною сухопутною фортецею. Гарнізон фортеці на початок оборони нараховував приблизно **46 тис. чол.** (у тому числі **8 тис. моряків**) при **646 гарматах** та **62 кулеметах.** *Очолював оборону Порт-Артура генерал Р.С.Кондратенко, українець за походженням. Після його загибелі, 15.12.1904 - начальник Квантунського укріпленого району генерал Стессель.* Японське командування призначило **50 тис. армію** при **400 гарматах** та майже весь японський флот на взяття Порт-Артуру.

Перший штурм закінчився для японців невдачею. Лише через місяць, отримавши підкріплення і провівши серйозні інженерно-саперні роботи, японські війська в вересня пішли на другий штурм фортеці. При відбитті атак росіяни використовували нові засоби боротьби, у тому числі міномети, винайдені мічманом С. М. Власьєвим. Третій штурм (17-18 жовтня) також був відбитий, під час нього було знищено 12 тис. японців.

У грудні розгорнулася відчайдушна сутичка за форти на Східному фронті. До вечора 01.01.1905, після запеклих боїв, захисники фортеці відступили на останню лінію оборони. У цих умовах, комендант фортеці визнав подальший опір безглуздим і 02.01.1905 підписав капітуляцію.

Цей вчинок мав серйозні наслідки. Стессель був відданий під суд і засуджений до страти, заміненої на 10 років в'язниці. Після здачі фортеці в полон потрапило близько 25 тис. чол. (з них понад 10 тис. хворих і поранених). Б'ючись в умовах повної блокади, порт-артурський гарнізон відтягнув на себе близько 200 тис, японських солдатів. Їх втрати за час 239-денної облоги склали 110 тис. чол. Взяттям Порт-Артура і знищенням 1-ої Тихоокеанської ескадри **Японія вирішила основні цілі війни.**

Четвертий етап (з березня до кінця війни) характеризувався відсутністю великих бойових дій на суші і спробою російського командування перехопити ініціативу на морі. Ця спроба завершилася **Цусимською битвою.**

З метою деблокування фортеці Порт-Артур, яка була оточена восени 1904 року та завоювання переваги на морі, з Балтійського моря на Дальній Схід почала рух 2-а Тихоокеанська ескадра. Командувачем ескадри був призначений віце-

адмірал Зіновій Рожественський, який не мав досвіду командування такими корабельними з'єднаннями. За виключенням декількох нових ескадрених броненосців, ескадра **в переважній більшості складалась із застарілих кораблів.**

Незважаючи на капітуляцію фортеці у січні 1905 року, у лютому навздогін 2-й ескадрі з Чорного моря було направлено 3-ю Тихоокеанську ескадру, яка була сформована **також із застарілих кораблів.** Неподалік узбережжя Індокитаю, ескадри об'єднались і продовжили рух. Застарілість кораблів ескадри та необхідність поповнювати запаси вугілля на кораблі приводили до численних зупинок і аварій на них, надмірної втоми екіпажів.

У зв'язку з обстановкою що склалася, було прийнято рішення про прорив ескадри найкоротшим шляхом через Цусимську протоку до Владивостока.

Цусимська битва (27-28.05.1905) пройшла в Цусимській протоці і належить до найбільших морських битв світової історії.

Склад сил:

	Ескадрені броненосці, броненосці БО	Броненосні крейсери	Крейсери	Міноносці
Російська ескадра	8 + 3	1	8	9
Японський флот	4	8	19	>30

Командувач японським об'єднаним флотом заздалегідь вислав крейсерські загоны для ведення розвідки на ймовірних шляхах руху ескадри противника. Крім того, на підставі аналізу бойових дій на морі в ході війни, було зроблено висновки щодо ймовірного пасивного характеру дій противника і розроблено план битви. **Основними тактичними прийомами японцями передбачались:** зосередження артилерійського вогню декількох броньованих кораблів флоту на флагманських кораблях противника, використання переваги в швидкості, вибір оптимальної дистанції для бою, використання міноносців для нічних атак та потоплення пошкоджених в бою кораблів російської ескадри.

Командувач російською ескадрою знехтував веденням розвідки, фактично не розробив план на бій, обмежився вказівками про генеральний курс ескадри на Владивосток, в ході бою приймав помилкові рішення. Ескадра була побудована в стрій кільватерної колони в голові якої знаходились нові ескадрені броненосці. Після свого поранення, віцеадмірал Рожественський передав командування молодшому флагману. Командувач крейсерським загоном російської ескадри, крім охорони транспортних суден (які супроводжували ескадру на шляху переходу), участі в бою броньованих кораблів не приймав і з настанням темряви покинув свою ескадру і вивів більшість крейсерів загону до нейтральних портів де вони і були інтерновані до кінця війни.

В ході першого дня бою японський флот **фактично здобув перемогу в бою**, відправивши на дно 3 з 4-х нових російських броненосця. **Російська ескадра**, як єдина бойова сила **перестала існувати.** Вночі і наступного дня вцілілі кораблі російської ескадри вели бій практично наодинці з декількома кораблями противника. Більшість з них була потоплена противником або своїм

екіпажом.

Зранку вцілілі 4 ескадрених броненосці та крейсер “Ізумруд” були виявлені японським флотом і атаковані. На той час командувач ескадри контрадмірал Небогатов прийняв одноосібне рішення про здачу екіпажів кораблів в полон, про що на щоглі був піднятий відповідний сигнал. Поки японці приймали на свої кораблі полонених з броненосців, крейсер розвинув повну швидкість 21,5 вузол і промайнув повз японські кораблі, які не змогли його наздогнати. Проте, внаслідок навігаційної помилки “Ізумруд” сів на камені в 300 км від Владивостока і був підірваний екіпажом. Лише крейсер “Алмаз” та міноносці “Бравий” та “Грозний” дійшли до Владивостока.

Загибель 2-ї Тихоокеанської ескадри поставила остаточну крапку в російсько-японському протистоянні. Отримавши в ній повну перемогу, японці приступили до виконання третьої частини свого плану і захопили у Росії Сахалін.

Підсумки і наслідки битви

Це була остання битва епохи броненосних кораблів.

Загальні втрати сторін

	Загинуло і поранено	Полон	Потоплено	Інтерновано
Російська ескадра	5408	7282, 7 кораблів	21	6
Японський флот	700	-	-	-

Основні **причини поразки** російської 2-ї Тихоокеанської ескадри:

Відсутність розвідки противника;

Застарілість кораблів ескадри та зношеність їх технічної частини;

Кращі технічні властивості японських броненосних кораблів (швидкість, бронювання, швидкострільність);

Тактичні помилки командувача ескадри (вибір швидкості, відмова від розробки плану бою, невпевнене маневрування, передача управління після поранення, взаємодія кораблів під час бою, тощо);

Незадовільна підготовка артилеристів та іншого особового складу кораблів;

Мала потужність та застарілість знарядь на ескадрі.

В червні – листопаді 1906 року було проведено суд за фактом здачі кораблів в полон. Віцеадмірал Рожественський був виправданий у зв'язку з його пораненням. Контрадмірал Небогатов, деякі офіцери штабу ескадри та командири кораблів які здалися, були засуджені до смерті через розстріл, проте імператором Миколою II вирок був замінений на звільнення зі служби та ув'язнення на строк 10 років. Крім того, були звільнені зі служби декілька посадових осіб Морського міністерства.

Підсумки російсько-японської війни.

9 серпня 1905 року за посередництва Теодора Рузвельта почалися мирні перемовини. Мирний договір був підписаний 23 серпня 1905 року в Портсмуті (США). Росія віддала Японії південну частину Сахаліну (вже окуповану на той момент японськими військами), свої орендні права на Ляодунський півострів і Південно-маньчжурську залізницю, що сполучала Порт-Артур з Китайсько-

східною залізницею.

Поразка у війні послабила позиції Росії як всередині держави, так і на міжнародній арені. Війна стала однією із причин Першої російської революції 1905-1907. Перемога Японії у війні зробила її загально визнаною великою державою.

Війна дала необхідний досвід для підтвердження **концепції “тільки великих гармат”**. Броненосні кораблі обмінювались залпами на дистанціях від 35 до 60 каб., за межами дальності ураження другорядних гармат. Аналіз ушкоджень кораблів довів що **основні руйнування** в ході бою були здійснені **за допомогою знарядь великих калібрів**, проте таких влучень було небагато.

Спираючись на досвід війни, флоти провідних морських країн незалежно один від одного **почали будувати великі броньовані кораблі з багатьма гарматами головного калібру**.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть перший в світі бій парових броненосних кораблів.
2. В якій битві на морі її доля вирішилась внаслідок таранного удару і потоплення флагмана противника.
3. Коли вперше у світовій історії виконано успішну торпедну атаку.
4. Назвіть основні типи броненосних кораблів, які склалися на початку ХХ ст.
5. Причини поразки Російської імперії у війні 1904-1905 років.

Рекомендована література

1. Програма навчальної дисципліни “Історія війн та воєнного мистецтва (у т.ч. воєнна історія України)”.
2. United States Department of the Navy, Naval History Department (1971). Civil War naval chronology, 1861–1865. Government Printing Office.
3. *Х. Вільсон*. Битва при Ліссі. 20 липня 1866 р.
4. *О. В. Ясь*. Макаров Степан Осипович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2009. — Т. 6 : Ла — Мі. — С. 442. — 784 с. : іл.
5. *Б. М. Гончар*. Американсько-іспанська війна 1898 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. — К.: Знання України, 2004. — Т. 1. — 760 с.

ЛЕКЦІЯ 6

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО В ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ
1914-1918 РР.

1. *Англо-германське морське протистояння 1894-1914 рр. Концепції Дж. Фішера та А. фон Тірпіца.*
2. *Бойові дії крейсерських сил – німецькі рейдери та операції ескадри адмірала графа фон Шнее.*
3. *Необмежена підводна війна Німеччини на Атлантиці.*
4. *Дарданельська операція.*
5. *Спільні дії армії та флоту Російської імперії на Чорному морі.*

ВСТУП

Лінійний корабель або скорочено **Лінкóр** (англ. *Battleship*) — великий броньований військовий корабель з головною батареєю, що складається з артилерії великих калібрів. Наприкінці XIX та на початку XX сторіч лінійні кораблі були найпотужнішим типом військових кораблів, і флот лінійних кораблів був життєво важливим для будь-якої нації, яка мала за мету здійснювати контроль над морями.

Слово *лінкор* було вигадане близько 1794 року і є скороченням фрази *корабель лінії битви*, це домінуючий тип військового корабля у часи епохи вітрил. Термін набув широкого вжитку наприкінці 1880 років для опису типу панцерників, які сучасні історики описують, як додредноути.

Лінійні кораблі були символом військово-морського домінування і національної могутності, протягом десятиліть лінкори залишалися важливим фактором дипломатії та військової стратегії. Глобальні перегони озброєнь у будівництві лінійних кораблів почалися в Європі, після публікації в 1890 році Альфреда Тейєра Мехена *Вплив морської сили на історію, 1660—1783*. Ці перегони озброєнь завершилися у вирішальній Цусімській битві 1905 року, результати якої суттєво вплинули на проектування *HMS Dreadnought (Безстрашний)*.

Російсько-Японська війна дала досвід бойового застосування корабельної артилерії для підтвердження концепції “тільки великих гармат”. В морських битвах у Жовтому морі та поблизу Цусіми, додредноути обмінювались залпами на дистанціях від 7 до 11 км, за межами дальності ураження другорядної артилерії. Часто зазначалося, що ці зіткнення продемонстрували переваги 12-дюймових (305 мм) гармат над їхніми “меншими колегами”.

1. Англо-германське морське протистояння 1894-1914 рр. Концепції Дж. Фішера та А. фон Тірпіца.

Початок епохи додредноутів збігся з британським підтвердженням свого військово-морського панування. Протягом багатьох років перед тим, Британія сприймала своє морське панування як даність. Дорогі морські проекти піддавались критиці політичних лідерів усіх схильностей. Незважаючи на це, у

1888 році страх війни з Францією та нарощення потужностей російського флоту дали додатковий імпульс військово-морському будівництву, і **Британський Акт Військово-морської Оборони 1889 року** заклав оновлення флоту, включаючи вісім нових лінійних кораблів. Цим актом був закладений принцип, що **британський флот має бути могутнішим за два наступні за ним флоти узяті разом**. Така політика була спрямована на те, щоб утримати Францію та Росію від будівництва більшої кількості лінкорів, але обидві країни, не зважаючи на це, продовжували збільшувати свої флоти кількісно та кращими додредноутами у 1890-х роках.

У останні роки XIX століття та перші роки XX, підйом у будівництві лінійних кораблів став перегонами морських озброєнь між Великою Британією і Німецькою імперією. **Німецький морський закон 1890 і 1898 років** передбачав флот з 38 лінкорів, життєво важливу загрозу балансу військово-морських сил. Велика Британія відповіла продовженням суднобудування, але наприкінці епохи додредноутів її панування на морі було суттєво послаблене. У 1883 році Сполучене Королівство мало 38 лінійних кораблів, вдвічі більше за Францію і майже стільки ж, як решта країн світу узятих разом. До 1897 року, лідерство Великої Британії стало набагато меншим через конкуренцію з боку Французької республіки, Німецької імперії та Російської імперії.

У 1906 році, Британський Королівський флот спустив на воду революційний лінкор *HMS Dreadnought*. Після введення його до строю, корабель зробив всі побудовані до того лінкори застарілими. Поєднуючи в собі принцип озброєння “тільки великі гармати” з десяти 12-дюймових (305 мм) гармат з безпрецедентною швидкістю (від парових турбінних двигунів) і броньований захист, він змусив усі країни світу переоцінити програми будівництва кораблів для своїх флотів.

Спуск на воду Дредноута розпочав нові перегони морських озброєнь, які стали непрямою причиною початку Першої світової війни.

Сер Джон Арбетнот “Джекі” Фішер, 1-й барон Фішер оф Кильверстоун (англ. *John Arbuthnot “Jacky” Fisher*) (25 січня 1841 року, Цейлон — 10 липня 1920 року, Лондон) — адмірал Королівського Британського військово-морського флоту, який завдав великого впливу на тактику, стратегію, розвиток і матеріально-технічне оснащення Королівського військово-морського флоту Великої Британії.

Адмірал Джекі Фішер був переконаний у необхідності швидких, потужних кораблів озброєних тільки великими гарматами. Цусімська битва вплинула на його думку, вона переконала його у необхідності розмістити на кораблі як можна більше 12-дюймових (305 мм) гармат. Фішера турбували також підводні човни і есмінці оснащені торпедами, які мали більшу бойову ефективність ураження ніж озброєння лінкорів, що робило швидкість нагальною необхідністю для великих кораблів. Рішенням цієї проблеми він бачив корабель, який мав потужну артилерію і високу швидкість ходу, а саме - **лінійного крейсера**, який мав легке бронювання, але важке озброєння з 6-8 12-дюймових гармат і здатністю розвивати швидкість до 25 вузлів завдяки паровим турбінам.

Адмірал Дж. Фішер був **засновником концепції** проектування і бойового

застосування дредноутів, лінійних крейсерів та прибічником розвитку підводних і авіаносних бойових кораблів.

Він *вперше визначив і ввів у геостратегію і стратегічну географію поняття “геостратегічна точка або об’єкт”, стосовно геополітичних інтересів Британської імперії.*

Виразно розумів значення природних ресурсів у глобальній стратегії: “Хто володіє нафтою, той править світом”.

Противником Британії на морі наприкінці XIX – початку XX ст. була Німеччина.

Альфред фон Тірпіц (нім. *Alfred von Tirpitz*) (19 березня 1849, Кюстрін, провінція Бранденбург — 6 березня 1930, Ебенхаузен) — німецький військово-морський діяч, гросс-адмірал (27 січня 1911), командувач флотом, військово-морський міністр (держсекретар кайзерського Управління ВМС).

Морське відомство Німеччини до середини 90-х років XIX ст. в основу діяльності на морі **ставило крейсерську війну**. Однак Тірпіцу вдалося переконати імператора Вільгельма II що метою здобуття перемоги на морі повинен стати бій основних сил флоту. Він вважав, що намітилася не лише тактична **необхідність у лінійному флоті**, але і політична, бо бурхливий економічний і демографічний зліт Німеччини вимагав участі країни в переділі колоній світу, а це неминуче вело до зіткнення з володаркою морів — Англією. Крім того, розстановка сил в Європі робила союз з Німеччиною цінним не стільки через армію, скільки через флот.

Кораблебудівна програма, яка була прийнята рейхстагом у 1900 році як **закон**, передбачала будівництво лінкорів на випадок зіткнення з самим сильним флотом в Північному морі. Тірпіц прагнув створити **співвідношення сил, при якому боротьба з німецьким флотом стала б ризикованою для британців**. Він обіцяв кайзеру, що до кінця виконання програми Німеччина отримає 38 броненосців з кораблями супроводу, і такий флот, що поступається лише британському, стане запорукою безпеки країни.

Завдяки вжитим заходам при відносно невеликих витратах вдалося створити флот, який **чисельно поступався британському, проте переважав його в живучості, броньованому захисті й інших тактичних властивостях кораблів**. Паралельно довелося вирішувати проблеми розширення шлюзів і каналів, щоб можна було виводити в море кораблі великих розмірів. Тірпіц обережно використовував новинки. Зокрема, підводні човни він запропонував пустити в серію, коли з'явилися і пройшли перевірку їх перші морехідні зразки. Човни адмірал пропонував будувати в кількості, необхідній для боротьби з ворожою торгівлею. Сумніваючись в ефективності дирижаблів, він підтримав розвиток морської авіації.

По мірі розвитку флоту, Тірпіц домігся щоб крім крейсерських ескадр, що з'єднували Німеччину з її громадянами за кордоном, і нові лінійні кораблі ходили в далекі плавання з метою отримання практичних навичок, вивчення можливих театрів бойових дій та демонстрації національного прапора.

На початок Першої світової війни, Кайзерівський флот кількісно поступався Британському флоту.

Порівняльна таблиця співвідношення флотів на початок Першої світової війни наведений в таблиці:

держава	дредноути		додредноути	Лінійні крейсери		крейсери		есмінці		Підводні човни	
	В строю	будуються		В строю	будуються	В строю	будуються	В строю	будуються	В строю	будуються
Країни Антанти											
Росія	-	7	9	-	4	14	6	62	36	15	18
Велика Британія	20	12	40	9	1	82	18	225	32	76	23
Франція	4	3	17	-	-	24	-	81	4	38	22
ВСЬОГО	24	22	66	9	5	120	24	368	72	129	63
Центральні країни											
Німеччина	15	5	22	4	2	44	2	144	12	28	16
Австро-Угорщина	3	1	9	-	-	10	2	16	-	6	7
ВСЬОГО	18	6	31	4	2	54	4	160	12	34	23

Загалом військово-морські флоти країн Антанти значно переважали військово-морські флоти Центральних країн – в дредноутах в 1,3 рази, в лінійних крейсерах в 2 рази, в крейсерах в 2,5 рази, в есмінцях та міноносцях в 2,2 рази та в підводних човнах у 4 рази.

Перед Британським флотом були поставлені завдання: захист морських комунікацій та порушення морських комунікацій противника, забезпечення експедиційних британських військ на півночі Франції, захист узбережжя Британії та колоній від висадки десантів противника. Формами вирішення зазначених завдань повинні були стати дальня блокада узбережжя противника і генеральний бій флотів.

Німецький морський генеральний штаб планував розгортання основних сил у Північному морі проти Британії – спочатку послабити Британський флот, а потім розгромити його у генеральній битві. Німецька ескадра на Балтиці повинна була вирішувати другорядні завдання – стримування Балтійського флоту Росії від активних дій і блокування його в межах Фінської затоки. Для порушення морських комунікацій противника, Німеччина призначила невелику кількість крейсерів і допоміжних крейсерів, що пояснюється відсутністю військово-морських баз за межами Північного моря.

2. Бойові дії крейсерських сил – німецькі рейдери та операції ескадри адмірала графа фон Шпее.

Після початку Першої світової війни в серпні 1914 р. Східно-азійська крейсерська ескадра під командуванням віце-адмірала графа Максиміліана фон Шпее виявився значно слабшою як і в чисельному відношенні так і за потенціалом у порівнянні з силами Антанти в регіоні. Особливе занепокоєння адмірала викликали Імперський японський флот та Королівський австралійський флот. За таких умов, не маючи можливість обороняти базу, Шпее вирішив вийти у море, аби завдати мореплавству противника максимальної шкоди.

Початкові успіхи крейсера “Емден” забезпечили дозвіл фон Шпее капітану

крейсера фон Мюллера **вирушити у одиночне рейдерство** в Індійському океані, в той час як крейсери ескадри вирушали до східної частини Тихого океану та південноамериканського узбережжя. Там, у нейтральних державах з пронимецькими симпатіями (зокрема, Чилі), фон Шпеє розраховував отримати вугілля та інші корабельні припаси. Крейсер “Корморан” залишили на базі через поганий стан його двигунів. Озброєння з крейсера зняли для оснащення захопленого російського судна “Рязань”, яке стало *торговим рейдером* і було перейменовано в “Корморан”.

Легкий крейсер “Емден” мав водотоннажність 4 268 тонн, озброєний десятима 105-мм і вісьмома 52-мм гарматами, а також двома торпедними апаратами, швидкість 23,5 вузла. Щоб ввести противника в оману, на крейсері влаштували фальшиву трубу, що надало йому схожості з британськими крейсерами. “Емден” здобув популярність завдяки **успішним рейдерським діям** проти торговельного судноплавства і військових кораблів союзників в Індійському океані. З 1 серпня по 9 листопада 1914 року **захопив 23 торгових судна**, потопив російський крейсер “Жемчуг” і французький есмінець. Особливо наголошувалося суворе дотримання законів і звичаїв війни на морі командою і командиром крейсера, гуманне ставлення до полонених. В результаті дій крейсера не загинув жоден чоловік з числа команд і пасажирів захоплених торговельних суден.

Крейсер “Емден” 9 листопада 1914 року був знищений у бою у Кокосових островів австралійським крейсером “Сідней”, який був значно міцнішим, швидшим і мав на озброєнні більш далекобійні і більші 152 мм гармати.

Коронельський бій, Бій біля Коронелу - морський бій що розгорнувся між британськими та німецькими крейсерами 1 листопада 1914 року недалеко від чилійського порту Коронель.

У жовтні 1914 року Німецька Східно-Азійська крейсерська ескадра під командуванням віце-адмірала Шпеє перебазувалася в південну частину Тихого океану. Кораблі Шпеє, що витіснялися з центральної частини Тихого океану британськими та японськими силами, 12 жовтня підійшли до острова Пасхи.

Склад сил

Ескадра Шпеє складалася з броненосних крейсерів “*SMS Scharnhorst*” і “*SMS Gneisenau*”, легкого крейсера “Нюрнберг” та чотирьох вуглярів. Пізніше до них приєдналися легкі крейсери “Дрезден” і “Лейпциг” з трьома вуглярами, що діяли біля західних берегів Південної Америки. 18 жовтня ескадра вийшла до західних берегів Південної Америки — до Мас-а-фуєро. Броненосні крейсери були однотипними і мали на озброєнні по вісім 210 мм та по шість 150 мм гармат.

Британська ескадра під командуванням контр-адмірала Крістофера Кредока складалась з броненосних крейсерів “*HMS Good Hope*” і “*HMS Monmouth*”, та легких крейсерів “Глазго” і “Отранто”. Броненосні крейсери не були однотипними. “*HMS Good Hope*” мав на озброєнні дві 234 мм та шіснадцять 152 мм гармат, “*HMS Monmouth*” був меншим за розміри, гірше броньованим і озброєним (чотирнадцять 152 мм гармат).

Хід бою

Бій, відбувся в результаті серії випадковостей. Жоден з адміралів не

сподівався зустріти супротивника в повній силі. Після того, як вони зустрілися, Кредок наказав броненосним крейсерам боротися до кінця, а легким крейсерам рятуватись втечею. Німецькі броненосні крейсери зосередили вогонь на флагмані адмірала Кредока, а після його виходу зі строю та потоплення, зосередили вогонь на “*HMS Monmouth*”, який був значно слабшим за броненосні крейсери противника.

В бою британська ескадра була розбита німецькою ескадрою графа Максиміліана фон Шпее. Німецькі крейсери, що мали перевагу в швидкості та артилерійському озброєнні (дальність стрільби), зайняли вигідну позицію та практично без втрат потопили броненосні крейсери, разом з якими на дно пішли 1654 британських моряки, включаючи адмірала Кредока. Легким крейсерам “Глазго” і “Отранто” вдалося втекти.

Підсумки битви

Хоча Шпее отримав легку перемогу, знищивши два ворожих броньованих крейсери маючи лише три людини пораненими, цей бій також коштував йому половину запасів знарядь, які неможливо було поповнити без заходу в порт. Шок від Британських втрат призвів до негайної реакції та відправки великої кількості кораблів, які, в свою чергу, знищили Шпее і більшість його ескадри в битві біля Фолклендських островів.

Фолклендський бій — морський бій 8 грудня 1914 року східніше Фолклендських островів між ескадрою британського флоту віце-адмірала Д.Старді та крейсерською ескадрою німецького флоту під командуванням віце-адмірала М.фон Шпее.

Склад сил

Німецька ескадра (2 броненосних і 3 легких крейсери, 2 транспорти і госпітальне судно), що виконувала завдання з відволікання значних сил британського флоту, отримала наказ прориватися до Німеччини. Не маючи даних розвідки про дислокацію та переміщення британських бойових кораблів, адмірал фон Шпее вирішив завдати на останок удару по англійській військово-морській базі Порт-Стенлі на Фолклендських островах, де за його даними був лише застарілий ескадрений броненосець “Канопус”. Але, несподівано для німецького адмірала, виявилось, що до ВМБ на Фолклендських островах напередодні прибула окрема британська ескадра (2 лінійних, 3 броненосних, 2 легких крейсери та допоміжний крейсер) під прапором віце-адмірала Д.Старді.

Хід бою

Зустрівши несподівано сильний опір, М.фон Шпее намагався втекти, але британські кораблі негайно організували його переслідування, й використавши **перевагу в швидкості лінійних крейсерів**, незабаром наздогнали німецьку крейсерську ескадру. Фон Шпее наказав легким крейсерам і транспортам розходитися в різних напрямках. Їх стали переслідувати британські броненосні й легкі крейсери, а **лінійні крейсери, які також мали перевагу в артилерії та бронюванні** вступили в бій з німецькими броненосними крейсерами і потопили їх. Були знищені також 2 легких німецькі крейсери і транспортне судно. Лише німецьким крейсеру “Дрезден” і госпітальному судну “Зейдліц” вдалося втекти з поля битви.

Підсумки битви

Наслідком перемоги британської ескадри стало значне покращення позицій британського флоту у Південній Атлантиці та Тихому океані, та можливість позбавитися необхідності виділяти значні сили на другорядні театри воєнних дій, а німецьке командування позбулося потужного крейсерського з'єднання.

3. Необмежена підводна війна Німеччини на Атлантиці.

У 1914 році військово-морський флот Великої Британії був найбільшим у світі і володарював у водах, що оточували Британські острови. Німецький флот активно будувався впродовж останніх 15 років і став другим по силі у світі. Британський флот мав намір здійснити блокаду Німецьких портів, про що було оголошено 20 серпня, а німецькі військові готувались до оборони.

У перші місяці війни командування Королівського флоту активно використовувало для ***несення дозорної служби*** в Північному морі старі броненосні крейсера. Це було значною мірою вимушеним заходом, викликаним нестачею у британців легких крейсерів нових типів, хоча Адміралтейство усвідомлювало вразливість морально застарілих броненосних крейсерів у разі зустрічі з німецьким флотом. Крім того, броненосні крейсера мали добрі морехідні якості і могли перебувати в дозорі в будь-яку погоду на відміну, наприклад, від есмінців.

З броненосних крейсерів типу “Кресси” було складено спеціальне з'єднання, призначене для дозорної служби.

Починаючи з 17 вересня старі броненосні крейсера “***HMS Aboukir***”, “***HMS Hogue***” і “***HMS Cressy***” несли дозор між британськими мінними полями, виставленими перед гирлом Темзи і голландським узбережжям та йшли 10-вузловим ходом, тримаючи між собою дистанцію в 2 милі. Кораблі прямували строем фронту, не застосовуючи протичовновий зигзаг, не маючи охорони з есмінців, які ще за день до цього були змушені повернутися в базу через погану погоду. Старшим на з'єднанні був командир “***HMS Aboukir***” *капітан першого рангу Дж. Драммонд*. Четвертий однотипний крейсер, “***HMS Euryalus***”, повернувся у базу через перевитрати вугілля і пошкодження антени радіозв'язку.

Німецький підводний човен **U-9** під командуванням ***капітан-лейтенанта О. Веддигена*** вийшов у бойовий похід 20 вересня. Незважаючи на порівняно невеликий термін перебування в строю, це був вже морально застарілий човен - порівняно слабо озброєний корабель, водотоннажністю близько 500 т, з екіпажем 29 чол. і 4 торпедними апаратами калібру 450 мм.

Хід бою

22 вересня 1914 року о 06.10 на U-9 помітили крейсерський загін. В цей час човен знаходився в 18 милях на північний схід від Хук-ван-Холланд (узбережжя Нідерландів). Британське з'єднання йшло 10-вузловим ходом, рухаючись курсом на північно-північний схід, не використовуючи протичовновий зигзаг. Ймовірно, командири крейсерів зневажливо поставилися до протичовнової оборони, оскільки вже давно в районі їх знаходження не було помічено німецьких підводних човнів. Більш того, крейсера йшли повільніше, ніж їм було

рекомендовано (при патрулюванні, згідно з інструкціями Британського Адміралтейства, вони повинні були мати хід 12-13 вузлів).

Німецький командир помітив британські кораблі на дистанції, коли, як він сам стверджував в звіті за підсумками бою, вже можна було атакувати їх торпедами. Однак він вирішив діяти напевно, тому віддав наказ на занурення і направив човен так, щоб підійти якомога ближче до середини британського строю.

Протягом години підводним човном U-9 були **почергово потоплені всі британські крейсери.**

Настільки швидка загибель трьох великих кораблів показала, що **підводний човен є надзвичайно грізною морською зброєю**, хоча до цього випадку багато військово-морських фахівців скептично ставилися до бойових можливостей підводних човнів. Бій виявив також серйозні організаційні прорахунки в керівництві британським флотом і великі недоліки в підходах британського Адміралтейства до війни на морі.

Даний інцидент став сильним ударом по престижу Королівського флоту. *Не тільки простим людям, а й багатьом офіцерам флоту здавалося майже неймовірним, що один підводний човен водотоннажністю всього 600 тонн і з екіпажем 29 чол. всього за годину безкарно знищив 3 крейсера загальною водотоннажністю 36 тис. т., причому загинули 1459 чоловік з їх екіпажів - майже стільки ж, скільки загинуло англійських моряків в Трафальгарській битві.* Потоплення 3-х бойових кораблів за нетривалий проміжок часу потужно вплинуло на розвиток військово-морської тактики та покликала створити систему заходів протидії підводним човнам - **протиценовою оборону.**

Розуміючи **тактичні властивості підводних човнів**, перш за все **скритність та здатність потопити будь-який корабель або судно**, німецьке морське командування почало активніше їх застосовувати для дій на морських комунікаціях противника. Подальший розвиток військово-морського мистецтва в боротьбі на морських комунікаціях слід розглядати як **боротьбу між підводними човнами та засобами протиценової оборони.**

Необмежена підводна війна — різновид збройної боротьби на морі, при якому підводні човни топлять цивільні торгові і вантажні судна ворожих або нейтральних країн без попередження. Необмежена підводна війна **порушує правила ведення морської війни, визначені гаазькими конвенціями 1907 року.** Правила зобов'язують підводний човен піднятися на поверхню і помістити пасажирів та екіпаж судна у безпечне місце перед тим, як потопити корабель.

Необмежена підводна війна вперше почалася застосовуватися Німецькою імперією під час Першої світової війни з 1915 року (з перервами). Активним її прихильником був військово-морський міністр **Альфред фон Тірпіц**: він вважав, що необмежена підводна війна є найефективнішим способом прорвати британську морську блокаду та завдати великої шкоди Британській імперії.

Перший етап необмеженої підводної війни розпочався у 1915 році, коли Німеччина оголосила, що буде топити всі торгові судна в територіальних водах Великої Британії. **Найрезонансним випадком було потоплення** німецьким підводним човном U-20, 7 травня 1915 року трансатлантичного лайнера

“Лузітанія” внаслідок чого загинуло 1198 пасажирів. 15 травня США, понад 100 громадян яких перебували на судні, направили Німеччині ноту протесту. Престиж військово-морської професії моряка-підводника в Німеччині сягнув свого піку. Кожен з них в Німеччині вважався героєм. Широкої популярності набув, зокрема, *Макс Валентінер*, командир підводного човна **U-38**, під командуванням якого було потоплено понад 20 невійськових суден, внаслідок чого загинуло близько трьох тисяч цивільних осіб. В серпні 1915 року, після потоплення лайнера *“Арабіка”*, **німецьке командування під загрозою вступу у війну нейтральних на той момент Сполучених Штатів було змушене оголосити про відмову від необмеженої підводної війни.**

На початку 1916 року підводна війна посилилася і знову траплялися випадки потоплення підводними човнами цивільних суден нейтральних країн, однак після рішучого протесту уряду США, *кайзер Вільгельм II заборонив таку практику*. Не зумівши переконати імператора, у зв'язку з незгодою із цим рішенням, у березні Альфред фон Тірпіц подав у відставку.

Однак, на початку 1917 року становище Німеччини на Західному фронті значно погіршилося після невдалої військової кампанії 1916 року та марних спроб прорвати британську морську блокаду. Новий начальник Генерального штабу **Пауль фон Гінденбург** виступив *за відновлення необмеженої підводної війни*. Німецьке військово командування розраховувало знищити близько 40% торговельного флоту Великої Британії, внаслідок чого викликати голод в країні і підвищити таким чином шанси на свою перемогу. З 1 лютого 1917 необмежену підводну війну було офіційно відновлено. Внаслідок цього, 3 лютого США розірвали дипломатичні відносини з Німеччиною і вступили у війну на стороні Антанти.

Станом на 1 лютого 1917 року Кайзермарін мав в строю **105** бойових субмарин, **23** з яких діяли в Середземному морі, **46** - в північній Атлантиці, **10** - на Балтиці, **23** знаходилися на базах в Бельгії, **3** - в Стамбулі.

Протягом лютого-квітня 1917 року німецькі підводні човни знищили більше **1000** торговельних суден. Для захисту від необмеженої підводної війни країни Антанти *ввели систему конвоїв* (охорони) цивільних суден, що дозволило значно знизити їх втрати. Усього за час Першої світової війни німецькі *підводні човни потопили близько 2600 невійськових суден.*

Таким чином, **підводні човни стали одним з найефективніших видів зброї** в ході бойових дій на морі під час Першої світової війни.

4. Дарданельська операція (19.02.1915 – 09.01.1916)

Союзне командування під час планування воєнної кампанії на 1915 рік, прийняло рішення про проведення морської операції проти Дарданел. Планувалось, що британо-французький флот увійде в протоку і здійснить прорив до Стамбула. Британо-французький флот під командуванням британського *адмірала Кардена* мав поступово зруйнувати османські берегові форти вогнем корабельної артилерії. Командування Антанти розраховувало, що берегові батареї османів будуть подавлені, а сухопутні війська відступлять до Стамбула, тому використання крупних сухопутних сил для участі в операції не планувало.

Головна атака на Дарданели призначалась на 19 лютого.

Дарданельська операція (англ. *Gallipoli Campaign*) — військова операція, яку почали 1915 року з метою захоплення чорноморських проток Дарданелли та Босфор, а також Стамбула.

Склад сил

Для проведення операції у складі ескадри адмірала Кардена було **11** лінійних кораблів, **1** лінійний крейсер, **4** легких крейсери, **16** ескадрених міноносців, **7** підводних човнів, **1** авіатранспорт з 6 гідролітаками, **21** тральщик, **1** канонерський човен і велика кількість допоміжних суден. Кораблі було розподілено на 3 загони: 2 британських і 1 французький.

Німецько-османське командування для оборони Дарданел поспіхом перекинуло 1-у та 2-у армії (чисельністю близько 200 000 осіб). Крім того османи приводили у бойову готовність берегові укріплення.

Хід операції

Операція **почалась** 19 лютого 1915 року коли британо-французький флот почав обстріл османських фортів. Однак, попри те, що обстріл тривав увесь день, ніяких істотних результатів союзникам він не приніс. Завдати якихось істотних втрат оборонним спорудам османів британо-французькі кораблі не змогли.

Операцію було **відновлено** 25 лютого, коли союзникам вдалось подавити велику кількість берегових батареї османських військ. Після цього союзні кораблі почали тралення мін у протоці. За тральщиками почали рух 3 лінійних крейсери з метою обстрілу проміжних фортів османських військ, але по них відкрили вогонь важкі гармати османських батареї, внаслідок чого британо-французьким кораблям довелось відійти.

Після цих подій союзне командування зрозуміло, що такими діями успіху не досягти. Тому, 18 березня було **призначено генеральну атаку** на Дарданели. Кардена змінив інший британський адмірал *Джон де Робек*. Союзники отримали підкріплення і звели всі свої кораблі у 3 дивізії, але османське командування також укріпило форти й збільшило кількість мін у протоці.

18 березня о 10:30 союзні кораблі увійшли до протоки. Хоча напередодні й було проведено тралення, сталося неочікуване — османи, які передбачали атаку, вночі відправили невеликий **мінний загороджувач**, який поставив у протоці **26 мін, які й відіграли вирішальне значення у битві**. Після входження до протоки, перший загін кораблів відкрив вогонь по береговим батареям, однак османи не відповідали на нього, очікуючи входження до протоки усієї ескадри. Коли це сталося, вона потрапила під шквальний вогонь проміжних батареї. О 14 годині кораблі 3-ї дивізії пройшли далі від кораблів 1-ї та відкрили вогонь. Однак їх вогонь по береговим укріпленням був малоефективним, а вогонь османів (із підвищених позицій, в основному по малозахищених палубах кораблів) — нищівним — три кораблі 3-ї дивізії були пошкоджені — лінкор *“Сюффрен”* отримав тяжкі пошкодження, кораблі *“Голуа”* і *“Буве”* підірвались на мінах (Буве незабаром потонув). У цей час кораблі 1-ї та 2-ї дивізій вели вогонь по фортам. Однак проміжні батареї та позиції польової артилерії османських військ виявились практично не ушкодженими вогнем союзної ескадри, а зазначені дивізії зазнали втрат. Сильно був ушкоджений *“HMS Agamemnon”*, а

“*HMS Irresistible*” та “*HMS Ocean*”, під час спроби розвернутись і вийти з бою, підірвались на мінах, потрапили під вогонь османської артилерії і потонули. О 18 годині Де Робек віддав наказ припинити операцію.

Наслідки

У ході генеральної атаки союзники **не досягли поставлених задач і зазнали тяжких втрат**: 3 кораблі було втрачено і 3 пошкоджено (фактично, третина флоту). Османи зазнали незначних втрат (було знищено лише 8 гармат на берегових батареях).

Попри те, що операція з форсування Дарданел провалилась, союзне командування не припинило бойові дії. **За новим планом** британсько-французького командування на півострів Галліполі **необхідно було висадити десант**, щоб піхотні підрозділи захопили берегові батареї і флот зміг здійснити прорив до Стамбула. Для висадки на Галліполі було вирішено залучити британські, австралійські, новозеландські, індійські та французькі війська. **Загальна чисельність десанту становила близько 81 000 чоловік та 178 гармат.**

Проте і німецько-османське командування розуміло, що союзники готують десант на Галліполі. Було сформовано нову армію для захисту Дарданел. Всю систему османської оборони було посилено, чисельність османських військ у зоні проток було збільшено.

25 квітня 1915 року союзники почали висадку десанту на півострів Галліполі. Узбережжя півострова було розділено на декілька ділянок. Здійснивши висадку на ділянках, британські війська почали рух до Критії щоб з'єднатися з іншими британськими військами. Однак до середини дня британські загони потрапили під атаку османських підрозділів. 26 квітня, зазнавши великих втрат у боях з османами, британські війська відійшли до узбережжя, де закріпились.

На азійському березі висадились французькі війська. У перший день французам вдалось взяти 2 селища, однак частини 3-ї османської дивізії зупинили їх подальше просування. Незабаром було прийнято рішення щодо залишення азійського берегу. Французькі війська були знову прийняті на кораблі та перевезені на європейський берег.

Після першого дня десантної операції **втрати союзників** були величезними: **близько 18 000** чоловік. Для того, щоб остаточно скинути десанти супротивника у море, османському командуванню не вистачало засобів.

Протягом травня-серпня на півострові майже не вщухали бої за Критію, проте населений пункт залишився в руках османів.

Незабаром було прийнято рішення про евакуацію десантів з Галліполі. До грудня 1915 року ця робота була фактично завершена. На початку січня 1916 року **було евакуйовано** останні частини союзників. Дарданелльська операція завершилась.

Втрати сторін

Супротивники зазнали величезних втрат у ході Дарданелльської операції. Британська імперія втратила **113 000 чоловік** вбитими, пораненими, зниклими безвісти та полоненими. Французька республіка ж втратила **27 000 чоловік**.

Османська імперія втратила **близько 250 000 чоловік**.

Висновки та наслідки

Перемога у цій битві принесла вигоди Османській і Німецькій імперіям. У Стамбулі та Берліні було влаштовано урочистості на честь перемоги. Значною мірою завдяки цьому успіхові, Болгарське царство вступило до війни на їхньому боці.

Для Антанти поразка у Дарданелльській операції обернулася значними проблемами. Основними причинами поразки стали: **відсутність взаємодії** сухопутного та військово-морського командування під час проведення операції та **недооцінка мінної небезпеки** для кораблів союзної ескадри.

5. Спільні дії армії та флоту Російської імперії на Чорному морі.

До початку війни, на Чорноморському театрі бойових дій **панував Чорноморський флот** Російської імперії. До його складу входили 6 додредноутів, 2 крейсери, 17 ескадрених міноносців, 12 міноносців, 4 підводні човни. Йому протистояв **османський флот**, до складу якого крім 2 додредноутів входила невелика кількість кораблів інших класів.

У 1912 році Османська імперія замовила у Британії 2 дредноути для своїх ВМС. Проте, перед початком Першої світової війни, вони були націоналізовані Британським урядом і увійшли до складу Королівських ВМС.

Ситуація корінним чином змінилася після входження до складу османського флоту німецьких крейсерів “*SMS Goeben*” та “*SMS Breslau*”, які після крейсерських дій в Середземному морі прийшли до Стамбулу.

16 серпня 1914 року лінійний крейсер “*SMS Goeben*” став флагманом османського флоту під ім'ям “*Yavuz Sultan Selim*”, команди німецьких кораблів були прийняті на османську службу в повному складі, а *адмірал Сушон* став командувачем османського флоту. Корабель **мав потужний броньовий захист, десять 280-мм, дванадцять 150-мм гармат, швидкість 28 вузлів**. Кожен з додредноутів Чорноморського флоту був значно слабшим за нього.

29 жовтня 1914 року османські військові кораблі обстріляли кілька приморських міст Російської імперії. Так, два турецьких есмінця зайшли в одеський порт, де потопили канонерський човен “*Донець*” і підпалили нафтоховище. Одночасно лінійний крейсер “*Yavuz Sultan Selim*” обстріляв Севастополь, завдав тяжкі ушкодження міноносцю і потопив мінний загороджувач “*Прут*”, на борту якого знаходилося **710 мін загородження**, майже **половина всіх флотських запасів**.

Військові дії перших років війни показали, що російські лінкори додредноутного типу морально застаріли і **не можуть ефективно протистояти** турецьким кораблям (значно менша швидкість ходу, гірше бронювання та застаріла артилерія). Так, бригада російських лінкорів до 1916 року не змогла припинити дії в Чорному морі лінійного крейсера “*Yavuz Sultan Selim*”. Тому прискореним темпом було завершено введення до строю лінкорів-дредноутів: “*Імператриця Марія*” та “*Катерина Велика*”. Третій дредноут “*Імператор Олександр III*” був введений в стрій вже після Лютневої революції.

У 1915 році до складу Чорноморського флоту крім 2 лінкорів увійшли 5

есмінців типу “Гневний”, 4 підводні човни типу “Тюлень”, підводний мінний загороджувач “Краб” та авіатранспорти (7 гідролітаків на кожному).

Характер бойових дій на Чорному морі у 1914-1915 роках представляли собою блокаду узбережжя противника, обстріли портів з моря, виставлення мінних загороджень на комунікаціях противника.

8 січня 1916 року сталося зіткнення лінійного крейсера “*Yavuz Sultan Selim*” з лінкором “*Катерина Велика*”. Користуючись перевагою в швидкості, крейсеру і цього разу вдалося втекти, і до кінця 1917 року він в Чорному морі не з'являвся.

Для припинення виходу великих турецьких кораблів для дій в Чорному морі, командування Чорноморського флоту у 1914 році розробило план здійснення блокади протоки Босфор. Головне завдання **блокади Босфору полягало в надійному його мінуванні**, що і було зроблено підводними човнами та есмінцями ЧФ з 1915 року. Прикриття мінних постановок здійснювалось загonom кораблів у складі нових лінкорів, есмінців і підводних човнів. Вдень охорону мінних постановок здійснювали підводні човни, а вночі – есмінці.

Противник намагався тралити прибережні фарватери від мін, проте кораблі і підводні човни систематично нарощували мінні постановки чим **забезпечили надійну блокаду Босфору і комунікацій**. У грудні 1914 року на мінах поблизу Босфору підірвався турецький лінійний крейсер, а в липні 1915 року – легкий крейсер. Їх ремонт тривав близько 6 місяців.

Наслідком надійної блокади протоки став дефіцит збіжжя та вугілля в Стамбулі, що призвело до невдоволення населення столиці та обмеження виходу в Чорне море турецьких крейсерів.

Крім того, Чорноморський флот у 1916 році **активно сприяв** сухопутним військам Кавказького фронту на приморських напрямках.

Для сприяння наступу російських військ був створений батумський корабельний загін до якого входили додредноут “*Ростислав*”, 4 есмінці, 2 канонерські човни і декілька тральщиків. Загін вночі здійснював перехід до визначеного місця, після цього кораблі займали позиції і відкривали артилерійський вогонь з метою придушення артилерійських батарей противника. Есмінці розташовувались далі від берега і здійснювали протичовнову оборону кораблів. Тричі кораблі загону висаджували тактичні десанти в тил османським військам (в середньому 2100 осіб зі штатним озброєнням). Висадка здійснювалась безпосередньо тральщиками, самохідними баржами спеціальної побудови та іншими плавзасобами. Зв'язок між сухопутними підрозділами та кораблями здійснювався за допомогою обміну офіцерами зв'язку.

Висновки

Перша Світова війна стала найбільшим військовим конфліктом в історії людства.

У роки Першої Світової війни відзначається бурхливий розвиток засобів збройної боротьби, що рішуче вторглися у повітряний й підводний простори; на полях боїв панував кулемет, масово застосовуватися міномети, потужні польові, кріпосні, морські, зенітні й протитанкові гармати, вогнемети. Вперше

використовувались бойові отруйні речовини.

Широко застосовувалися: авіація, броневих автомобілі, хімічна зброя, наприкінці війни – танки, а для управління військами – радіо, телефон і телеграф.

У війні на морі **отримали подальший розвиток:**

бойові зіткнення ескадр лінійних сил;

рейдерські дії крейсерів (допоміжних крейсерів) на комунікаціях противника;

блокада портів (ВМБ, проток, тощо);

десантні операції за підтримки корабельної артилерії;

Вперше у війні на морі було застосовано:

крейсерські ескадри для боротьби на морських комунікаціях;

морську авіацію (для ведення розвідки та коригування вогню корабельної артилерії);

ескорткування торгівельних суден бойовими кораблями (конвойні операції);

підводні човни (у т.ч. для виставлення мін);

десантні кораблі спеціальної побудови.

Війна показала усе зростаючу залежність озброєної боротьби, військового мистецтва від економіки і політики, від тилу країни. Вона продемонструвала вплив морального стану країни на армію та її боєздатність.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть завдання, які були поставлені перед Британським флотом у Першій світовій війні.
2. Які завдання були поставлені Німецькому флоту в Північному морі.
3. Назвіть німецький крейсер, який в Першу світову війну став найуспішнішим рейдером.
4. В чому були причини потоплення 3-х британських крейсерів підводним човном U-9 протягом години.
5. Дайте визначення Необмежена підводна війна та розкрийте її зміст.
6. Які сили застосовувались для блокади Босфору у 1915-1917 рр.

Рекомендована література

1. Програма навчальної дисципліни “Історія війн і воєнно-морського мистецтва”.
2. К. А. Залесский Кто був хто у Першій світовій війні. МА., 2003. — 3.616-617.
3. Буніч І. Л. Корсары Кайзера. — Эксмо, 2008. — 480 с.
4. Вильсон Херберт. Линкоры в бою. // електронний ресурс
5. Як Німеччина почала необмежену підводну війну // електронний ресурс
6. Юджин Роган. Падение Османской империи: Первая мировая война на Ближнем Востоке, 1914 – 1920.

ЛЕКЦІЯ 7

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1939-1945 РР. (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТЕАТР ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ)**ВСТУП**

За умовами Версальського договору (1919), одним з найважливіших і спірних було взяття Німеччиною на себе **відповідальність за спричинення війни і роззброїтися**, здійснити істотні **територіальні поступки** і **платити великі репарації** країнам, які формували блок держав Антанти. Загальна вартість цих репарацій була оцінена на 132 млрд марок (у 1921 році \$31,4 млрд або £6,6 млрд), що приблизно еквівалентно \$442 млрд або £284 млрд. у цінах 2013 року і Німеччина мусила їх виплатити до 1988 року.

Зрештою, останні платежі Німеччиною були зроблені 4 жовтня 2010 року.

За договором збройні сили Німеччини мали бути **обмежені** 100-тисячною сухопутною армією; обов'язкова військова служба скасовувалася, основна частина збереженого військово-морського флоту підлягала передачі переможцям, було також накладено жорсткі обмеження на будівництво нових бойових кораблів. Німеччині **заборонялося** мати багато сучасних видів озброєння — **бойову авіацію, бронетехніку та підводні човни**.

Жорсткі обмеження, накладені на Німеччину, належним чином не контролювалися європейськими державами або ж порушення їх навмисно спускалися Німеччині з рук, у тому числі: Ремілітаризація Рейнської області, аншлюс з Австрійською республікою, відторгнення Судетської області Чехословацької республіки і подальша окупація Чехії і Моравії. Врешті-решт політика умиротворення Німеччини у 1930-х роках призвела до нової Світової війни.

1. Морські конференції з обмеження морських озброєнь

Після закінчення Першої світової війни провідні морські країни світу продовжили гонку морських озброєнь.

З метою обмеження озброєнь та вирішення проблем Далекого Сходу і басейну Тихого океану, що склалась після Першої світової війни, з 12 листопада 1921 р. по 6 лютого 1922 р. відбулася **Вашингтонська конференція**. *У роботі конференції взяли участь США, Велика Британія, Республіка Китай, Японська імперія, Французька республіка, Королівство Італія, Нідерланди, Бельгія та Португальська республіка.*

На Вашингтонській морській конференції п'ятьма провідними морськими державами була досягнута домовленість щодо обмеження тоннажу авіаносців та лінкорів. Ці країни зосередились на будівництві та модернізації крейсерів, підводних човнів та інших бойових кораблів. Тому була скликана нова конференція, яка проходила у **Лондоні** з 21 січня по 22 квітня 1930 року, на якій мала укластись угода щодо обмеження будівництва кораблів у класах, не передбачених Вашингтонським договором.

У ході переговорів сторони зіткнулись із значними розбіжностями у своїх

позиціях. Італія вимагала встановлення однакових із Францією квот в усіх класах кораблів. Японія хотіла мати однакову із США та Великою Британією кількість підводних човнів. Через наявність розбіжностей було прийняте рішення, що кожна сторона може підписати лише ті пункти договору, які її влаштовують.

Франція та Італія не досягли жодної домовленості.

Через загострення протиріч у 1934 році США, Велика Британія та Японія провели переговори щодо уточнення обмежень з будівництва військово-морських кораблів. Франція та Італія були присутні як спостерігачі.

У ході переговорів Японія висунула ряд вимог, які були неприйнятні для США та Великої Британії. Зокрема вона виступала за паритет у військово-морських озброєннях, тоді як попередні договори встановлювали співвідношення для Великої Британії, США та Японії 5:5:3 відповідно. Крім того, Японія хотіла враховувати лише загальну водотоннажність, без поділу на класи кораблів. Переговори зайшли у глухий кут, і 29 грудня 1934 року Японія заявила про денонсацію всіх попередніх договорів з морських озброєнь.

У зв'язку із цим була скликана **Лондонська морська конференція**, яка проходила з 9 грудня 1935 року по 25 березня 1936 року.

У переговорах брали участь США, Велика Британія та Франція. Японія покинула конференцію 15 січня 1936 року. Італія взяла участь у конференції, але теж відмовилась підписувати договір.

Договір встановлював не кількісні, а якісні обмеження на будівництво нових кораблів.

Максимальна водотоннажність **авіаносців** встановлювалась у 23000 т, максимальний калібр їх артилерійського озброєння — 130 мм (5,1"). Крім того, обмежувалось використання підводних човнів проти цивільних суден. **Особлива увага приділялась порятунку** членів екіпажу та пасажирів цивільних суден.

Стосовно інших кораблів водотоннажністю до 3000 т та гарматами калібром до 155 мм (6,1") продовжували діяти умови Лондонського морського договору 1930 року.

Договір був відкритим для підписання іншими країнами. Зокрема, 17 липня 1937 року до договору приєднався СРСР.

У зв'язку з тим, що Японія та Італія не приєднались до договору, 30 червня 1938 року був підписаний **протокол про зміни** в умовах договору, відповідно до якого максимальна водотоннажність лінкорів встановлювалась у 45 720 т, а максимальний калібр артилерійського озброєння — 406 мм (16").

Слід зазначити що у 1935 році між Великою Британією та Німеччиною була укладена двостороння угода щодо обмеження морських озброєнь. Вона дозволяла Німеччині значно збільшити свій ВМФ і зрівняти його з французьким флотом за тоннажем.

Порівняльна характеристика лінійних кораблів, закладених в 1930-х роках:

Характеристики	Кінг Джордж V	Бісмарк	Літторіо	Ришельє	Айова	Ямато
Держава	Велика Британія	Третій Рейх	Італія	Франція	США	Японія
Водотоннажність, т	36727 (норм) 42076	41700 53500	40724 45236	37832 44708	48425 57540	63200 72810

	(повна)					
Макс. швидкість, вуз	28,3	30,6	30	31,5	32,5	27,5
Дальність Плавання, м	15600 (10)	8600 (19)	4800 (14)	10000 (15)	14890 (15)	7200 (16)
Головний калібр, мм	2x4, 1x2 356	4x2 380	3x3 381	2x4 380	3x3 406	3x3 460
Маса бронейного снаряду, кг	721	800	885	884	1225	1460
Початкова швидкість снаряду, м/с	757	820	850	830	762	780
Максимальна дальність стрільби, м	35 260	36 520	42 263	41 700	38 720	42 030

Всі договори фактично припинили дію 1 вересня 1939 року з початком Другої світової війни.

2. Битва за Середземне море 1939-1943 рр.

Значення Середземного моря в період Другої Світової війни визначалось його розташуванням між Європою, Африкою та Азією.

Найбільш потужні позиції тут займали Велика Британія та Італія, яка розташована в центральній частині Середземного моря.

Королівські ВМС Великої Британії мали вирішувати головне завдання із забезпечення безпеки британських комунікацій від Гібралтара до Олександрії. Італійські ВМС навпаки, мали завдання перервати комунікації противника на Середземному морі.

Співвідношення сил на морі на початок війни наведено в таблиці.

Клас кораблів	Велика Британія	Франція	Всього	Італія
Лінкори	5	5	10	4
Авіаносці	1	-	1	-
Авіатранспорти	-	1	1	1
Важкі крейсери	-	7	7	7
Легкі крейсери	12	7	19	15
Есмінці та міноносці	35	44	79	128
Підводні човни	12	46	58	115

З таблиці видно, що **союзники мали значну перевагу** в лінкорах, авіаносцях та легких крейсерах, ВМС Італії мали значну перевагу у підводних човнах та есмінцях і міноносцях.

Однак, 24 червня 1940 року, після підписання перемир'я між Францією та Італією, співвідношення сил змінилось, а у серпні 1940 року, з введенням до строю 2-х італійських лінкорів, **Італія отримала чисельну перевагу** в усіх класах корабельного складу на Середземному морі, крім авіаносців.

Напад на Таранто — масований нічний наліт авіаносної авіації Королівського ВМФ Великої Британії на одну з найважливіших військово-

морських баз Королівського італійського флоту Таранто, що відбувся у ніч з 11 на 12 листопада 1940 року під час війни на Середземномор'ї.

В головній ВМБ Таранто перебувало 6 лінкорів (у т.ч. 2 нових “Вітторіо Венето” та “Літторіо”), 5 важких крейсерів, 9 легких крейсерів, 27 есмінців та 10 підводних човнів.

Операція британських ВМС під кодовою назвою *Operation Judgement* мала за мету атаку з повітря палубними торпедоносцями бойових кораблів італійського військово-морського флоту, що стояли на якірних стоянках у бухті ВМБ Таранто, в південній частині Апеннінського півострову. Атака здійснювалася двома хвилями британських літаків *Swordfish* (крейсерська швидкість 207 км/год), що злітали з борту авіаносця “*HMS Illustrious*” (авіагрупа – 21 літак) Середземноморського флоту, під командуванням адмірала **Ендрю Каннінгема**. У відповідності до замислу британців, головним завданням було ускладнити або зірвати спроможності флоту противника діяти в акваторії Середземного моря, який домінував на цьому театрі воєнних дій і всіляко перешкоджав союзним морським комунікаціям, в першу чергу на Мальту та грецький острів Крит.

До ударної групи крім авіаносця, увійшли 3 важких крейсери, легкий крейсер та 4 есмінця. Для оперативного прикриття та демонстраційних дій також були призначені корабельні групи.

Дата операції була вибрана з урахуванням повного місяця, коли силуети кораблів були помітні на місячній доріжці. Напередодні, пілотами було вивчено аерознімки кораблів у ВМБ Таранто. Крім того, глибина гавані Таранто досить невелика і звичайні торпеди після скидання з торпедоносця зарилися б в ґрунт, тому британці оснастили їх дерев'яними стабілізаторами, щоб при скиданні в воду торпеда не йшла на глибину.

Втрати сторін

Італійські ВМС: один лінкор був потоплений (“Конте ді Кавур”), два інших були серйозно пошкоджені, 2 літаки знищено, 58 загинилих, 581 поранений. Головну ВМБ перенесено на північ, до Неаполя.

Британські ВМС: 2 літаки, 2 загинилих, 2 захоплені в полон.

Атака довела можливість ефективних дій палубної авіації проти важких кораблів, що знаходяться в захищеній гавані. Це був перший в світі досвід застосування авіаносної авіації для знищення флоту противника в його головній базі.

Бій біля мису Матапан — морська битва Королівських військово-морських флотів Великої Британії та Австралії з Італійським флотом під час битви на Середземному морі, що завершилася поразкою італійців.

На початку березня 1941 Німеччина почала інтенсивну підготовку до вторгнення в Грецію. Для забезпечення успіху цієї операції від італійського флоту потрібно було б нанести декілька ударів по британському судноплавству між Єгиптом і Грецією, щоб перешкодити постачанню військ шляхами, які проходили на південь і на схід від Криту. Для цього італійський морський штаб спланував операцію, яка представляла собою раптовий рейд крейсерів, підтриманих лінкором “Вітторіо Венето”. Італійському флоту була обіцяна

повітряна підтримка німецького 10-го авіакорпусу, так як кораблям належало діяти в водах, що знаходяться під контролем британської авіації. Увечері 26 березня італійські кораблі вийшли в море. Активність ворожої повітряної розвідки над південно-західній Грецією і Критом, змусила британців припустити, що італійський флот готує масштабну операцію проти конвоїв, що перевозять війська і припаси до Греції. Тому 27 березня, після настання темряви, британський флот вийшов з Олександрії.

Склад сил

Напередодні битви, з'єднання італійських кораблів складалось з: лінкора, 6 важких крейсерів, 2 легких крейсерів і 13 есмінців. Італійським з'єднанням кораблів командував **адмірал Анжело Іакіно**. У складі британського з'єднання були: 1 авіаносець, 3 лінкора, 4 легких крейсера і 16 есмінців. Британським з'єднанням командував **адмірал Ендрю Каннінгем**.

Хід бою

27 березня о 12:20 британський гідролітак виявив частину італійського з'єднання. Ефект раптовості італійців був зірваний. Однак про знаходження британської ескадри в море італійці не знали.

28 березня розвідувальний літак з "Вітторіо Венето" виявив 4 британських крейсера і 4 есмінця в 50 милях на південний схід від італійського з'єднання. Британські кораблі були впізнані як легкі крейсера "Оріон", "Аякс", "Перт", "Глостер" і 4 есмінця. Важкі крейсера італійців пішли на зближення і о 8:12 з дистанції близько 25 тисяч метрів відкрили вогонь. Легкі британські крейсера знаходилися приблизно в 90 милях від британських лінкорів і авіаносця, про присутність яких адмірал Іакіно як і раніше не підозрював. Британці зробили відхід, намагаючись навести італійські крейсера ближче до своїх лінкорів і авіаносця. Близько 8:55 італійські крейсера припинили вогонь і повернули на захід. Тепер уже британці почали переслідувати італійців, які підвели їх під вогонь свого лінкора.

Близько 11:30 Іакіно, так і не дочекавшись обіцяного німецького винищувального прикриття і не виявивши ворожих конвоїв, віддав наказ взяти курс на Таранто. Італійське з'єднання початок відхід. Ескадру практично постійно супроводжували британські розвідувальні літаки. Італійські кораблі періодично піддавалися атакам торпедоносців, але влучень не отримували. В цей час італійське з'єднання перебувало в 60 милях від британського, яке було більш тихохідним, але Каннінгем розраховував наздогнати і знищити крейсера або лінкор противника в разі їх пошкодження літаками-торпедоносцями.

О 15:20 лінкор "Вітторіо Венето" зазнав атаки торпедоносців і бомбардувальників "Альбакор", які застосували нову тактику: спочатку з'явилися бомбардувальники і відвернули увагу зенітників, відразу після цього корабель з корми на дуже низькій висоті атакували 3 торпедоносця. Ці літаки одночасно змінили курс і скинули торпеди з трьох різних напрямків. Один літак був збитий, але лінкор не зміг ухилитися від всіх трьох торпед, скинутих з короткої дистанції. Одна торпеда потрапила в лівий борт корабля в районі гвинтів. Деякий час лінкор не міг рухатися, але незабаром зміг дати хід, спочатку 10 вузлів, а потім і 20. Все це відбувалося на відстані 420 миль від Таранто.

Чекаючи, що повітряні атаки британців триватимуть до заходу сонця, Іакіно відправив частину крейсерів в Таранто, а інші сили перебудував в похідний ордер навколо пошкодженого лінкора. Британці за допомогою розвідувальних літаків з лінкорів здійснювали спостереження за італійським конвоєм і з настанням темряви о 19:20 вісім літаків атакували кораблі супротивника. Крейсер *“Пола”* отримав влучення торпедою і втратив хід. О 20:18 Іакіно наказав важким крейсерам *“Зара”* та *“Фіуме”* у супроводі 4-х есмінців розвернутися і йти на допомогу пошкодженому крейсеру. Італійці не підозрювали про близьку присутність британських лінкорів, рухалися строем кильватерної колони, причому есмінці рухалися в її кінці.

О 20:32 британський крейсер *“Аякс”* за допомогою радара виявив в темряві нерухомий крейсер *“Пола”*. Британські есмінці отримали команду торпедувати його, а загін зі своїми крейсерами відправився на пошуки інших італійських кораблів. Але есмінці через відсутність зв'язку не вийшли в атаку і продовжили рух із загonom, що стало фатальним для італійців, так як атака крейсера була б помічена на інших італійських кораблях.

Італійські кораблі підійшли до пошкодженого крейсера одночасно з лінкорами Каннінгема. О 22:25 на лінкорі *“Уорспайт”* за допомогою радара виявили італійські крейсера, що йдуть колоною. О 22:28 британський есминець *“Грейхаунд”*, що знаходився до італійців ближче всіх, висвітив прожектором італійські крейсера, це ж зробили й інші британські кораблі. Італійці були захоплені зненацька, знаряддя на їх кораблях знаходилися в похідному положенні. Всі три британських лінкора відкрили вогонь зі своїх 381-мм гармат по крейсерам майже в упор. *“Зара”* і *“Фіуме”* в лічені хвилини перетворилися в палаючі руїни, охоплені полум'ям від носа до корми. Зробивши по ним ще кілька залпів, британські лінкори повернули праворуч, ухиляючись від торпед італійських есмінців, які вийшли в атаку. Вночі крейсер *“Пола”* та 2 італійських есмінці було знищено.

Підсумки битви

В результаті бою італійський флот втратив відразу 3 важких крейсера і 2 есмінця, лінкор *“Вітторіо Венетто”* був пошкоджений і виведений зі строю на декілька місяців. Втрати в особовому складі - 2331 загиблий та 1163 військовополонених.

Італійський флот виявився **не готовий до ведення бою в нічних умовах**, тоді як в британському флоті навчання по веденню бою вночі були регулярними. Крім того, англійці до початку війни вже **освоїли радар** і встановили його на бойових кораблях, що давало їм серйозну перевагу над італійським флотом. **Низький рівень взаємодії флоту і авіації, неефективність авіаційної розвідки італійців** також стали причинами поразки італійців в битві.

Перемога в цій битві дозволила Великобританії **встановити перевагу** британського Середземноморського флоту над військово-морськими силами Італії, які так і не оговталися від цієї поразки до кінця війни. Бій біля м. Матапан був **перший в світі досвід використання радіолокації в бою на морі**.

3. Битва за Атлантику 1939-1945 рр. та розвиток тактики й стратегії

підводних сил.

Напередодні Другої світової війни, на трансатлантичних комунікаціях було зосереджено близько $\frac{1}{3}$ світового судноплавства. В найбільшій залежності від атлантичних комунікацій перебувала Велика Британія, яка ввозила близько 50% стратегічної сировини та продовольства. На незахищеності морських атлантичних комунікацій Великої Британії були побудовані плани використання флоту Німеччини у Першу і Другу світові війни.

Головна роль в бойових діях флоту Німеччини на атлантичних комунікаціях відводилась лінкорам та важким крейсерам, а другорядна – підводним човнам. Оскільки бойові дії надводних рейдерів проти поодиноких транспортів не мали сенсу, слід було примусити британців перейти від поодинокого руху транспортів до системи конвоїв. *Конвой - група транспортів й торговельних суден, що пересувається під охороною військових кораблів для їх захисту від противника.* Конвої знижували вантажопотік в портах і представляли собою ціль, знищення якої виправдовувало використання крупних артилерійських кораблів.

Безпосередній удар мав наноситись в океані, поза межами радіусу дій берегової патрульної авіації, де ймовірність зустрічі з флотом противника була низькою. У випадку виявлення з'єднання кораблів противника, німецькі рейдери, користуючись перевагою у швидкості ходу, мали б змогу втекти від будь-якого лінкору довоєнної побудови, або завдяки потужній артилерії, перемогти будь-який крейсер противника.

Такими кораблями були, перш за все, важкі крейсери типу *Deutschland*. Їх було побудовано 3 одиниці. Британська преса за бойові можливості назвала їх “кишеньковими лінкорами”.

Деякі ТТХ “кишенькових лінкорів” Німеччини наведені в таблиці:

Panzerschiffe der Deutschland-Klasse	
Водотоннажність, т	10600-12100 (норм) 14290-16200 (повне)
Макс.швидкість, вуз	28
Дальність плавання, м	16300 (18)
Озброєння	2x3 283 мм, 8x1 150 мм, ТА 2x4 533 мм, 2 гідролітаки

Німецькі крейсери наприкінці серпня 1939 року вийшли в Атлантику для дій на морських комунікаціях, одночасно в Атлантику вийшли декілька підводних човнів.

За час рейдерства “Адмірал граф Шнее” був єдиним кораблем, який в час торгової війни у південній півкулі потопив чи захопив без людських жертв 9 британських торговельних суден.

Бій у Ла-Плати (13 грудня 1939) був першим великим морським боєм Другої світової війни. Німецький важкий крейсер “Адмірал граф Шнее”, що здійснював рейдерські операції, був виявлений ескадрою, що складалася з британських крейсерів *HMS Exeter*, *HMS Ajax* і новозеландського *HMNZS Achilles*.

Склад сил

Важкий крейсер (кишеньковий лінкор) “Адмірал граф Шпее” швидкість 26 вузлів. Озброєння: 6 гармат калібру 283 мм в трьохгарматних баштах; 8 гармат калібру 150 мм. Дальність стрільби гармат головного калібру 27,4 км.

Важкий крейсер HMS Exeter швидкість 31,25 вузла. Озброєння: 6 гармат калібру 203 мм в двухгарматних баштах; Дальність стрільби гармат головного калібру 24,7 км.

Легкий крейсер HMS Ajax швидкість 31,25 вузла. Озброєння: 8 гармат калібру 152 мм в двухгарматних баштах; Дальність стрільби гармат головного калібру 22,85 км.

Легкий крейсер HMNZS Achilles швидкість 31,25 вузла. Озброєння: 8 гармат калібру 152 мм в двухгарматних баштах; Дальність стрільби гармат головного калібру 22,85 км.

Порівняльна таблиця деяких тактичних характеристик кораблів, які приймали участь у бою при Ла-Платі:

Характеристики	<i>Admiral Graf Spee</i>	<i>HMS Exeter</i>	<i>HMS Ajax</i>	<i>HMNZS Achilles</i>
Озброєння	2x3 283 мм, 8 150 мм	3x2 203 мм	4x2 152 мм	4x2 152 мм
Дальність стрільби, км	27,4	24,7	22,85	22,85
Максимальна швидкість, вуз	26	31,25	31,25	31,25

Таким чином, **німецький рейдер переважав кожен крейсер противника в артилерії та дальності стрільби**, проте поступався в швидкості ходу.

На протязі бою, німецький крейсер зосередив вогонь на важкому крейсері британців і вивів його зі строю, пошкодив інші кораблі з'єднання. Проте, корабель також зазнав пошкоджень і командиром корабля було допущено помилку він привів “Адмірал граф Шпее” до нейтрального порту Монтевідео замість того щоб вийти у відкритий океан.

Подальший розвиток подій

Німецький крейсер мав пошкодження і для його ремонту треба було близько 3-х тижнів, проте уряд Уругваю відповідно до міжнародного морського права надав для ремонту лише 72 години.

Командир корабля **капітан цур зее Ганс Лангсдорф** був впевнений що поблизу Монтевідео його крейсер чекає зустріч з британським корабельним з'єднанням. Ці думки підіграла британська агентура в Монтевідео, яка передала по радіо неправдиву інформацію і посилено поширювала чутки, що “Адмірала графа Шпее” біля виходу з Ла-Плати чекає сильна англійська ескадра, в складі якої знаходяться лінійний крейсер *HMS Renown* і авіаносець *HMS Ark Royal*.

Повіривши в неминучу загибель свого корабля, Лангсдорф надіслав запит до Берліна, повідомивши, що внаслідок блокади прорив безнадійний. 17 грудня він отримав від адмірала Редера телеграму, яка дозволяє йому продовжити перебування в нейтральних водах настільки, наскільки це буде можливо і

спробувати прорватися в Буенос-Айрес, але ні в якому разі не допускати інтернування корабля в Уругваї. У разі прийняття рішення про затоплення, забезпечити приведення корабля в непридатність.

Опівдня крейсер був виведений до нейтральних вод, де був підірваний командою і потонув. Ганс Лангсдорф 20 грудня покінчив життя самогубством, розділивши долю свого корабля.

Німецькі **надводні кораблі** за час бойових дій на комунікаціях противника з **вересня 1939 до червня 1941 року** захопили й затопили **58 суден** загальною **водотоннажністю 15-16% британського торговельного флоту**, що не призвело до порушення британського судноплавства. Знищення німецького *лінкору* **“Бісмарк”** 27 травня 1941 року, примусило німецьке командування переглянути план війни на Атлантиці. Тепер головну роль в порушенні морських комунікацій було віддано підводним човнам.

На початку війни Німеччина мала **57 підводних човнів**, проте за тактико-технічними характеристиками лише **22 були здатні** до бойових дій в Атлантиці. В період з 19 до 21 серпня 1939 року на північно-західних та південно-західних напрямках від Британських островів було **розгорнуто 18 підводних човнів**, які перебували на шляхах руху торговельних суден та неподалік від баз Королівського ВМС.

Командувачем підводним флотом Німеччини на початку війни був *адмірал Карл Дьоніц* (16 вересня 1891 - 24 грудня 1980). Він доповідав головнокомандувачу німецьким ВМФ адміралу Еріху Редеру **що ефективна підводна війна може поставити Британію на коліна через її залежність від**

зовнішньої торгівлі. Також запропонував систему, відому як *“Rudeltaktik”* (т. з. тактика “вовчої зграї”), згідно з якою підводні човни розміщувалися довгим строем поперек передбачуваного курсу конвою. Помітивши його, вони збиралися разом для масового нападу і придушення будь-яких супроводжуючих військових кораблів. У той час як кораблі ескорту переслідували окремі підводні човни, інша частина “зграї” могла безкарно топити транспортні кораблі. Дьоніц підрахував, що 300 новітніх човнів (**тип VII**) зможуть створити досить хаосу в морських перевезеннях союзників, щоб Британія була вибита з війни.

Це різко контрастувало з традиційними уявленнями того часу про застосування підводних човнів. Передбачалося, що підводні човни будуть застосовувати засадну тактику, чекаючи у ворожого порту, щоб атакувати судна, що входять і виходять. Це була успішна тактика, яку використовували британські підводники на Балтиці і Босфорі під час Першої світової війни, але при ретельному патрулюванні підходів до порту вона не могла принести успіху.

Основним протичовневим засобом Королівського флоту до війни було прибережне патрульне судно, оснащене гідрофонами і озброєне невеликими знаряддями і глибинними бомбами. У 1920-1930 роках Королівський флот, як і більшість інших, не розглядав протичовнові дії як тактику. Необмежена підводна війна була заборонена Лондонським військово-морським договором; протичовнова війна сприймалася як “оборонна”. Хоча есмінці також несли глибинні бомби, очікувалося, що ці кораблі будуть використовуватися для дій

флоту, а не для прибережного патрулювання, тому навчання екіпажів протичовновим діям не проводилося.

Боротьба на водних комунікаціях в Атлантиці пройшла через кілька основних періодів, обумовлених корінними змінами в розстановці сил і розвитку війни в цілому.

Вересень 1939 - травень 1940. Обидві сторони вели боротьбу силами і засобами, що були до початку війни. Бойові дії обмежувалися географічно і за інтенсивністю. Дотримувався (в основному) нейтралітет держав, війна на морі велася за нормами призового права.

Липень 1940 - грудень 1941. Різка зміна обстановки на суші, захоплення Німеччиною нових баз, промислових районів, джерел сировини. Вихід з війни Франції, вступ у війну Італії. Відкриття Середземноморського театру військових дій. Перехід Німеччини до необмеженої підводної війни, відмова від використання великих кораблів для бойових дій на морських комунікаціях. Вступ у війну Радянського Союзу, відкриття Арктичного театру військових дій. Спроби взаємодії авіації, надводних кораблів і підводних човнів німців в Арктиці. Успішні дії німецьких підводних човнів (відомі як "Щасливі часи"), їх масове нарощування, розширення районів бойових дій. Втрати союзників на комунікаціях різко зростають.

Грудень 1941 - березень 1943. Вступ у війну США і Японії. Повна відмова від будь-яких обмежень на бойові дії. Втрати союзників наближаються до критичних ("Другі щасливі часи" для німців між січнем і серпнем 1942 року), однак захист комунікацій поліпшується, ефективність дій німців падає, їх втрати також ростуть. Відмова Німеччини від використання надводних рейдерів. Різке скорочення авіаційної підтримки підводних човнів. Човни залишаються єдиним родом сил Німеччини на далеких комунікаціях, катери і авіація зосереджуються на ближніх.

Квітень 1943 - червень 1944. Перехід союзників в наступ, в тому числі в Битві за Атлантику. Якісне і кількісне зростання протичовнових сил, скорочення втрат в тоннажі, зростання втрат німецьких підводних човнів. Приріст союзного тоннажу перевищує втрати. Вихід з війни Італії, втрата німецьких баз в Середземному морі. Захист комунікацій союзниками переходить в поєднання оборони і наступу, в тому числі на маршрутах переходу та в базах підводних човнів.

Червень 1944 - травень 1945. Повне панування союзників на комунікаціях. Відкриття нового театру військових дій в Західній Європі. Протидія німецьких човнів і катерів вторгненню неефективна. Німеччина позбавляється баз на Атлантичному узбережжі, потім промислового потенціалу на континенті. Повне позбавлення її морських сил авіаційної підтримки. Втрати союзників в тоннажі мінімальні, втрати німецьких підводних човнів досягають катастрофічних розмірів. Німецькі надводні сили знищуються в базах.

Тактика дій підводних човнів на початку Другої світової війни майже не відрізнялась від тактики в часи Першої світової війни.

Підводні човни з початку війни діяли поодиноці, на підходах до баз і портів на визначених ділянках моря – позиціях; на комунікаціях які віддалені від

берега – методом крейсерства у призначеному районі. **Атаки** здійснювались **вдень, в перископному положенні і вночі в надводному положенні**. Крім того, з підводних човнів **виставлялись мінні загородження** поблизу баз, портів, мілководних районах припливної зони, тощо. За перші місяці війни на мінах загинуло близько **80 торговельних суден** загальною водотоннажністю **263 тис. тон**.

Британія на початку війни виявилася не готовою до захисту свого судноплавства від підводних човнів. Єдиним виключенням з цього була система конвої, яка була розроблена і запроваджена наприкінці Першої світової війни. Спочатку конвої мали головне завдання протистояти німецьким рейдерам, а не підводним човнам, тому до їх складу нерідко включали крейсери та лінкори. Кораблів протичовнової боротьби в Британії на початку війни було не достатньо.

Конвої формувалися за швидкістю ходу: **швидкохідні** (9-10 вузлів) та **тихохідні** (7-8 вузлів). Транспорти, швидкість яких значно відрізнялась від зазначених показників, до конвоїв не включались і вони слідували самостійно.

Незважаючи на слабку захищеність конвоїв кораблями охорони, вони відіграли позитивну роль в битві за Атлантику, втрати транспортів від дій підводних човнів значно зменшились. Так, протягом січня-лютого 1940 року німецькими підводними човнами потоплено **85** суден, з яких тільки **7** знаходились у складі конвоїв, при цьому німці втратили **3** підводних човна.

З кінця 1939 року німецькі підводні човни здійснювали атаки переважно вночі з надводного положення з невеликої відстані. Підводна війна здійснювалась з **дотриманням норм міжнародного морського права** до вересня 1942 року.

12 вересня 1942 року в 600 милях на захід від Азорських островів підводним човном **U-156** був потоплений пароплав **“Лаконія”**, на борту якого перебувало близько 3000 осіб (у т.ч. 1800 полонених італійців). Для збереження їх життя, командир U-156 передав в ефір координати **“Лаконії”** та зобов’язання не перешкоджати будь-яким суднам які прийдуть на порятунок його пасажирів та екіпажу. Однак, протичовнові літаки союзників зкинули бомби та обстріляли з кулеметів рятувальні шлюпки, внаслідок чого підводний човен зазнав пошкоджень. Після цього інциденту, Командування підводними човнами Німеччини категорично заборонило командирам підводних човнів надавати допомогу екіпажам потерпілих суден.

З метою швидкого вирішення завдань забезпечення протичовнової оборони конвоїв, урядом Великої Британії в червні 1940 року було укладено угоду зі Сполученими штатами Америки в обмін на оренду декількох британських островів в Карибському морі, США передавали Королівським ВМС **50 застарілих есмінців**. Внаслідок цього конвойна служба на переходах через Атлантику була значно покращена, і втрати союзного цивільного флоту зменшились.

З захопленням Норвегії та Франції, ВМС Німеччини отримав ВМБ на узбережжі Біскайської затоки, Північної Атлантики та Північного льодового океану. Це надало можливість німецьким субмаринам **швидше досягати** визначений для бойових дій районів і **довше перебувати** на комунікаціях

противника.

З липня 1940 року німецьке командування запровадило іншу тактику дій підводних човнів проти конвоїв – **бойові дії у складі групи субмарин**. Групи у складі 3-4 підводних човнів розгортались строем фронту на ймовірному шляху прямування конвою. Для виявлення конвоїв також застосовувалась берегова авіація, яка коригувала положення субмарин. Перший підводний човен, який виявив конвой, рухався з ним паралельним курсом на безпечній відстані з метою виявлення його складу, системи охорони, курсу, швидкості та похідного порядку. Він передавав інформацію до Командування підводних човнів, який наводив інші підводні човни на конвой. До темряви, субмарини, користуючись високою надводною швидкістю займали вигідне положення в голові конвою. З настанням темряви розпочинались атаки транспортів з різних напрямків. Після відриву від можливого переслідування кораблями охорони, торпедні апарати перезаряджались і субмарини знову атакували транспорти. Втрати союзників знову збільшились. Така тактика отримала назву **“вовча зграя”**.

В подальшому така тактика вдосконалювалась, і **кількість субмарин у групі збільшилась до 10-15 човнів, а потім і до 30-40.**

З метою розвитку і вдосконалення сил і засобів протичовнової боротьби на комунікаціях, Велика Британія на початку 1940-х років розпочала **масове будівництво кораблів спеціальної побудови – корветів, фрегатів, ескортних міноносців, які крім артилерійського озброєння були оснащені глибинними бомбами**. За 1940-1942 роки Королівські ВМС отримали понад 500 кораблів таких класів. До кінця 1942 року британські ескортні кораблі озброювались 16-и ствольними **бомбометами “Hedgehog”**, які були винайдені в Британії на початку року. До складу конвоїв включались також ескортні авіаносці, авіація яких виконувала завдання пошуку і знищення підводних човнів.

Отримала розвиток та вдосконалення і протичовнова авіація союзників. Літаки отримали більшу дальність дії, оснащувались глибинними бомбами, освітлювальними снарядами і радіолокаційною апаратурою.

У зв'язку з вдосконаленням сил і засобів протичовнової боротьби, і небезпеці виявлення німецьких підводних човнів в надводному положенні, з квітня 1943 року на них почали встановлювати **шноркель** (прилад, який дозволяв субмарині в підводному положенні рухатись під дизелями і перезаряджати акумуляторні батареї). На шляхах переходу конвоїв німецьке командування використовувало по 3 групи субмарин, які розташовувались послідовно. В цей час на верфях Німеччини будувались вдосконалені підводні човни неймовірними темпами – **30 човнів за місяць!**

З вересня 1943 року німецькі субмарини **отримали на озброєння самонавідні акустичні торпеди**, внаслідок чого за перші місяці їх використання, вдалося потопити близько 80 ескортних кораблів.

З другої половини 1943 року союзники розпочали авіаудари по ВМБ, в яких базувались субмарини. Спільні дії авіації з корабельними пошуково-ударними угрупованнями (до складу яких входили авіаносці різних підкласів) **перешкождали виходу підводних човнів** на атлантичні комунікації.

З 1945 року німецькі підводні човни перейшли до одиночних дій із засідок.

Субмарина лягала на дно і чекала на виявлення цілі. За даними шумопеленгатора, вистрілювались акустичні торпеди.

4 травня 1945 року німецьке командування віддало наказ німецьким ВМС припинити бойові дії.

Порівняльна таблиця втрат союзників і німецьких субмарин в Атлантиці.

Сумарні втрати тоннажу союзних і нейтральних країн в 1939-1945 рр. (брт.)					Втрати німецьких підводних човнів
Причини втрат	Підводні човни	Авіація	Надводні кораблі	Міни	
Період	Кількість суден/водотонажність	Кількість суден/водотонажність	Кількість суден/водотонажність	Кількість суден/водотонажність	
1939	103 / 420445	10 / 2949	15 / 61337	84 / 257430	9
1940	435 / 2103046	174 / 557020	95 / 518347	199 / 510219	24
1941	422 / 2132943	320 / 967366	102 / 492945	107 / 229757	35
1942	1149 / 6248687	148 / 697825	85 / 400394	45 / 103188	86
1943	459 / 2585005	74 / 419393	11 / 47903	36 / 119991	243
1944	129 / 765304	19 / 120656	13 / 26935	23 / 95383	249
1945	54 / 263000	5 / 37000	5 / 10200	19 / 79000	120
Всього	2751 / 14518430	750 / 2802209	326 / 1558111	513 / 1394973	766

Таким чином, підводні човни в ході бойових дій на морських комунікаціях противника підтвердили свою високу ефективність та стали найефективнішою зброєю у Другій світовій війні.

4. Рейд на Констанцу загону легких сил Чорноморського флоту 26 червня 1941 року.

В планах війни країн гітлерівської коаліції Чорноморському театру воєнних дій відводилась важлива роль. З причорноморських країн до складу коаліції входила Румунія, яка мала великі запаси нафти в районі Плоєшти. Видобуток румунської нафти задовольняв більше половини потреб країн коаліції в цій стратегічній сировині.

Співвідношення флотів на початок війни наведені в таблиці

	лінкори	крейсери	лідери	Есмінці та міноносці	підводні човни	торпедні катери	канонерські човни	сторожові кораблі	мінні загороджувачі	тральщики	катери-тральщики, катери-шукачі
ВМФ Румунії	-	-	-	7	1	3	3	-	2	-	10
ЧФ СРСР	1	6	3	13	47	84	4	2	2	10	10

Порівняльний аналіз складу сил свідчить про значну перевагу

Чорноморського флоту СРСР над ВМФ Румунії.

ВМФ Румунії базувався на Констанцу (головна база) та Суліну. Крім того, на річкові бази Галац і Тулчу базувались 7 моніторів, 3 плавучі батареї і 13 сторожових катерів. На аеродромах Румунії було зосереджено **450** літаків німецького 4-го повітряного флоту, серед яких було **270** бомбардувальників та **150** винищувачів.

Чорноморський флот мав розгалужену систему базування: Севастополь (головна база), Одеса, Новоросійськ, Батумі. До складу флоту входила Дунайська річкова флотилія у складі 5 моніторів, 22 бронекатерів, 7 тральщиків, 6 глісерів та плавучої бази. Військово-повітряні сили флоту налічували **626** літаків, в тому числі **315** винищувачів, **107** бомбардувальників, **37** торпедоносців та **167** літаків-розвідників.

Для захисту комунікацій та військово-морської бази від атак, 15-19 червня 1941 року румунським командуванням на підходах до Констанці були виставлені мінні загородження на відстані близько 17 миль (31 км). Штаб ЧФ під час планування операції **не приділив належної уваги протимінному забезпеченню**, фактично проігнорував повідомлення румунського уряду про мінні загородження від 07 липня 1940 року та від 15-19 червня 1941 року.

З початком нападу Німеччини на СРСР в червні 1941 року, радянське військово-морське командування на Чорному морі не мало точних даних про чисельність і бойові можливості флоту противника.

Для порушення морських комунікацій противника, які пролягали вздовж західного узбережжя Чорного моря, командування ЧФ 22-23 червня 1941 року відправило на бойове чергування в район можливого руху противника підводні човни.

Головне командування ВМФ СРСР поставило завдання перед ЧФ: ударами флотської авіації та набіговими операціями надводних кораблів зруйнувати портові споруди, залізничний вузол, знищити запаси нафти в Констанці та провести розвідку боєм системи оборони головної бази румунського ВМФ. На передвоєнних маневрах 14-19 червня 1941 року поблизу територіальних вод Румунії надводними кораблями виконувались аналогічні завдання.

Як відомо, СРСР готувався до наступальної війни, проте, початок війни з країнами Осі склався вкрай невдало для радянського командування, спроби проведення наступальних операцій закінчувалися тактичними поразками з великими втратами. Однією з таких операцій на морі, що закінчилися поразкою з великими втратами, був рейд на Констанцу 26 червня 1941 року.

Рейд на Констанцу

Спочатку план набігової операції, затверджений командувачем флоту віце-адміралом Ф.С. Октябрським, зводився до нанесення о 5 годині ранку 26 червня 1941 роки **спільного удару** надводними кораблями і авіацією Чорноморського флоту по Констанці, щоб знищити нафтосховища і розвідати систему оборони бази з моря. Артилерійський наліт повинна була виконувати **ударна група** у складі: **лідер “Харьков” з есмінцями “Сообразительный” та “Смышленный”** (командир групи - капітан 2-го рангу М.Ф.Романов), а здійснювати прикриття – **група прикриття** у складі: **крейсер “Ворошилов” і лідер “Москва”** (загальне

командування – командир загону легких сил ескадри, контр-адмірал Т.А.Новіков). Однак ближче до вечора 25 червня, Головне командування ВМФ внесло зміни до плану: ударна група тепер складалась з 2 лідерів, а група прикриття складалась з крейсера та есмінців.

Отже, для артилерійського удару було призначено кораблі з 130-мм гарматами головного калібру (*максимальна дальність стрільби 25,4 км*). Таким чином, кораблі під час виконання бойового завдання знаходились би на мінному полі і в радіусі дії 280-мм берегової батареї “Тірпіц” (*Tirpiz*) (*максимальна дальність стрільби 36,1 км*). Інші батареї берегової оборони, які захищали Констанцу, мали значно меншу дальність стрільби (до 18,5 км).

Увечері 25 червня 1941 року о 18.00 кораблі ударної групи почали рух на вихід із Севастопольської бухти. Однак, через зміни в плані операції, вихід було затримано до 20.10. Ударна група у складі двох лідерів з виставленими параванами здолала мінні загородження на вході в бухту і вийшла з головної бази. Лідери прибрали паравани і 28-ти вузловим ходом почали рух на Одесу (для введення противника в оману). З настанням темряви о 21.15 кораблі змінили курс в напрямку Констанци.

Група підтримки у складі крейсера та 2-х есмінців вийшла з Севастопольської бухти тільки о 22.41, причому ескадрений міноносець “Смышленный” зачепився параваном і зміг вийти за межі мінного загородження, яке прикривало головну базу ЧФ лише о 03.00 і в операції фактично участі не приймав. О 00.33 26 червня крейсер “Ворошилов” і есмінець “Сообразительный” дали хід 28 вузлів. З розвитком повного ходу “Сообразительный” став відставати, і о 02.30 кораблі втратили один одного з виду і “Ворошилов” всю ніч йшов один. Лише на світанку есмінець приєднався до крейсера.

О 00.30 група кораблів контр-адмірала Т.А.Новікова була **виявлена румунським підводним човном “Дельфінул” (Delfinul)**, який передав по радіо повідомлення на базу. Потім наближення радянських кораблів було відмічено радаром берегової батареї *Tirpiz* у Констанці.

Авіація флоту за перші дні війни здійснила три нальоти на Констанцу і два нальоти на Суліну. Проте бомбардувальна авіація діяла без винищувального прикриття і за умов неякісного планування ударів. Так, під час нальоту на Констанцу 23.06.1941 року передбачалось знищення одразу 10 віддалених один від одного об’єктів противника невеликою кількістю бомбардувальників.

Авіаційний удар передбачалось здійснити трьома авіаційними групами. Літаки першої (2 бомбардувальники ДБ-3) та другої (2 бомбардувальники СБ) груп цілей не досягнули і змушені були повернутися до аеродромів через різні технічні несправності. Третя група в складі 7 бомбардувальників СБ з’явилася над Констанцою тільки о 06.40, скинувши бомби на північ від нафтосховищ. Винищувачі Ме-109, які вилетіли на перехоплення збили 3 СБ. Таким чином, **авіація флоту поставленні на операцію завдання не виконала.**

Внаслідок **навігаційної помилки**, кораблі опинились ближче до берега, ніж розраховували та фактично на румунському мінному полі.

Після відкриття вогню лідерами по берегу з дистанції 140 кабельтових, по

ним відкрили вогонь берегова батарея *Tirpiz* і третім залпом накрила “Москву”. Крім того, буквально з початком бою по радянським лідерам вогонь вели *румунські есмінці “Реджина Марія” (Regina Maria) і “Марашти” (Marasti)*, які знаходилися під берегом і були мало помітні на його фоні.

Після того як черговий залп накрив лідер “Москва”, командир ударної групи наказав почати відхід з постановкою димової завіси. Обидва лідери збільшили швидкість ходу і почали маневрувати протиартилерійським зігзагом, прагнучи збити пристрілювання ворожих артилеристів. О 05.20 з обох лідерів помітили сліди двох торпед, що йдуть в напрямку лідера “Москва”, однак маневром їх влучання вдалось попередити. Раптом, о 05.21 на лідері “Москва” пролунав потужний вибух, він переломився навпіл і почав тонути. Корабель почав розламуватися в районі полубака, його носову частину корпусу розгорнуло форштевнем до корми. Лідер “Харьков” намагався зняти з “Москви”, яка занурювалась екіпаж, але біля його борту впали важкі снаряди, корпус здригнувся від потужного гідродинамічного удару, і в котлах сів пар. Крім того, з повітря корабель атакували винищувачі та бомбардувальники противника. На порятунок екіпажу часу не було, загибель загрозувала і “Харькову”. Командир дивізіону наказав негайно відходити.

“Харьков” вийшов із зони обстрілу берегових батарей о 05.55, але о 06.43 був атакований підводним човном: був виявлений слід від торпеди, що йде на лідер, корабель відвернув і обстріляв передбачуване місце підводного човна пірнаючими снарядами. О 07.00 на допомогу лідеру підійшов есминець “Сообразительный”, який, також ухилившись від торпед, атакував невідомий підводний човен глибинними бомбами. Екіпажами кораблів спостерігались потужні підводні вибухи. Періодично кораблі зазнавали атак літаків. О 12.00 до охорони лідера долучився есминець “Смышленный”. Після 13.20 авіація противника спроб атакувати кораблі не здійснювала і вони о 21.30 прийшли до Севастополя.

Цілком ймовірно що підводним човном, який атакував радянські кораблі був радянський підводний човен *Щ-206 (“Нельма”)* під командуванням капітан-лейтенанта С.О. Каракая, який 22.06.1941 року вийшов в перший бойовий похід до берегів Мангалії із завданням бойового чергування на комунікаціях противника.

Район виконання бойового завдання *Щ-206* збігався з районом проведення набігової операції. Проте, на момент виходу підводного човна в море, про проведення набігової операції у визначеному районі, ні командир *Щ-206*, ні навіть командування Чорноморського флоту не знали. Після затвердження плану операції, про її проведення в районі бойового чергування підводного човна, штаб флоту командира *Щ-206* не попередив.

Таким чином, радянські надводні кораблі ймовірно помилково були ідентифіковані як ворожі і атаковані торпедами. Підводний човен в базу з походу не повернувся. Ймовірною причиною загибелі *Щ-206* вважається отримання значних ушкоджень від глибинних бомб внаслідок атаки ескадреного міноносця “Сообразительный” 26.06.1941 року.

Висновки

Невдалий набіг на Констанцу загону кораблів ЧФ, що завершився втратою лідера есмінців “Москва” і серйозним пошкодженням лідера “Харьков”, став результатом непрофесіоналізму командування радянського флоту, яке допустило ряд грубих прорахунків:

- не було взято до уваги наявність мінних полів у Констанці, виставлених напередодні війни;

- відсутність розвідданих про систему берегової оборони порту Констанца і недооцінка технічної оснащеності противника (наявність радару на батареї *Tirpiz*). Низька ефективність розвідки;

- відправка в “розвідку боєм” лідерів есмінців, дальність стрільби та головний калібр яких був невеликим, замість того, щоб призначити для обстрілу узбережжя з дальньої дистанції крейсера “*Ворошилов*”, що має **значно більший головний калібр (3х3 180 мм) і дальність стрільби (38,6 км)**;

- неготовність командира з’єднання до управління різнорідними силами під час операції;

- неготовність командирів кораблів до бойових дій проти берега (екіпажі лідерів готувались для дій проти кораблів противника);

- недостатній досвід організації спільних ударів різнорідних сил флоту та форсування плану операції;

- низька ефективність дій авіації Чорноморського флоту.

Питання для самоконтролю

1. З якою метою проводились Вашингтонська та Лондонські морські конференції.

2. Назвіть операцію, яка була першим досвідом застосування авіаносної авіації для знищення флоту противника в його головній базі.

3. Назвіть причини поразки італійського флоту в битві при мисі Матапан.

4. Розвиток тактики дій німецьких підводних човнів в Атлантиці у Другій світовій війні.

Рекомендована література

1. Програма навчальної дисципліни “Історія війн і воєнного мистецтва”.

2. *Р. Г. Симоненко*. Версальський мирний договір // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2003. — Т. 1 : А — В. — С. 486. — 688 с. : іл.

3. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: *Л. В. Губерський* (голова) та ін. — К.: Знання України, 2004. — Т. 1. — 760 с

4. *Макінтайр Д., Шофилд Б., Пак С. и др.* Битва за Середземне море. Взгляд победителей.

5. *Фридрих Руге*, Война на море 1939-1945, СПб: Полигон, 2002. – 392 с

6. “Адмирал граф Шпее”: история службы — *В. Л. Кофман* Карманный линкор “Адмирал граф Шпее”.

7. *Р.А.Шаров* Рейд на Констанцу загону легких сил Чорноморського флоту 26 червня 1941 року.

ЛЕКЦІЯ 8

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1939-1945 РР. (ТИХООКЕАНСЬКИЙ ТЕАТР ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ)

1. Перший період війни. Японський наступ в басейні Тихого океану.
2. Перелом у війні – битви в Кораловому морі та у атолу Мідуей
3. Наступ США – концепція “step by step” та “frog leaps”

ВСТУП

Океанська стратегія адмірала І.Ямамото.

Ямамото Ісороку народився 4 квітня 1884 року як Такано Ісороку. В 1916 р. Ісороку усиновили і він прийняв прізвище Ямамото. *Таким був звичай для японських сімей, в яких не було синів, всиновлювати достойних хлопчиків, щоб зберегти і продовжити прізвище (рід).*

З малку присвятив себе військовій службі на флоті. У політичному відношенні Ямамото був прихильником мирного вирішення всіх конфліктів. Він був рішуче проти війни зі Сполученими Штатами - ця позиція з'явилася в результаті його навчання в Гарварді, служби помічником адмірала і служби військово-морським аташе (два рази) у Вашингтоні.

Ямамото був проти будівництва лінійних кораблів “Ямато” і “Мусасі”: з його точки зору це було не саме розумне використання фінансових і технічних ресурсів. **Він був основним опонентом доктрини “Kantai Kessen”**, яка передбачала зосередження всіх зусиль японського флоту **на вирішальній битві з американським флотом в обороні на задалегідь підготовленій позиції**. Ямамото вважав, що єдиним шансом Японії є **перехоплення ініціативи і нанесення американцям ряду важких поразок на самому початку війни, які можуть змусити американське суспільство погодитися на прийнятний для Японії мир.**

Ямамото вважав що **надія на перемогу Японії в (майбутній) війні обмежена часом і нафтою**. Будь-який розсудливий офіцер флоту прекрасно знає про постійне збільшення дефіциту нафти. Якщо противник зуміє серйозно підірвати японські торгівельні перевезення, то флот виявиться в небезпеці.

Ямамото провів ряд перетворень у військово-морській авіації Японської імперії. Адмірал ще **більший внесок вніс в розвиток берегової авіації**, особливо в розробку середніх бомбардувальників **G3M і G4M**. Його вимоги більшої дистанції польоту і можливості озброєння літаків торпедами виникли через японські плани знищення американського флоту під час його пересування через Тихий океан.

Перед початком війни на Тихому океані японські літаки, в тому числі G4M, здійснювали розвідувальні польоти над американськими позиціями на Філіппінах та островом Вейк. До вересня 1941 року японська берегова авіація була передислокована на аеродроми в Індокитаї та на Тайвані.

Адмірал Ямамото передбачав можливість майбутньої війни і **планував**

швидку кампанію, починаючи зі знищення флоту США в Перл-Харборі і одночасного нанесення ударів та захоплення районів Південно-Східної Азії, багатим на нафту і каучук, особливо по Голландській Ост-Індії, Борнео і Британській Малайї.

Таким чином, японське командування планувало захоплення території Південно-Східної Азії, південної Океанії та острівних районів до межі, яка проходила від Алеутських островів через атол Мідуей, Самоа, Фіджі та Соломонових островів.

1. Перший період війни. Японський наступ в басейні Тихого океану

США, Велика Британія (з домініонами) та Голландія не мали загального плану ведення війни. США почали підсилювати свої позиції на Тихому океані тільки з 1940 року.

Співвідношення сил на Тихому океані на початок війни наведено в таблиці.

Клас кораблів	США	Велика Британія та Австралія	Голландія	Всього	Японія
Лінкори	9	2	-	11	10
Авіаносці	3	-	-	3	10
Важкі крейсери	13	1	-	14	18
Легкі крейсери	11	7	3	21	18
Есмінці та міноносці	80	13	7	100	113
Підводні човни	73	-	15	88	63
Літаки базової авіації	593	497	200	1290	1200
Літаки авіаносної авіації	265	-	-	265	550

З таблиці видно, що союзники мали незначну перевагу в лінкорах, легких крейсерах та підводних човнах, ВМС Японії мали **значну перевагу в авіаносцях та літаках авіаносної авіації та незначну перевагу у важких крейсерах і есмінцях.**

Напад на Перл-Гарбор

Оскільки за кількістю військових кораблів Японія значно поступалася США, японське морське командування зробило ставку на якісну перевагу. На початок війни в складі японського флоту перебували не лише найсучасніші лінкори, але й шість найкращих у світі авіаносців. Керівники військово-морського міністерства чудово розуміли, що, поки на Гавайських островах розташовується потужний Тихоокеанський флот США, дії армії й флоту їхньої країни у Південних морях будуть перебувати під постійною загрозою удару з флангу. Тому головнокомандувач Об'єднаним флотом Японії адмірал Ісороку Ямамото запропонував одночасно з наступом на південь завдати удару з повітря по Перл-Гарбору.

Головна база Тихоокеанського флоту США Перл-Гарбор розташована на Гавайських островах і мала виключно важливе воєнно-стратегічне значення. Проте, вона на початок війни не мала достатнього обладнання, сил та засобів надійної оборони. Американське командування вважало що **використання**

торпед з літаків малоїмовірним через невеликі глибини (до 12 метрів), крім того розміри гавані також вкрай ускладнювали застосування пікірувальних бомбардувальників.

Склади сторін

США: **8** лінкорів, **2** важких та **6** легких крейсерів, **29** есмінців, **5** підводних човнів та кораблі інших класів всього 93 корабля. На аеродромах перебувало **574** літаки, з яких 174 потребували ремонту.

Японія: ударне авіаносне з'єднання у складі **6** авіаносців (**424** літаки), **4** лінкори, **2** важких та легкого крейсера, **11** есмінців, **3** підводних човнів та **8** танкерів; з'єднання забезпечення у складі 25 великих підводних човнів, 5 надмалих підводних човнів та легкого крейсера в якості флагманського корабля з'єднання.

Замисел японського командування передбачав знищення американського флоту в головній базі шляхом нанесення раптового удару авіаносною авіацією в поєднанні з діями підводних човнів. Авіаційні торпеди були обладнані спеціальними стабілізаторами глибини, екіпажі пікірувальних бомбардувальників пройшли спеціальну підготовки на макеті місцевості. Був передбачений прорив до затоки надмалих підводних човнів.

Для підготовки пілотів був побудований спеціальний макет гавані Перл-Гарбор на якому розташовані макети американських кораблів, положення яких уточнювалось за даними розвідки.

Хід бою та втрати сторін

За 260 миль від Перл-Гарбора одночасно з усіх авіаносців були підняті літаки. Удар наносився двома ешелонами. Спочатку були нанесені удари по аеродромах на острові Оаху та по кораблях, що стояли на якорі в гавані Перл-Гарбор. Літаки першого ешелону не зустріли організованого спротиву. Кожен з ешелонів пробув на цілях близько години.

Внаслідок атаки **було потоплено**: 4 лінкори, 2 есмінці, 1 мінний загороджувач. Ще 4 лінкори, 3 легких крейсери й 1 есмінець **отримали значні пошкодження**. 188 літаків американської авіації було знищено, а ще 159 було значно пошкоджено. **Американці втратили 2403** людини вбитими і 1178 — пораненими. **Японці втратили 29** літаків, ще 74 було пошкоджено. Було потоплено 4 малі підводні човни та один малий підводний човен раптово викинувся на берег (чотири з п'яти підводних човнів було знайдено). **Людські втрати** склали 64 людини загиблими (55 льотчиків, 9 підводників). Одна людина потрапила в полон (*лейтенант Сакамакі*). Він доплив до берега після того, як його надмалий підводний човен наскочив на риф.

Висновки

Внаслідок атаки, Тихоокеанський флот США був **позбавлений панування на морі**: виведені зі строю всі лінкори (протягом війни 6 з них були відремонтовані і введені до строю), протягом 6 місяців флот не міг проводити активних бойових дій.

8 грудня 1941 року президент США Франклін Д. Рузвельт підписав декларацію щодо оголошення війни Японії.

Головними **причинами успіху** японців стали: раптовість, всебічна

підготовка до атаки та організація управління.

Бій біля Куантана

Японське командування в своїх планах по захопленню Південно-Східної Азії приділяло значну увагу Британській Малайї, що була багата на стратегічну сировину. Британці не мали в цьому регіоні значних сил і всі надії покладали на Сінгапур, розташований в південній частині півострова Малакка. Перед війною тут була збудована потужна військово-морська база. На думку британського командування, Сінгапур повинен був стати значною перешкодою на шляху японської агресії в Південно-Східній Азії та Індонезії.

Японський десант, призначений для висадки в Таїланді та Малайї, вийшов в море ще до початку війни. 6 грудня повітряна розвідка англійців виявила японський флот в Сіамській затоці, проте погана погода завадила відстежити його наступні переміщення до своєї цілі.

Японські десанти в Малайї **почали висаджуватися** рано вранці 8 грудня за місцевим часом, майже **одночасно з нападом** на Перл-Гарбор. Перший десант був висаджений в ніч на 8 грудня в районі Кота-Бару. На світанку японська авіація, з баз в Індокитаї, здійснила нальоти на британські аеродроми в Малайї і Сінгапурі. Одночасно головні сили десанту висадилися в Південному Таїланді, в районі Сингорра і Патана. Туди ж одразу перебазувалася японська авіація. В цей же день японські війська вторглися в Таїланд з Індокитаю.

Японське командування спочатку розглядало можливість удару по американських базах на Філіппінах з використанням палубної авіації. Але досвід наддальніх польотів G4M та A6M у нічний час над морськими просторами, набутий під час бойових дій в Китаї, показав, що японська авіація наземного базування цілком здатна завдати ударів по Філіппінах з аеродромів на Тайвані, і таким чином, авіаносці можуть бути задіяні в інших операціях.

Передчуваючи неминучість війни, британський флот направив у Сінгапур “З’єднання Z”, яке складалось з лінкора *“HMS Prince of Wales”*, лінійного крейсера *“HMS Repulse”* та 4 есмінців — *“HMS Electra”*, *“HMS Express”*, *“HMS Vampire”*, та *“HMS Tenedos”*, яким командував контр-адмірал Томас Філіпс. Це з’єднання становило серйозну загрозу планам японців. Тому його треба було нейтралізувати за будь-яку ціну. На його нейтралізацію були кинуті великі сили японської авіації.

У перший день Малайської операції, 8 грудня, японці **захопили аеродром** в Кота-Бару, звідки японські **літаки могли контролювати** прилеглі території.

Маршрут британського з’єднання був прокладений таким чином, щоб не підходити до зайнятого японськими силами узбережжя ближче, ніж на 170 миль, максимальному радіусу польоту з навантаженням німецьких торпедоносців *He-115*. В той час британці ще вважали, що японські літаки ніяк не можуть перевершувати за своїми характеристиками німецькі. Вранці 8 грудня з’єднання вийшло з порту Сінгапур, маючи намір до ранку 10 грудня перехопити японські транспортні судна. Японське командування вирішило вжити термінових заходів, щоб не допустити зриву висадки десанту. Оскільки у японців в тому районі були лише старі лінійні крейсери *“Конго”* і *“Харуна”*, які явно **поступалися** британським кораблям, єдиним виходом залишалася атака з повітря.

Хід бою

Рано вранці 10 грудня на розвідку вилетіла дев'ятка G3M, а незабаром в повітря піднялися і основні сили - **34** озброєних бомбами і **23** споряджених торпедами G3M і **26** G4M, які несли тільки торпеди. Всі три групи йшли одним курсом, але незалежно один від одного, не маючи візуального контакту. О 10:15 кораблі були виявлені одним з розвідників і о 11:13 озброєні бомбами G3M атакували *“HMS Repulse”*, домігшись одного влучення 250-кг бомби, що не завдало серйозних ушкоджень, а від атаки торпедоносців лінійний крейсер зумів ухилитися. Однак торпедоносці заходили з усіх боків і незабаром зуміли домогтися першого влучення в середню частину корпусу, але протиторпедний захист витримав і корабель не отримав істотних пошкоджень. Незабаром ще чотири торпеди потрапили в лінійний крейсер, який не впорався з керуванням і почав стрімко кренитися. О 12:33, *“HMS Repulse”* перекинувся і затонув.

Тим часом, озброєні торпедами G4M атакували *“HMS Prince of Wales”*. Зенітний вогонь лінкора виявився неефективний і дві торпеди з восьми випущених вразили кормову частину лінкора. В результаті влучень відмовило рульове управління, виявилася знеструмлена велика частина корабля, а кормові відсіки почали стрімко заповнюватися водою. Незабаром в корабель потрапили ще чотири торпеди, після чого він втратив хід і став тонути. Ще через деякий час до місця подій приспіла третя хвиля атакуючих, озброєних бомбами G3M, які домоглися одного влучення 500-кг бомби в центр корабля, який викликав важкі втрати екіпажу. Це прискорило загибель корабля, який о 13:20 перекинувся і затонув.

Спішно прибули на місце битви британські винищувачі і застали тільки есмінці, які підбирали з води уцілілих моряків, а японські літаки взяли зворотній курс.

Наслідки бою

Британці втратили **2 кораблі і 840 членів** їх команд, в той час як японці втратили всього **6 літаків** збитими. Загибель *“HMS Prince of Wales”* і *“HMS Repulse”* завдала дуже великий удар по бойовому духу британських військ і прискорила капітуляцію фортеці Сінгапур.

Крім того, бій біля Куантана ознаменував **завершення ери лінкорів** — **вперше непошкоджені лінійні кораблі були потоплені авіацією у відкритому морі.**

2. Перелом у війні – битви в Кораловому морі та біля атолу Мідуей **Битва в Кораловому морі**

Після рейду в Індійському океані, японський флот планував наступальну операцію в районі Соломонових островів і Нової Гвінеї. Головною метою було захоплення Порт-Морсбі, єдиної авіабази, яка створювала загрозу Рабаулу та Кавіенгу – великим базам японців на островах. За японськими розвідувальними даними, у Кораловому морі вірогідною була наявність американської ескадри з одним авіаносцем.

Склади сторін

Операція мала за мету атаку на Порт-Морсбі і отримала назву *“Операція*

МО". Для участі в операції адмірал Ямамото направив 5-у дивізію авіаносців. Командувати операцією було доручено віце-адміралу **Іноуе Сігеесі**. Він мав у своєму розпорядженні 2 важких авіаносці "**Сьокаку**" й "**Дзуйкаку**", кожен з яких мав на борту 21 винищувач, 21 торпедоносець та 21 пікіруючий бомбардувальник. До складу групи також входив легкий авіаносець "**Сьохо**", 1 гідроавіаносець, 6 важких крейсерів, 4 легких крейсери та інші кораблі, усього 70 одиниць. Їх підтримувало ударне з'єднання авіації наземного базування, що складалося з 120 бомбардувальників і винищувачів під командуванням контр-адмірала Ямада Садаесі: 60 винищувачів "Зеро", 48 бомбардувальників G3M, 26 інших типів літаків. Вони базувалися на аеродромах Рабаул й Тулагі.

Морська розвідка США своєчасно розшифрувала шифри японського флоту і мала уявлення про атаку на Порт-Морсбі. Американська ескадра під командуванням контр-адмірала **Френка Д. Флетчера** включала в себе: 2 авіаносці, 9 крейсерів, 13 есмінців, 2 танкера, 1 гідроавіаносець, 128 літаків авіаносної авіації.

Хід бою

Рано вранці 7 травня 1942 року було піднято велику групу японських розвідників, щоб виявити американські авіаносці. О 5:42 вони помітили одинокий авіаносець та 3 есмінці за 200 миль на південь від "**Сьокаку**". О 6:10 з авіаносців вилетіла ударна група з 18 винищувачів "Зеро", 36 пікірувальників та 24 торпедоносців. Проте це був американський танкер. Внаслідок атаки японської авіації танкер і есмінець супроводження були потоплені.

У цей час американською авіацією було атаковано легкий авіаносець "**Сьохо**". Удар здійснила 5-я авіагрупа у складі 20 винищувачів, 38 пікіруючих бомбардувальників та 13 торпедоносців. "Сьохо" прикривали лише кілька винищувачів. Авіаносець отримав кілька влучань бомб та торпед і затонув.

На цьому результативні дії авіації в цей день закінчилися.

Наступного дня о 7:15 японці підняли у повітря 18 винищувачів, 33 пікірувальники і 18 торпедоносців, які розгорнулися по широкій дузі в пошуках американських авіаносців. Через 10 хвилин розвідка виявила американський флот (2 авіаносці і ще 10 кораблів супроводження). О 9:20 ескадрилья атакувала американські авіаносці. Авіаносець "**Лексінгтон**" отримав два влучання торпедами й два - бомбами і згодом затонув, інший авіаносець, "**Йорктаун**" отримав одне влучання бомбою і ще дві розірвалися поруч. В ході нальоту було втрачено 26 японських літаків.

Приблизно в той же час американська авіація (80 літаків) атакувала японські авіаносці. Вони не знайшли "Дзуйкаку" в дощовому шквалі, а в "Сьокаку" влучило 3 середні бомби. Морехідність корабля не постраждала, проте польотну палубу було зруйновано й авіаносець залишив район бою.

Наслідки бою

В ході дводенного бою японські збройні сили втратили 1 легкий авіаносець, 1 есмінець, 3 тральщики, 92 літаки, 966 вбитих, 1 авіаносець, 1 есмінець пошкоджено, 2 тральщики пошкоджено, 1 транспорт пошкоджено.

Відразу після бою на "Дзуйкаку" залишилась лише чверть літаків від первісного складу.

Американський флот втратив 1 авіаносець, 1 есминець, 1 танкер, 69 літаків, **656** вбитих, 1 авіаносець пошкоджено.

Битва у Кораловому морі **стала першою битвою авіаносців**, а також першим морським боєм, в ході якого кораблі супротивників знаходилися поза межами видимості. **Союзники** в ній зазнали **тактичної поразки**, однак цей бій був для них **стратегічною перемогою**, так як японці не змогли атакувати Порт-Морсбі на о.Нова Гвінея. Крім того, два японських авіаносці, які брали участь у битві в Кораловому морі, не змогли взяти участь у наступній битві. “Секаку” було потрібно 2 місяці на ремонт, а “Дзуйкаку” - місяць на відновлення авіагрупи. Таким чином, ніхто з них не зміг брати участь в найближчих боях. А “Йорктаун” зміг і прийняв участь у **битві за Мідвей**, яка сталася 4 червня 1942 р., та **стала поворотною точкою у війні на Тихому океані**.

Битва за Мідвей (біля атолу Мідвей)

Первинним стратегічним завданням адмірала Ямамото було знищення авіаносців Військово-морських сил США. Необхідність цього загострилась після нальоту **бомбардувальників Б-25** підполковника Дуліттла на Токіо 18 квітня 1942 р., які злітали з авіаносця “**Горнет**”. Наліт, незначний у військовому відношенні, був **сильним психологічним потрясінням** для японського народу і доводив існування прогалини в лінії оборони навколо Японських островів. Затоплення авіаносців ВМС США і захоплення Мідвею бачилися єдиним засобом усунення цієї загрози. Злітна смуга на атолі служила передовим пунктом для бомбардувальних нальотів на острів Вейк.

План битви Ямамото був занадто складним. Його плани ґрунтувалися на інформації розвідки, яка свідчила, що авіаносці “Ентерпрайз” і “Горнет” були єдиними авіаносцями США в Тихому океані: авіаносець “Лексінгтон” затонув, японці також вважали що авіаносець “Йорктаун” затонув. Японці знали, що авіаносець “Саратога” перебуває на ремонті на Західному узбережжі США. Тому вони вважали, що вони зустрінуть не більше, ніж два американські важкі авіаносці.

Крім того, була впевненість японського командування в те, що американців деморалізували їхні часті поразки протягом попередніх шести місяців. Ямамото відчував, що потрібен маневр, аби заманити американський флот у пастку. Тому було прийнято рішення про відволікаючий маневр на північному напрямку. Захоплення Алеутських островів японцями повинне було початися на добу раніше, щоб відвернути сили американського флоту від Мідвея на північ.

Склади сторін

Японська імперія (загальне керівництво – адмірал Ямамото): **4** авіаносця, 2 лінкори, 2 важких крейсера, 1 легкий крейсер, 12 есмінців, **248** палубних літаків, 16 гідролітаків. Головний розрахунок на раптовість атаки і перевагу в кораблях та літаках.

Сполучені штати Америки (загальне керівництво – адмірал Ч.Німіц): **3** авіаносця, 7 важких крейсерів, 1 легкий крейсер, 15 есмінців, **233** палубних літака, **127** літаків наземного базування, 16 підводних човнів. Завдяки своєчасній розшифровці телеграм японського командування, американці знали

про спланований удар на Мідуей і вжили відповідні заходи.

Хід бою

Вранці 3 червня американський розвідувальний гідролітак виявив японське угруповання.

Перший удар нанесли американці: 9 важких бомбардувальників ***B-17 Flying Fortress*** (“Літаюча фортеця”), піднявшись з бази Мідуей, о 16:23 завдали удару по транспортним судам японського угруповання. Як з'ясувалося пізніше, жодна бомба в ціль не потрапила.

О 4:30 ранку 4 червня стартувала перша хвиля японських бомбардувальників і винищувачів прикриття. О 4:45 літаки вишикувалися і лягли на заданий курс - 72 пікіруючих бомбардувальники і 36 винищувачів з авіаносців. О 6:20 атакуюча група з 108 літаків досягла атола Мідуей і завдала удару по базі, заподіявши їй значні руйнування.

Американські винищувачі, що знаходилися на базі, встигли піднятися в повітря і вступили в бій. Більшість американських машин було збито японськими винищувачами.

Командир нальоту доповів, що американські бомбардувальники встигли покинути базу до нальоту і наземна оборона повністю не знищена, тому перед висадкою десанту буде потрібен ще один удар з повітря.

Американські бомбардувальники з Мідуея завдали удару по японським авіаносцям. Проте атака була відбита японськими винищувачами без помітної шкоди для кораблів.

Командувач японським авіаносним угрупованням наказав переозброїти літаки бомбами (замість торпед) для повторної атаки на Мідуей. Але о 8.20 було отримано повідомлення про виявлення американського корабельного угруповання у складі якого є авіаносець. Командувач японським авіаносним угрупованням наказав переозброїти літаки торпедами. Ці дії негативно відобразились на подальшому перебігу подій, адже в цей час над японськими кораблями з'явилися американські літаки авіаносної авіації.

Внаслідок атак американської авіації 4 червня, 3 японських авіаносця були виведені з ладу, авіаносці “Сорю” і “Кага” затонули до кінця дня, авіаносець “Акагі” – до ранку наступного дня. Авіаносець “Хірю” був виявлений 4 червня лише близько 17.00. Внаслідок атак авіаносної авіації він був значно пошкоджений і вранці наступного дня торпедований своїми есмінцями.

Внаслідок атак японської авіаносної авіації 4 червня авіаносець “Йорктаун” був виведений зі строю і буксирувався есмінцем до Перл-Гарбора, але 6 червня був атакований разом з есмінцем японським підводним човном і вранці 7 червня перекинувся і потонув.

5 червня адмірал Ямамото віддав наказ про припинення операції і повернення флоту в бази.

Наслідки бою

Втрати японців - 4 авіаносця, важкий крейсер, 248 літаків морського базування, близько 2 500 осіб особового складу.

Втрати американців – авіаносець, есминець, 150 літаків наземного і морського базування, 307 осіб особового складу.

Після битви біля атолу Мідуей Імператорська Японія втратила ініціативу у війні і була змушена перейти до оборонних дій.

У стратегії і тактиці війни на морі відбулися незворотні зміни.

“Битва авіаносців” - морський бій, в якому кораблі супротивника навіть не наблизилися для візуального контакту і артилерійської дуелі, показала, що **авіаносець як тип нового бойового корабля став панувати на Тихому океані, а потім і у всій акваторії Світового океану.**

3. Наступ США – концепція “step by step” та “frog leaps”.

У 1943 році союзникам вдалося захопити Соломонові острови, південно-східну частину Нової Гвінеї, західну частину Нової Британії та острови Гілберта. Нешвидкий темп просування вперед від острова до острова були узаконені в концепції “step by step”. Зазначена **концепція передбачала поступове звільнення кожного із захоплених японцями островів.**

Тим часом йшло масове будівництво нових кораблів всіх типів, перш за все авіаносців та ескортних (легких) авіаносців. В березні 1943 року на Тихому океані були сформовані три флоти.

З початку 1944 року американці перейшли до концепції “frog leaps”, яка передбачала **захоплення найбільш важливих островів у відношенні до інших островів архіпелагу.** Захоплення таких островів призводило до ізоляції японських гарнізонів на інших найближчих островах і їх капітуляції через брак постачання матеріально-технічних засобів, особового складу, боєприпасів, тощо.

У червні 1944 року американське командування прийняло рішення про висадку десанту на Філіппінські острови. Під час Філіппінської десантної операції (20 жовтня 1944 року – 5 липня 1945 року) відбулося 3 великі морські битви (в протоці Сурігао, у мису Енгано та біля острова Самар), які мали свої особливості. В цілому, американське командування досягло поставлених завдань.

Найважливіше стратегічне значення мав невеликий острів Іводзіма. Після його захоплення союзники отримали можливість здійснювати масовані нальоти на основну територію Японії. У квітні 1945 року американці висадилися на японський острів Окінава, але захопити його змогли тільки три місяці по тому, ціною величезних втрат. Багато кораблів були потоплені або серйозно пошкоджені **внаслідок атак японських льотчиків-смертників – камікадзе та людино-торпед - кайтен.**

Стратеги з американського генштабу, оцінюючи силу опору японців і їх ресурси, планували військові операції не тільки на наступний, а й на 1947 рік. Але все закінчилося набагато швидше через **появу атомної зброї**, яка була застосована на японські міста *Хіросіма* та *Нагасакі* 6 та 9 серпня 1945 року відповідно.

Висновки

Друга Світова війна підтвердила залежність збройної боротьби та військово-морського мистецтва від стану розвитку озброєння і військової техніки та стану розвитку науки і промисловості.

Подальший розвиток у війні на морі отримали:

підводні човни, тральщики, торпедні катери, десантно-висадочні засоби.

Підводний човен став єдиним родом сил флоту, здатним систематично та з високою ефективністю діяти на морських комунікаціях противника.

Основний метод **захисту морських перевезень** – організація та всебічне забезпечення конвоїв, вдосконалення сил та засобів ПЧО, активний пошук і знищення пч противника, створення різнорідних сил.

Авіаносець став панівною силою під час бойових дій на морі.

Десантні операції потребували ретельної підготовки, всебічного забезпечення подальших бойових дій на березі, підтримання взаємодії з сухопутними військами.

Питання для самоконтролю

1. В чому полягав основний зміст океанської стратегії адмірала Ямамото.
2. Назвіть операцію, яка була першим досвідом застосування берегової авіації для знищення з'єднання надводних кораблів противника на переході морем.
3. Назвіть німецький крейсер, який в Першу світову війну став найуспішнішим рейдером.
4. Назвіть першу морську битву в історії, в якій противники вели бій без участі артилерійських кораблів та її наслідки.
5. Назвіть основний зміст концепцій “step by step” та “frog leaps”.

Рекомендована література

1. Програма навчальної дисципліни “Історія війн і воєнно-морського мистецтва”.
2. *Фридрих Руге*, Война на море 1939-1945, СПб: Полигон, 2002. – 392 с
3. *Лиддел Гарт Б. Г.* Вторая мировая война. — М.: АСТ, СПб.: Terra Fantastica, 1999.
4. *І. Коміренко*. Перл-Гарбор 1941 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. — К.:Знання України, 2004 — Т.2 — 812с.

ЛЕКЦІЯ 9

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО ПІД ЧАС “ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ” (1946-1991 РР.)

1. *Воєнно-політичні та військово-економічні умови розвитку ВМС ракетно-ядерного типу.*
2. *Розвиток військово-морського мистецтва під час Корейської війни 1950-53 рр.*
3. *Карибська криза 1962 р. Операція “Анадир”.*
4. *Розвиток військово-морського мистецтва під час війни у В’єтнамі (1964-1973 рр.).*
5. *Операції “Атріна” 1985 р. та “Апорт” 1987 р.*

ВСТУП

Після закінчення Другої світової війни, в умовах значного ослаблення Великої Британії та Франції, Сполучені Штати Америки разом з Радянським Союзом стали світовими лідерами.

Стратегія Радянського Союзу мала за мету досягнення балансу сил між Сходом і Заходом, що у військово-політичній сфері передбачало:

протистояння з США та НАТО (*створ. 1949 р.*), іншим військовим об’єднанням за їх участю у світі;

зміцнення Організації Варшавського договору (*створ. 1955 р.*), встановлення дружніх відносин і військово-політичних союзів з найбільшим числом держав, що проводили антиамериканський курс;

політичну й військову присутність у ключових районах світу, моральну й матеріальну підтримку сил, орієнтованих на співробітництво з СРСР, а у деяких випадках і військове втручання в конфлікт на їх боці.

1. Воєнно-політичні та військово-економічні умови розвитку ВМС ракетно-ядерного типу

Післявоєнний розвиток міжнародних відносин виходив з військово-політичного протистояння між США і НАТО з одного боку та СРСР і країн соціалістичної орієнтації з іншого.

Холодна війна - глобальна геополітична, економічна та ідеологічна конфронтація між Радянським Союзом і його союзниками, з одного боку, та США і країнами Західної Європи і їхніми союзниками — з іншого, що тривала з середини 1940-х до початку 1990-х років, **привела до розпаду СРСР** та переросла в сучасне протистояння між росією та країнами цивілізованого світу.

Початком холодної війни вважають **5 березня 1946 року**, дату **Фултонської промови** Вінстона Черчілля. У промові Черчілля йшлося про зміну фашистського ворога комуністичним та необхідність пролягання через Європу від Балтики до Адріатики “залізної завіси”.

Етапи Холодної війни

Перший етап (1946-1955)	Розкол світу на два ворогуючих табори та

	військово-політичні союзи – НАТО та ОВД. Початок перегонів ядерних озброєнь
Другий етап (1955- до кінця 1960-х)	Особливе загострення міжнародних відносин (Зведення Берлінського муру 1961р., Карибська криза 1962р., Війна у В'єтнамі 1964-1973 р.р., “Празька весна” 1968р.)
Третій етап (початок 1970-х – перша половина 1980-х)	Розрядка міжнародної напруженості (Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968р., Договір ОСО-1 1972 р., Договір ПРО 1972 р., Договори про обмеження ядерних випробувань, Договір ОСО-2 1979 р.) Досягнення паритету в кількості ядерних зарядів.
Четвертий етап (до грудня 1991 р.)	Перебудова та деідеологізація міжнародних відносин, поступова ліквідація військово-політичного протистояння світу. Розпад СРСР.

Поява і застосування ядерної зброї наприкінці Другої світової війни США примусила Радянський Союз, Велику Британію та Францію прискорити темпи наукових досліджень в цій галузі і суттєво переглянути свої національні стратегії.

Ядерна зброя — зброя масового ураження вибухової дії, побудована на використанні ядерної енергії, що вивільняється під час ланцюгової ядерної реакції розщеплення важких ядер й/або термоядерної реакції синтезу легких ядер.

Стратегія застосування збройних сил СРСР, на відміну від цивілізованих країн які мають на озброєнні ядерну зброю, передбачала її застосування по території противника. **В цивілізованих країнах ядерна зброя вважається зброєю, яка здатна попередити або стримати можливий воєнних конфлікт між державами.**

Найбільш ефективними засобами доставки ядерної зброї на територію противника вважаються: стратегічна авіація, міжконтинентальні балістичні ракети та підводні ракетноносці. Стратегічні наступальні збройні сили, що включають зазначені компоненти отримали назву **ядерна тріада (Nuclear triad).**

В даний час **ядерні тріади мають США, Росія і Китай.**

Ядерний потенціал країн світу наведений на слайді.

Основним носієм міжконтинентальних балістичних ракет (дальність застосування понад 10000 км) у військово-морських флотах є **атомні підводні ракетні човни.** Вони мають великий термін автономності, здатні потай маневрувати в межах усього світового океану, та проводити запуски ракет з підводного положення, а також випливаючи з-під криги Північного Льодовитого океану, що робить їх виявлення і знищення до моменту запуску ракет дуже складним завданням. Існують підводні човни, здатні нести до 24 МБР, з чотирнадцятьма бойовими частинами індивідуального наведення кожна (**анч тину “Огайо”**), що робить навіть одиночний підводний човен вкрай небезпечним. Деякі надводні кораблі здатні нести крилаті ракети з ядерними

бойовими частинами.

Проте створення, експлуатація та утилізація застарілих ядерних зарядів потребує сучасних технологій та суттєвих фінансових витрат, тому тільки розвинені держави можуть дозволити собі мати ядерну зброю.

Крім того, з метою недопущення розповсюдження ядерної зброї у 70-х – 90-х роках ХХ століття було підписано та ратифіковано декілька важливих міжнародних угод.

2. Розвиток військово-морського мистецтва під час Корейської війни 1950-53 рр.

Корейський півострів з 29 серпня 1910 року до 15 серпня 1945 року перебував у складі Японської Імперії. 6 серпня 1945 року СРСР денонсував пакт про ненапад 1941 року і через два дні оголосив війну Японській Імперії. **Радянські війська** 25 армії 1-го Далекосхідного фронту, десантні, моторизовані частини і морська піхота **увійшли** на Корейський півострів з **півночі**. **Американські військові частини** у складі 1 кавалерійської, 24 і 25 піхотних дивізій також **увійшли** на Корейський півострів з **півдня**.

10 серпня 1945 року у зв'язку з капітуляцією Японської Імператорської Армії в Манчжурії, представники США і СРСР домовились розділити Корейський півострів по 38-й паралелі.

На півдні Корейського півострова США за підтримки ООН провели вибори, внаслідок чого було сформовано тимчасовий уряд на чолі з президентом Південної Кореї **Лі Син Маном**. Ліві партії бойкотували вибори.

На півночі командування радянської армії передало владу комуністичному уряду на чолі з колишнім майором Червоної Армії, генеральним секретарем Корейської Трудової Партії **Кім Ір Сенем**.

У 1947 році **Організація Об'єднаних Націй** за пропозицією президента США **Гаррі Трумена** **взяла відповідальність за майбутнє** Корейського півострова на себе. Прийняті у 1948 році Конституції Південної Кореї і Корейської Народно-Демократичної Республіки проголосили, що метою кожного з двох урядів було розповсюдження своєї влади на всю територію держави. *Показово, що згідно з Конституцією 1948 року столицею Північної Кореї вважався Сеул, тим часом як Пхеньян був тимчасовою столицею держави, у якій вищі органи влади Корейської Народно-Демократичної Республіки перебували лише до “визволення” Сеула.* Через рік радянські і американські війська були виведені з Корейського півострова.

З початку 1949 року Кім Ір Сен періодично звертався до радянського уряду з вимогою про допомогу у повномасштабному вторгненні у Південну Корею. Він вирішив, що тимчасовий уряд Південної Кореї не має популярності і стверджував, що наступ військ Корейської Народної Армії призведе до масового повстання, у ході якого жителі Південної Кореї разом з ними скинуть Сеульський режим.

Йосип Сталін вважав, що ситуація на Корейському півострові може призвести до нової війни. Проте, СРСР продовжував надавати Корейській Народно-Демократичній Республіці велику військову допомогу. Північна Корея

продовжувала нарощувати свою військову міць, організовуючи Корейську Народну Армію за радянським зразком і під проводом радянських військових радників.

12 січня 1950 року державний секретар США *Дін Гудерхем Ачесон* заявив, що **оборонний периметр США** на Тихому океані проходить по Алеутських, Філіппінських островах і островах Рюкю, що говорило про те, що Корея не ввійде у сферу американських державних інтересів. Цей **факт додав рішучості** уряду Корейської Народно-Демократичної Республіки у **розв'язанні збройного конфлікту** і допоміг переконати Йосипа Сталіна у тому, що військове втручання збройних сил США у конфлікт мало ймовірно, саме тому конфлікт має назву Корейської війни.

Корейська війна 1950-1953 років — збройний конфлікт між Корейською Народно-Демократичною Республікою та Південною Кореєю, що тривав з 25 червня 1950 року до 27 липня 1953 р.

Вранці 25 червня о 4-й годині під прикриттям артилерії війська Корейської Народної Армії перейшли державний кордон з південним сусідом.

В цей же день, у Нью-Йорку була скликана Рада Безпеки ООН, на порядку денному якого стояло корейське питання. Перша початкова резолюція, запропонована представником США, була прийнята 9-ма голосами “за” та жодним “проти”. Представник Югославії утримався, а радянський посол не з'явився на голосування через бойкот СРСР.

*Наступ військ Корейської Народної Армії у перші дні війни виявився успішним. 28 червня війська узяли столицю Південної Кореї — Сеул. Однак головної мети не було досягнуто — блискавичну перемогу так і не здобули, президенту Південної Кореї Лі Син Ману і його керівництву вдалося врятуватися і залишити Сеул. Масового повстання, на яке розраховувало керівництво Корейської Народно-Демократичної Республіки, також не було. До середини серпня до 90 % території Південної Кореї було зайнято Корейською Народною Армією. 20 серпня наступ військ Корейської Народної Армії було зупинено. Армія ООН зберегла за собою до 120 км по фронту і до 100—120 км у глибину, і доволі успішно обороняла **Пусанський плацдарм**. Усі спроби Корейської Народної Армії прорвати лінію фронту не принесли успіхів.*

Проти об'єднаних комуністичних військ боролися Південна Корея, США, Британія, Філіппіни, Канада, Туреччина, Нідерланди, Австралія, Нова Зеландія, Таїланд, Ефіопія, Греція, Франція, Колумбія, Бельгія, Південно-Африканський Союз і Люксембург, **які діяли у складі збройно-миролюбних сил ООН**.

Сили об'єднаного флоту ООН складались з кораблів та з'єднань кораблів ВМС США, Великої Британії, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Франції, Нідерландів та інших країн. *Організаційно вони зводились в оперативні з'єднання і виконували завдання у визначених районах моря. З початку бойових дій, чисельність корабельного складу об'єднаного флоту значно зросла. Планова заміна кораблів флотів США, Великої Британії, Канади та інших проводилась, як правило, через 5-7 місяців виконання бойових завдань. Чисельність літаків на початку війни складала 180 машин, а протягом перших трьох місяців була збільшена до 600-800 одиниць. Причому кількість літаків авіаносної авіації*

складала 86-88% і тільки 12-14% літаки берегового базування.

Протягом Корейської війни, **об'єднаний флот ООН** мав **значну перевагу** на морі і міг майже безперешкодно виконувати **поставлені завдання**, а саме: блокада узбережжя, завдання ударів по портах та берегових об'єктах на узбережжі КНДР, вогнева підтримка приморських флангів своїх військ, тралення моря в районах бойових дій, висадка морських десантів, ведення розвідки та дозорної служби, здійснення військових перевезень в район бойових дій.

Основними завданнями, які виконувались флотом КНДР в ході війни **були**: висадка тактичних десантів на зайняте противником узбережжя, епізодичні бої з кораблями противника у відкритому морі, протидесантна оборона і постановка мінних загороджень.

Десантні дії флоту КНДР розгорталися головним чином на першому етапі війни. Всі вони були тактичного масштабу і мали на меті – сприяння наступу військ приморського флангу Корейської народної армії. Висадка перших десантів була проведена на східне узбережжя Кореї в районах Каннин та Самчхок. Висадки десантів характеризувалися **раптовістю та використанням підручних засобів** (моторних шхун, тощо). З 1951 року висадка десантів, зважаючи на панування авіації противника, стала складною.

Бойові дії флоту КНДР з **кораблями противника в морі** проводилися з метою забезпечення військ Корейської народної армії, що наступали вздовж східного узбережжя Кореї. Противник (*збройні сили ООН*) систематично обстрілював корабельною артилерією фланги наступаючих військ, що завдавало значних втрат в особовому складі і техніці та суттєво ускладнювало наступ.

Штаб флоту КНДР розробив план атаки кораблів противника в районі від *мису Чумуджин до мису Пі*. Для виконання завдання було виділено 4 торпедних катери. З командирами катерів напередодні було проведено групове заняття з пошуку та атаки кораблів противника. Після закінчення підготовки матеріальної бази, група катерів перейшла в передову базу *Сокче*.

Опівночі 2 липня 1950 року торпедні катери вийшли з бази для виконання завдання. О 4.20 в районі мису Чумуджин катери виявили щогли кораблів противника і пішли на зближення. Катери знаходились на тлі темного берега і були малопомітні, в той час коли кораблі противника знаходились на світлій частині горизонту. Катери не були виявлені до моменту пуску торпед. Загін кораблів Об'єданого флоту ООН складався з важкого крейсера “Балтимор”, легкого крейсера “Ямайка” та есмінця. На кораблях не чекали атаки торпедних катерів і спостереження за надводною обстановкою було ослаблене. Раптовість забезпечила успіх атаки катерів: у “Балтимор” влучило 2-3 торпеди, у “Ямайку” одна. Обидва крейсери отримали пошкодження, вимушені були припинити виконання завдань і своїм ходом дійшли до бази. Внаслідок артилерійського вогню з кораблів 2 торпедних катери було знищено, один викинувся на берег через пошкодження і лише один катер, який використовував димову завісу для відриву від противника, повернувся на базу.

Командування об'єданого флоту ООН не знаючи реальні бойові можливості флоту КНДР і побоюючись несподіваних торпедних атак на кораблі, почало завдавати **систематичних ударів штурмовиками та**

бомбардувальниками по можливим пунктам базування торпедних катерів.

У липні 1950 року штаб флоту КНДР розробив **план постановки мінних загороджень**, яким передбачалася постановка морських мін на підходах до ВМБ, основних портів і бухт Північної та захопленої частини Південної Кореї. Для постановки мін використовувалися **підручні плавучі засоби** (шхуни та рибальські кунгаси) і готувалися команди мінерів.

Постановка мін проводилась в темний час доби в умовах блокади кораблями і авіацією противника узбережжя і портів. Протягом 1950-1951 років було виставлено **2741** міну. Більша частина з них, **2157** одиниць виставлена у східного узбережжя, а **584** міни – у західного. Мінні загородження значно ускладнили дії кораблів противника поблизу узбережжя Кореї. **Від підриву на мінах загинули 2** есмінці, **10** тральщиків, сторожовий корабель і 4 есмінці отримали пошкодження. Побоюючись підриву на мінах, великі кораблі не підходили до берега ближче 50 миль, а крейсери – 10-15 миль.

Для протидесантної оборони узбережжя командування КНА розгорнуло польову артилерію, частини морської піхоти та піхотні батальйони. Через відсутність стаціонарних або рухомих берегових батареї, завдання берегової артилерії вирішували польові батареї середнього калібру. **Вогонь** польової артилерії по кораблям на коротких дистанціях був ефективним. В результаті вогнем артилерії було **потоплено 2** фрегати, **4** десантні кораблі, 1 шхуну, 5 баркасів, пошкоджено 12 есмінців, 2 фрегати та тральщик.

В ході війни Збройними силами ООН були проведені декілька десантних операцій, серед яких виділяється Інчхонська десантна операція, яка змінила хід війни.

До кінця серпня 1950 року війська КНДР окупували майже всю територію Кореїської Республіки. Залишилась лише ділянка суші навколо міста Пусан, де закріпились в обороні війська ООН. Командування Об'єднаних сил вирішило провести десантну операцію глибоко в тилу окупованої території.

Інчхонська десантна операція (операція **“Chromite”**) - висадка американського морського десанту в порту Інчхон під час Кореїської війни у вересні 1950 року. *Ця операція вважається однією з найбільш відомих битв війни, а також однією з найбільш славетних сторінок в історії Корпусу морської піхоти США.*

До складу десанту було призначено 10-й армійський корпус (до якого входила 1-а дивізія морської піхоти), що налічував **близько 40 тис.** військових. Для перекидання десанту морем і забезпечення його висадки було призначено **257 кораблів і суден**. Для забезпечення висадки десанту в районі Інчхону було призначено **понад 500 літаків і вертольотів**. Оборону в районі Інчхону займав полк морської піхоти, що перебував в стадії формування. Інженерні споруди КНА були розвинені слабо, на підходах до узбережжя було виставлене мінне загородження в кількості **лише 26 морських мін**.

Таким чином, **призначені для висадки сили значно перевищували сили що оборонялись.**

У підготовчий період американське командування приділяло багато уваги розвідці, здійснювало аерофотозйомку порту Інчхон та прилеглих районів.

Внаслідок аналізу розвіданих та фізико-географічних умов, було зроблено висновок що **найсприятливішим періодом для висадки морського десанту** буде проміжок часу з 15 до 18 вересня 1950 року. Кожен з цих днів можна було використовувати припливну течію близько 3-4 годин в денний час. Метою заходів оперативного маскування, яке проводилось за 3-4 тижні до висадки, було приховування напрямку головного удару. Для цього була посилена діяльність авіації та кораблів флоту на всьому театрі воєнних дій. Також була проведена висадка диверсійно-розвідувальних груп і демонстративних тактичних десантів в інших районах з метою відволікання сил КНА від дійсного району висадки.

Одночасно з веденням цих дій кораблі і авіація Об'єднаних сил ООН протягом трьох тижнів що передували висадці, завдавали систематичних ударів по всіх пляжах та інших зручних місцях для висадки.

Зазначені заходи **сприяли досягненню раптовості** висадки морського десанту в Інчхоні.

В Інчхонській десантній операції, на відміну від десантних операцій Другої світової війни, висадці морського десанту не передувала висадка повітряного десанту. Надзвичайна увага в ході операції була приділена матеріально-технічному забезпеченню військ. **На кожного висадженого солдата доводилось по одній тонні продовольства, боєприпасів і бойової техніки.**

Операція "Chromite" почалася вранці 15 вересня 1950 року. До середини дня 16 вересня 1-а дивізія морської піхоти встановила контроль над містом Інчхон. Висадка всіх бойових і тилкових підрозділів 10-го армійського корпусу завершилася до 20 вересня.

26 вересня кілька десятків тисяч північнокорейських солдатів опинилися відрізані від основних сил КНА; в той же день генерал Макартур оголосив про звільнення Сеула.

Війська ООН увійшли в Північну Корею і 19 жовтня взяли її столицю Пхеньян. Залишки північнокорейської армії продовжували відступати до самого китайського кордону. Вступ у війну Китаю, узгоджений особисто з Йосипом Сталіним, врятував Корейську Народну-Демократичну Республіку від поразки і примусив Об'єднані сили ООН повернутись назад до 38-ї паралелі. **Операція "Chromite" увінчалася стратегічним успіхом** і зберегла Південну Корею. В ході війни сторони заявляли про можливість застосування ядерної зброї за певних умов, проте вона не була застосована.

Поворотним моментом у війні стала смерть Сталіна 5 березня 1953, незабаром після якої Президія ЦК КПРС проголосувала за закінчення війни. Втративши підтримку з боку СРСР, Китай погодився на добровільну репатріацію військовополонених. Договір про припинення вогню був укладений 27 липня 1953. З метою укладення мирного договору між КНДР і Південною Кореєю, в квітні 1954 в Женеві була скликана мирна конференція, яка, однак, завершилася безрезультатно.

13 грудня 1991 КНДР і Республіка Корея **підписали** за посередництва ООН **Угоду** про примирення, ненапад, співпрацю та обміни. У ньому обидві корейські держави фактично визнали суверенітет та самостійність один одного. Вони зобов'язалися не втручатися у внутрішньополітичні справи один одного, не

робити відносно один одного ворожих дій, поважати соціально-економічні системи один одного. Проте, 8 березня 2013 року, уряд **КНДР анулював мирний договір** з Південною Кореєю про ненапад.

Найбільш характерними бойовими діями ВМС в Корейській війні були:

масоване застосування корабельної артилерії всіх калібрів у взаємодії з авіаносною авіацією для систематичного нанесення артилерійсько-бомбових ударів по берегових об'єктах противника;

використання крупних сил авіаносної авіації флоту і морської піхоти для систематичного нанесення ударів по військах, об'єктах інфраструктури не тільки на узбережжі, а й у внутрішніх районах країни;

широке використання вертольотів для розвідки мінних загороджень у взаємодії з кораблями-тральщиками, для коригування артилерійського вогню кораблів, виконання пошуково-рятувальних дій тощо;

використання крупних сил авіації у взаємодії з кораблями-тральщиками для знищення мінних загороджень шляхом бомбометання;

необмежена витрата боєприпасів всіх видів кораблями і авіацією в діях проти берега.

3. Карибська криза 1962 року. Операція “Анадир”

Після повалення уряду диктатора *Фульгенсіо Батісти*, внаслідок революційних подій 1952-1959 років на о.Куба було створено уряд, який орієнтувався на розвиток соціалізму в державі. Після прохання Кубінського уряду про надання військової допомоги, радянський уряд прийняв **рішення про розміщення ракетної ядерної зброї на острові**.

У період з липня по жовтень 1962 року Радянським Союзом була проведена операція з перевезення, переважно морським шляхом (більш ніж за 10000 км), військ і військової техніки (у т.ч. і балістичні ракети з ядерними боєголовками). Ця **операція** отримала назву *Анадир*. На Кубі планувалося створити військове угруповання близько 50 тис. осіб. З розгортанням балістичних ракет, майже вся територія США опинилась би **під загрозою ракетно-ядерного удару**.

Під час перекидання військ та військової техніки через Атлантику, основна приділялась **забезпеченню скритності**. В умовах секретності вантажі і війська перекидалися на суднах торговельного флоту. Причому капітани цивільних суден дізнавались про кінцеве завдання рейсів зі спеціальних пакетів, які відкривались після проходження судном певних координат. Для забезпечення перекидання військ і військової техніки у короткий термін, наявного торговельного флоту в Радянському Союзі не вистачало, тому Міністерство морського флоту СРСР було вимушено зафрахтувати судна за кордоном.

В радянських портах були створені спеціальні завантажувальні команди, які працювали цілодобово. Спецтехніка завантажувалась в трюми, автомобілі і трактори – демонстративно перевозилися на верхніх палубах. Спецтехніку яку не можна було надійно укріпити в трюмі, перевозили на верхніх палубах, але надійно обшивали дошками та листовим залізом, щоб завадити фотографуванню з повітря інфрачервоними фотокамерами.

Забезпечували морські перевезення дизельні підводні човни *проекту 641*. Всього за **2,5 місяці 83 суднами** було здійснено **183 рейси** на Кубу і в зворотному напрямку.

До Куби **було доставлено**: полк бомбардувальників *Іл-28* (42 літаки), бригада ракетних катерів (12 одиниць), полк берегових проти корабельних ракет (8 ПУ, **34** крилаті ракети), **164** ядерні боєголовки, **43** тис. радянських військовослужбовців.

Американській розвідці і розвідці НАТО не вдалося своєчасно і точно розкрити мету, завдання і масштаб проведеної операції. Відомості, здобуті розвідками країн НАТО були неповними і розрізненими. “Де-факто” у Вашингтоні ясно зрозуміли, що відбувається, тільки після отримання дешифрованого фотознімку, зробленого розвідувальним літаком “*U-2*” 14 жовтня 1962 року.

16 жовтня інформація, про пускові установки ракет середньої дальності була доведена до президента США Джона Кеннеді. Ця дата вважається початком подій, які у світовій історії відомі як **Карибська криза**.

22 жовтня США оголосили про введення повної морської блокади Куби з 10 години ранку 24 жовтня. Крім того, були переведені у вищі ступені бойової готовності американські війська в Європі, 6-й та 7-й флоти США, авіаносні ударні групи увійшли в Норвезьке та Японське моря, стратегічна авіація несла бойове чергування в повітрі.

Так, керівництво СРСР та США **поставило світ перед** безпосередньою **загрозою ядерної війни**, якій вдалося **запобігти в останній момент** досягнутим компромісом: радянські ракети й літаки були виведені з Куби, США зняли блокаду острова й зобов’язалися не вдаватися до інтервенції.

Карибська криза продемонструвала **явне відставання СРСР в галузі морських озброєнь**. Так, перший атомний підводний ракетносець з балістичними ракетами “*Джордж Вашингтон*” вийшов на бойове чергування у 1960 році, а перший радянський атомний підводний ракетносець з балістичними ракетами увійшов до складу флоту лише у 1967 році.

4. Розвиток військово-морського мистецтва під час війни у В’єтнамі (1964-1973 рр.).

Загальноприйнята назва “В’єтнамська війна” або “війна у В’єтнамі” - це Друга Індокитайська війна В’єтнаму з США. Часто В’єтнамська війна розглядається як пік **Холодної війни** між радянським блоком і Китаєм, з одного боку, і США з їх союзниками – з іншого. *В Америці війна у В’єтнамі вважається найтемнішою плямою в її історії. В історії В’єтнаму ця війна являється героїчною і трагічною сторінкою. В’єтнамська війна була одночасно громадянською війною між різними політичними силами В’єтнаму і збройною боротьбою проти американської окупації.*

Після капітуляції Японії, 2 вересня 1945 року керівник руху опору на півночі В’єтнаму комуніст **Хо Ши Мін** проголосив створення на півночі країни Демократичної Республіки В’єнам.

З метою відновлення колоніального панування, у жовтні 1945 року

Франція висадила на півдні В'єтнаму свої експедиційні війська. Були окуповані Лаос, Камбоджа і південь В'єтнаму. У 1950 році США відправили в зону конфлікту декілька американських радників.

У липні 1954 року Франція і ДРВ підписали мирну угоду, яка була закріплена на Женевській мирній конференції.

Навесні 1956 року французькі війська були виведені з В'єтнаму. Половина країни на північ від 17-ої паралелі, або Демократична Республіка В'єтнам, контролювалася компартією В'єтнаму, південна половина, або Республіка В'єтнам – південнов'єтнамським урядом.

У 1956 р., відповідно до Женевських угод, в країні **повинен** був проводитися **референдум про воз'єднання країни** що надалі передбачало вибори президента на усій території В'єтнаму. Проте, керівництво Південного В'єтнаму заявило, що вибори на півночі пройшли недемократично і відмовилось виконувати угоду. Тоді Хо Ши Мін створив на Півдні **Національний Фронт звільнення Південного В'єтнаму, який почав партизанську війну** з метою повалити уряд Республіки В'єтнам і провести загальні вибори. США на запрошення уряду Республіки В'єтнам надають допомогу і втягуються у війну. На початку 60-х вони вводять до Південного В'єтнаму контингент військ, з кожним роком збільшуючи його чисельність. Згодом війна поширилася і на Північний В'єтнам.

Союзниками США у В'єтнамській війні були південнов'єтнамська армія, контингенти Австралії, Нової Зеландії, Південної Кореї. З іншого боку воювала північнов'єтнамська армія та партизанські загони. На території Північного В'єтнаму знаходилися військові радники союзників **Хо Ши Міна** – СРСР і Китаю, які безпосередньо участь у боях не приймали, за винятком оборони об'єктів ДРВ від нальотів військової авіації США.

1968 рік був переломним у в'єтнамській війні. На початку 1968 року ДРВ провела короткочасну операцію **“Тет”**, захопивши ряд важливих об'єктів. Бої йшли навіть поряд з посольством США у Сайгоні. Під час проведення цієї операції сили ДРВ зазнали великих втрат і в період з 1969 до кінця 1971 перейшли до тактики безмежної партизанської війни. У квітні 1968 року у зв'язку зі значними втратами американської авіації над Північним В'єтнамом президент США Л.Джонсон віддав наказ про припинення бомбардувань, окрім 200-мильної зони на півдні ДРВ. Наступний президент США, Р.Ніксон узяв курс на поступове виведення американських військ і підвищення боєздатності південнов'єтнамської армії.

У кінці жовтня бомбардування Північного В'єтнаму були припинені, проте в грудні поновилися і тривали 12 днів майже до моменту підписання Паризьких мирних угод в січні 1973 року.

27 січня 1973 р. були підписані Паризькі угоди про припинення вогню у В'єтнамі. У березні 1973 р. США остаточно вивели свої війська з Південного В'єтнаму, за винятком 20 тис. військових радників. Америка продовжувала надавати південнов'єтнамському уряду величезну військову, економічну і політичну допомогу.

У квітні 1975 р. в результаті операції північнов'єтнамські війська

розгромили деморалізовану південнов'єтнамську армію, що залишилася без союзників, і захопили увесь Південний В'єтнам.

У ході війни підірвано 14 млн. тонн вибухових речовин, що у декілька разів більше, ніж під час Другої світової війни на усіх театрах бойових дій.

Загальні **бойові втрати США** – 47 378 чоловік, **не бойові** – 10 799. Поранено – 153 303, пропало без вісті – 2300. Збито приблизно 5 тис. літаків ВПС США. **Втрати армії Республіки В'єтнам** (союзника США) – 254 тис. чол. **Бойові втрати В'єтнамської народної армії** і партизан Національного фронту звільнення Південного В'єтнаму – більше 3 млн. чол.

Фінансові витрати США – 350 млрд. дол. (у нинішньому еквіваленті – більше 1 трлн. доларів). Військово-економічна допомога Китаю склала від \$14 млрд. до \$21 млрд., СРСР – від \$8 млрд. до \$15 млрд.

СРСР допомагав ДРВ озброєннями, паливом, військовими радниками, особливо в галузі протиповітряної оборони у зв'язку з тим, що протиборство з США здійснювалося тотально, на усіх континентах. Допомогу ДРВ надавав і Китай, що побоювався посилення США поблизу своїх південних кордонів.

Воєнні дії у В'єтнамській війні **докорінним чином відрізнялись** від воєнних дій у Корейській війні. У цій війні був відсутній суцільний фронт, бойові дії носили осередковий характер. Це обумовлювалось особливостями театру бойових дій та партизанськими методами ведення війни армією визволення Південного В'єтнаму.

Під час в'єтнамської війни були окремі епізоди прямого зіткнення між США і СРСР, а також загибелі цивільних осіб з СРСР. Перші бої в небі Північного В'єтнаму з використанням ракет ППО “земля-повітря” проти літаків США, що здійснювали бомбардування, проводили радянські військові фахівці.

У 1966 році Пентагон зі схвалення президента США і Конгресу **дозволив командирам авіаносно-ударних груп (АУГ) знищувати** в мирний час радянські **підводні човні**, виявлені в радіусі ста миль. У 1968 році радянський атомний підводний човен **К-10** у Південно-китайському морі біля берегів В'єтнаму впродовж 13 годин непомітно на глибині 50 метрів слідував під днищем авіаносця **“Ентерпрайз”** і відпрацьовував умовні атаки по ньому торпедами і крилатими ракетами, піддававшись ризику знищення. “Ентерпрайз”, на той час, був найбільшим авіаносцем ВМС США і з нього здійснювалися вильоти літаків для бомбардування Північного В'єтнаму.

В ході війни ВМС США отримали **значний досвід у:** висадці десантів, веденні бойових дій на річках, здійсненні морської блокади, наданні вогневої підтримки сухопутним військам, завданні ударів по об'єктах інфраструктури. Уроки В'єтнамської війни зробили значний вплив на розвиток амфібійних сил і морської піхоти США.

5. Операції “Апорт” (1985 р.) і “Атріна” (1987 р.)

Великомасштабні операції “Апорт” і “Атріна”, проведені в Атлантиці силами 33-й дивізії пч ПФ СРСР, в значній мірі похитнули впевненість США в можливості свого ВМФ вирішувати протичовнові завдання.

29 травня 1985 р із *ВМБ Западная Лица* одночасно вийшли 3 атомні підводні човни проекту 671РТМ, і один проекту 671РТ. Трохи пізніше до них приєднався ще один проекту 671. Зрозуміло, вихід в океан цілого з'єднання атомних пч не міг залишитися непоміченим військово-морською розвідкою США. Однак їх інтенсивні пошуки не принесли результатів. У той же час радянські апч, діючи скрито, самі вели напружену роботу зі стеження за американськими ракетними субмаринами в районах їх бойового патрулювання і вивчали тактику дій протичовнової авіації ВМС США. Американці зуміли встановити контакт лише з одним човном, який вже повертався на базу. Операція “Апорт” завершилася 1 липня.

У березні-червні 1987 року була проведена подібна операція “Атріна”, в якій взяли участь 5 човнів проекту 671 РТМ. Хоча про вихід апч із ВМБ американцям стало відомо, вони втратили їх в Північній Атлантиці. Знову почалося “підводне полювання”, в якому взяли участь практично всі протичовнові сили Атлантичного флоту США, до яких приєдналися і англійські кораблі. Проте, радянські субмарини зуміли непоміченими вийти в район Саргасового моря, де радянська “завіса” через 48 діб після початку операції була, нарешті, виявлена. При цьому багатоцільові апч проекту 671РТМ були помилково прийняті за підводні ракетноносці стратегічного призначення, що посилювало занепокоєння військово-морського командування і політичного керівництва США.

При поверненні на базу для відриву від американських протичовнових засобів командирам апч було дозволено використовувати прилади гідроакустичної протидії. Успішне проведення операцій “Апорт” і “Атріна” підтвердило припущення, що ВМС США при масованому використанні СРСР сучасних атомних підводних човнів не зможуть організувати їм ефективну протидію.

Висновок.

З крахом Радянського Союзу завершилася Холодна війна, що тривала 45 років (1946-1991 рр.).

З початку ХХІ ст. рф активізувала свою зовнішню політику з намаганням, перш за все, “відродити СРСР”.

Одним з інструментів такої політики рф у відношенні до України являється Чорноморський флот. Після анексії українського півострова Крим, рф значно підвищила чисельний і бойовий потенціал ЧФ за рахунок введення до складу флоту нових надводних кораблів і підводних човнів озброєних КР “Калібр” з дальністю ураження морських цілей до 300 км та з дальністю ураження об'єктів на узбережжі до 1500 км.

Так, після анексії Криму, ЧФ рф поповнили 6 пч 636 проекту (*Imroved Kilo* – *class* за класифікацією НАТО).

Основні характеристики дизельних підводних човнів *Imroved Kilo* – *class*:

Довжина найбільша бл.	73,2 м
Ширина корпусу	9,9 м
Середня осадка	6,2 м

Водотоннажність надводна бл. 2300 т
 Швидкість (надводна) 11 вузлів
 Швидкість (підводна) 20 вузлів
 Робоча глибина занурення 240 м
 Гранична глибина занурення 300 м
 Автономність плавання 45 діб
 Екіпаж 52 особи
 Озброєння

Мінно-торпедне озброєння: Носові: 6 ТА калібру 533-мм з автоматичним зарядженням, 18 торпед (6 в ТА) або 24 міни.

Ракетне озброєння РК “Калібр”, замість частини торпед
 ППО ПЗРК “Стріла-3М” або “Ігла-1” (8 ракет)

У вересні 2023 року під час ракетного удару по ДОКу ремонтного підприємства (м. Севастополь) пч **“Ростов на Дону”** 636.3 проекту був значно пошкоджений. Це був перший випадок ураження пч крилатою ракетою. Заходи, які вживаються країнами цивілізованого світу щодо стримування агресії рф по відношенню до інших країн дають підстави вважати що **Холодна війна переросла в сучасне протистояння** між росією та країнами цивілізованого світу.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення Холодної війни та коли вона тривала.
2. Назвіть етапи Холодної війни і чим характеризувався її другий етап.
3. Дайте визначення ядерної тріади.
4. Назвіть причину виникнення Карибської кризи.

Рекомендована література

1. Програма навчальної дисципліни “Історія війн і воєнного мистецтва”.
2. Під заг. редакцією *І.Й.Тенюха* Військово-морська історія — Севастополь.: СВМІ, 2009. – 444 с.
3. *Мартинов А.Ю.* ДОГОВІР ПРО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ ТА ПРО ПРИЄДНАННЯ ДО НЬОГО УКРАЇНИ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: *В. А. Смолій* (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2004. - 688 с.: іл.
4. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: *Л. В. Губерський* (голова) та ін. — К.: Знання України, 2004.

ЛЕКЦІЯ 10

РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА ПІД ЧАС ЛОКАЛЬНИХ ВІЙН ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

1. Сутність та теорія локальних та регіональних конфліктів й війн. Місце ВМС в локальних війнах та конфліктах.
2. Розвиток військово-морського мистецтва під час Індо-пакистанських війн 1965 та 1971 рр.
3. Розвиток військово-морського мистецтва під час Фолклендської війни.
4. Розвиток військово-морського мистецтва під час Ірано-іракської війни (1980-1988). Танкерна війна.
5. Розвиток військово-морського мистецтва під час війни в Перській затоці 1991 р.
6. Досвід використання ВМС в операції НАТО проти Югославії.
7. Антипіратські операції сучасності

ВСТУП

Друга Світова війна **підтвердила залежність збройної боротьби та військово-морського мистецтва від стану розвитку озброєння і військової техніки та стану розвитку науки і промисловості.**

Розвиток морських озброєнь в провідних морських державах світу був направлений **на вдосконалення існуючих видів озброєння** в напрямках збільшення дальності, влучності та підвищення ймовірності враження противника. Ще під час Другої Світової війни, набуло практичного застосування кероване озброєння. Так, 09.09.1943 року внаслідок влучання німецьких 2-х радіокерованих бомб *Fritz X*, які було скинуто з бомбардувальників, було потоплено італійський **лінкор “Рома”** та пошкоджено **лінкор “Італія”**. Тому після її закінчення, перспективним напрямком розвитку морських озброєнь стала розробка наступального морського ракетного озброєння та засобів боротьби з ним.

Із закінченням Другої Світової війни кількість збройних конфліктів у світі значно зросла.

Дослідники вирізняють наступні **причини**, із-за яких конфлікти можуть відновитися:

1. Нещирість сторін конфлікту;
2. Розбіжності в кожній із сторін;
3. Розбіжності усередині однієї із сторін;
4. Не зникла першопричина війни.

Для початку війни можна завжди знайти безліч достатніх причин, з яких тільки деякі виявляються актуальними.

1. Сутність та теорія локальних та регіональних конфліктів й війн.

Місце ВМС в локальних війнах та конфліктах.

Локальна війна (від латин. *Localis* – місцевий) – військові дії між двома і більше державами, обмежені по політичних цілях інтересами держав, що беруть участь у бойових діях, а по території – невеликим географічним регіоном, як правило, що знаходиться у межах однієї з протиборчих сторін. Іноді в якості синонімів вживаються поняття “обмежена війна”, “мала війна” і “конфлікт низької інтенсивності”.

Перші випадки класифікації деяких військових дій як “малих локальних воєн” відносяться ще до ХІХ століття. Проте широке впровадження цього поняття сталося лише в другій половині ХХ-го століття у зв’язку з розвитком ядерної зброї, застосування якої було неприпустимо в невеликих конфліктах. У 1960 році термін був офіційно застосований у військовій доктрині США, що розглядає його як будь-який конфлікт у рамках одного театру воєнних дій. Пізніше поняття “**Локальна війна**” з’явилося і у військовій доктрині СРСР, яка зараховувала до них військові дії між окремими державами або державами і народами, що борються за незалежність, а також громадянські війни.

Ряд джерел виділяє наступні **особливості локальних воєн**:

- **обмеженість за політичними цілями** – мета ведення бойових дій відома до їх початку. Після досягнення цієї мети однієї із сторін, вона виявляє бажання припинити війну.

- **обмеженість за територією** – бойові дії ведуться на обмеженій ділянці території, як правило – у межах однієї або обох сторін.

- **обмеженість в засобах**, що застосовуються – у бойових операціях застосовуються не усі ті, що мають у наявності у сторін (чи у однієї із сторін) озброєння. Як правило, не застосовуються зброя масового ураження, але відомі випадки локальних воєн із застосування такої зброї.

- **державність сторін конфлікту** – у бойових діях беруть участь регулярні збройні сили обох ворогуючих держав (у тому числі невизнаних і частково визнаних держав). Таким чином, до локальних воєн не відносяться протипартизанські (контртерористичні) операції, що проводяться владою держави на своїй території без втручання інших держав.

- **некерованість** – військові дії не можуть бути зупинені лише політичною волею однією із сторін конфлікту.

При цьому багато локальних воєн мають схильність до перетікання в регіональні війни – одним з прикладів є війна в Перській затоці, яка починалася як локальна війна між Кувейтом і Іраком, але після втручання багатонаціональних сил на чолі з США значно розширилася як за кількістю сторін конфлікту (у конфлікті в тій чи іншій мірі брали участь 44 держави), так і по території і озброєнню, яке застосовувалось.

Локальна війна і збройний конфлікт.

У широкому значенні слова поняття “**Збройний конфлікт**” включає будь-які військові дії, аж до світових воєн і, відповідно, локальна війна є часткою, випадком збройного конфлікту в широкому розумінні слова.

Воєнний конфлікт як спосіб розв’язання суперечностей між державами з двостороннім застосуванням зброї або у разі збройного зіткнення всередині

держави може відбуватися у формі:

- **регіональної війни** (конфлікт високої інтенсивності) – війни між державами (коаліціями держав), які для досягнення своїх політичних цілей використовують усі наявні сили та засоби, не виключаючи застосування зброї масового ураження;

- **локальної війни** (конфлікт середньої інтенсивності) – війни між державами, що ведуться з обмеженими цілями, для досягнення яких використовуються звичайні засоби збройної боротьби з обмеженням масштабу і району їх застосування;

- **збройного конфлікту** (конфлікт низької інтенсивності) – обмеженого збройного зіткнення між двома державами чи збройного зіткнення всередині держави, яке є сукупністю воєнних (бойових) дій і не переходить у війну (відсутність правового акта про оголошення стану війни).

Аналіз локальних війн ХХ століття свідчить що **військово-морські сили, як універсальний вид збройних сил, являється найефективнішим засобом збройного впливу на морі**, а військово-морська присутність у важливих районах моря та виконання спеціальних завдань із забезпечення захисту судноплавства та інших стали ключовими елементами ефективного застосування сил в сучасних умовах.

2. Розвиток військово-морського мистецтва під час Індонезійських війн 1965 та 1971 рр.

Хід збройної боротьби на морі між Індією і Пакистаном у вересні 1965 року свідчить, що противники, які концентрували свої головні зусилля на веденні війни на суші **не ставили перед своїми флотами** великих оперативно-стратегічних завдань. Бойова діяльність військово-морських сил Індії і Пакистану у основному обмежувалася патрулюванням своїх прибережних вод.

Розгортання бойових дій на морі не зробило значного впливу на загальний перебіг Індонезійської війни 1965 року.

Ще раз був доведений принцип критичної залежності ходу бойових операцій, і особливо їх результатів, від бойової готовності сил. **Знаходження** напередодні війни значної кількості **індійських кораблів на ремонті**, та нездатність промисловості швидко повернути їх до строю, у значній мірі вплинуло на характер використання індійських ВМС, примусило індійське командування з перших же часів **обрати оборонну стратегію**.

Досить важливий принцип зосередження зусиль на головних напрямках був по різному реалізований противниками. **Пакистанському командуванню вдалося**, згідно із задумом використання сил флоту в цій війні, заздалегідь розгорнути свої сили таким чином, щоб **забезпечити створення ударного корабельного угруповання**, здатного негайно приступити до активних бойових дій. Їх противник, навпаки, почав розгортання своїх сил в Аравійському морі тільки після початку активних бойових дій на суші. При цьому індійські кораблі були змушені здійснювати маневр сил між двома морськими театрами, що, в свою чергу, привело до втрати деякого часу.

В перші дні війни, після вдалого проведення операції **“Сомнах”**,

пакистанський флот, зумів захопити ініціативу і добився створення для себе більш сприятливої оперативної обстановки. Цього вдалося досягнути, забезпечивши раптовість при виконанні операції і вірно обравши об'єкт для завдання удару. Але достатньо довго утримувати за собою захоплену ініціативу пакистанці так і не змогли. Внаслідок обраного оборонного характеру дій, обидві сторони не витратили у ході цієї війни надмірних зусиль для захоплення та утримання ініціативи.

Третя індо-пакистанська війна (1971р.) закінчилась повною поразкою Пакистану.

Співвідношення ВМС Індії та Пакистану на початок війни:

	авіаносці	крейсери	есмінці	фрегати та корвети	підводні човни	тральщики	ракетні катери	сторожові кораблі	десантні кораблі і транспорти	допоміжні судна	Всього
Індія	1	2	6	18	4	9	6	20	6	9	81
Пакистан	-	1	5	3	4	8	-	6	-	3	30

Порівняльний аналіз свідчить про **значну перевагу ВМС Індії:** в корабельному складі (майже в 2,7 рази), наявність ракетних катерів (проект 205 радянської побудови), спеціалізованих десантних кораблів та авіаносної авіації.

Бойові дії розгортались в Бенгальській затоці та Аравійському морі.

4 грудня 1971 року в Бенгальській затоці був **потоплений** пакистанський підводний човен **“Газі”**, що мав завдання атакувати флагман індійського флоту авіаносець **“Вікрант”**. У ніч на 4 грудня підводний човен намагався виставити міни на фарватері ВМБ Вішакхапатнам, однак близько опівночі після виявлення перископа був атакований старим індійським есмінцем **“Раджпут”**, який зкинув дві глибинні бомби. Через деякий час (о 00.15 4 грудня) на пч стався катастрофічний внутрішній вибух, і човен затонув з усім екіпажем з 82 осіб.

5 грудня під час **першого рейду індійського флоту** в складі двох сторожових кораблів і трьох ракетних катерів в район головної ВМБ Карачі в Аравійському морі крилатими ракетами були потоплені пакистанський есмінець **“Хайбер”** і тральщик **“Мухафіз”**, які перебували в дозорі. Корабельно-катерна група індійського флоту втрат не мала.

9 грудня під час **другого рейду індійського флоту** в складі двох сторожових кораблів і чотирьох ракетних катерів в район головної ВМБ Карачі крилатими ракетами були потоплені 4 торгівельні судна, пошкоджений військовий транспорт, знищено 12 нафтосховищ з 34-х. Корабельно-катерна група індійського флоту втрат не мала.

9 грудня пакистанський підводний човен **“Хангор”** торпедував індійський фрегат **“Кукрі”**. Інцидент став першою і досі єдиною результативною атакою, яка здійснена дизельно-електричним підводним човном після Другої світової війни. Незважаючи на те що іншими індійськими фрегатами під час переслідування пч було скинуто **понад 150 глибинних бомб**, він пошкоджень не мав.

Загалом, в ході боротьби на морі індійський флот вийшов переможцем, **виконав всі** поставлені перед ним завдання. **ВМС Індії вдалося** завоювати

панування на морі, захистити своє судноплавство і порушити морські комунікації противника, активними діями сприяти операціям сухопутних сил на приморських напрямках.

Пакистанські ВМС, навпаки, не зуміли виконати поставлені завдання. Притиснуті до своєї головної бази вони понесли важкі втрати, позбулися ініціативи і врешті-решт втратили здатність протистояти противнику. Чинники, що обумовили подібний результат: перший - це стратегія застосування ВМС у збройній боротьбі; другий – залежність ходу і результатів війни від військових можливостей держав, що воюють між собою.

Командування індійських ВМС вірно обрало головний напрямок і район майбутніх операцій на морі. Воно зуміло заздалегідь **забезпечити собі повну перевагу** в силах саме на тому театрі бойових дій, де вирішувався результат війни. Застосувавши принцип зосередження зусиль, індійський флот виконав величезний обсяг завдань у мінімальні строки, чим без сумніву сприяв локалізації конфлікту і загальному успіху індійських збройних сил.

3. Розвиток військово-морського мистецтва під час Фолклендської війни

2 квітня 1982, Аргентинські війська висадилися на Фолклендські острови і після короткої боротьби невеликий гарнізон британської морської піхоти змушений був капітулювати. Після цього в Південну Атлантику було відправлено велике британське військово-морське корабельне з'єднання для того, щоб повернути острови. Навколо Фолклендських островів були розгорнуті британські атомні підводні човни з метою їх блокади.

3 квітня Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію, яка вимагала виведення аргентинських військ з островів.

7 квітня 1982, міністр оборони Великої Британії оголосив про створення з 12 квітня 1982, **блокади в 200 км навколо Фолклендських островів**, будь-які кораблі або судна військово-морського флоту чи торговельного флоту Аргентини які будуть виявлені в цій зоні будуть потоплені.

Введення британської блокади островів, підводними човнами призвело до значних труднощів у постачанні гарнізону. Єдина забетонувана злітно-посадкова смуга (ЗПС) на Фолклендських островах була занадто короткою для реактивних бойових літаків. Таким чином, основна частина аргентинської авіації під час війни використовувала континентальні аеродроми.

Британські війська також стикалися з труднощами в ході кампанії. Американці надали британцям військову базу на о. Вознесіння в Атлантичному океані, яка зіграла важливу роль. Тільки бойових літаків, які підходять для використання з двох британських авіаносців, було близько трьох десятків **“Сі Харієр”**, згодом були доставлені декілька винищувачів **“Харієр”**. Вони повинні були грати роль перехоплювачів і винищувачів-бомбардувальників, забезпечуючи підтримку з повітря для успіху операції.

25 квітня британці десантувались на о. Південна Джорджія, який знаходився на великій відстані від Фолклендів і також був захоплений аргентинцями. Аргентинський гарнізон капітулював, не чинивши опору.

Операція зі звільнення Фолклендських островів складалась з двох етапів.

Повітряно-морська фаза операції

Основні бойові дії в районі Фолклендів почалися 1 травня 1982 року, коли британська авіація та кораблі здійснили бомбардування та обстріл аргентинських позицій в районі Порт-Стенлі, а аргентинська авіація вперше намагалася атакувати ескадру противника.

2 травня британський атомний підводний човен потопив аргентинський крейсер **“Генерал Бельграно”**, в наслідок чого загинуло **323** особи – найбільша втрата Аргентини за всю війну. Після цього аргентинський ВМФ отримав наказ повернутися в бази та до закінчення бойових дій активності не проявляв.

В цих умовах аргентинське командування змушено було зробити ставку на авіацію, сподіваючись, що втрата великих бойових кораблів і людських життів змусить Великобританію відмовитися від своїх намірів. Штурмовики **A-4 “Скайхок”** з винищувачами-бомбардувальниками **“Даггер”** і **“Міраж ІІІЕ”** періодично атакували британську ескадру, використовуючи звичайні вільно падаючі бомби. В ході бомбардувань було встановлено, що більше половини використаних аргентинською стороною авіабомб, потрапивши в англійські кораблі, не розірвались.

Головна надія аргентинців була покладена на штурмовики **“Супер Етандар”** з новітніми протикорабельними ракетами **Ехосет** французького виробництва. 4 травня такою ракетою був важко пошкоджений есмінець **“Шеффилд”** (згодом затонув), що стало серйозним потрясінням для британської громади. Однак у аргентинців було всього 5 ракет **Ехосет** в варіанті повітряного базування.

Після 4 травня в бойових діях настав двотижнева перерва, хоча мали місце окремі сутички на морі і в повітрі. Вночі 15 травня **підрозділ британського спецназу SAS** атакував аргентинський аеродром на острові Піббл та знищив 11 літаків. В той же час тривали переговори про можливе врегулювання конфлікту за посередництва ООН. До початку 20-х чисел травня 3-тя бригада морської піхоти Великобританії вже готувалася до висадки на Фолклендах, а на шляху до островів перебувала 5-та піхотна бригада.

Сухопутна фаза операції

Британське командування вибрало місцем висадки десанту бухту Сан-Карлос, що знаходиться на іншому кінці острова, де аргентинські чекали десанту менше всього. 3-тя бригада морської піхоти почала висадку вночі 21 травня, зустрівши опір лише з боку невеликого аргентинського загону. Однак на світанку над Фолклендською протокою з’явилися аргентинські літаки – ВПС Аргентини зробили спробу організувати масовий наліт на британські кораблі в бухті.

25 травня аргентинці добились свого найбільшого успіху, коли аргентинські літаки влучили пкр **Ехосет** в контейнеровоз **“Атлантік Конвейєр”**. Через декілька днів корабель затонув разом з вертольотами СН-47. Тим часом британська 3-тя бригада морської піхоти надійно закріпилася на плацдармі і була готова до подальших дій.

28 травня 2-й батальйон Парашутного полку, підійшовши до населених

пунктів Дарвін і Гуз-Грін, атакував розташований там аргентинський гарнізон. Після важкого бою гарнізон капітулював. Тим часом інші підрозділи 3-ої бригади здійснили піший перехід через весь Східний Фолкленд до Порт-Стенлі. Деякі підрозділи 5-ої піхотної бригади висаджувалися з десантних кораблів в районі Порт-Стенлі. При цьому 8 червня 2 розвантажувальні в Блафф-Коув десантні кораблі були помічені аргентинцями в денний час і поза прикриттям ППО ескадри. В результаті авіанальоту загнуло близько 50 військовослужбовців, а десантний корабель “*Сер Галахед*” згодом довелося затопити через отриманні ним пошкодження. Проте, до кінця першої декади червня дві британські бригади блокували аргентинців в районі Порт-Стенлі й були готові штурмувати ворожу оборону.

У ніч на 12 червня 3-тя бригада морської піхоти пішла в атаку на зайняті аргентинцями висоти Маунт-Гарриент, Ту-Сістерз и Маунт-Лондон. До ранку всі висоти були зайняті, хоча не у всіх випадках це виявилось легко. У ніч на 14 червня настала черга 5-ої піхотної бригади. Її цілями були висоти Маунт-Тамблдаун, Уайрлес-Рідж та Маунт-Уільям. Уельські і Шотландські стрільці виконали свої завдання, без введення в бій резерву.

Оскільки Порт-Стенлі був обложений без будь-якої надії на деблокування, аргентинському командуванню не залишалось нічого, крім капітуляції, що і сталося 14 червня. Великобританія повернула собі Фолклендські острови. Офіційно війна була завершена 20 червня, коли британські сили висадилися на Південних Сандвічевих островах.

Близько 600 аргентинських військовополонених залишились в Порт-Стенлі деякий час після завершення бойових дій в якості засобу впливу на уряд Аргентини (з метою забезпечити більше прийнятні для Великобританії умови врегулювання конфлікту).

Втрати сторін

Сполучене Королівство

- 258 чоловік вбитими (включаючи 3 місцевих мешканців)
- 2 фрегата (*HMS Ardent* та *HMS Antelope*)
- 2 есмінця (*HMS Sheffield* та *HMS Coventry*)
- 1 контейнеровоз (*Atlantic Conveyor*)
- 1 десантний корабель (*Sir Galahad*)
- 1 десантний катер (*Foxtrot 4*)
- 34 літака й вертольоти.

Аргентина

- 649 чоловік убитими і зниклими без вісті в ході бойових дій (в тому числі 19 пілотів).

За британськими даними, в одній тільки битві при Гуз-Грін було взято в полон близько 1000 аргентинських військовослужбовців. Міжнародний комітет Червоного Хреста з травня по липень 1982 року зареєстрував понад 11 000 полонених аргентинських військовослужбовців, аналогічна цифра наводиться в сучасному аргентинському джерелі.

- Крейсер (*General Belgrano*)
- 1 підводний човен (*Santa Fe*)

- 1 сторожовий катер (*PNA Islas Malvinas*)
- 4 транспортних судна (*Rio Carcarana, Bahia Buen Sucero, Isla de los Estados u Yehuín*)
- 1 риболовний траулер, який використовувався для розвідки (*ARA Narwal*)
- 22 штурмовика *A-4 Skyhawk* – приблизно 25% всього парку.
- 11 винищувачів-бомбардувальників *Dagger*.

В цілому Аргентина втратила близько 100 літаків і вертольотів.

Висновки конфлікту та його роль в історії

На фоні спаду світового впливу Британії в післявоєнний період спостерігачі песимістично оцінювали її шанси на перемогу. Перемога у війні була сприйнята як нове свідчення сили Британії як військово-морської держави. **Перемога сприяла зростанню патріотизму у Великобританії й посиленню позицій уряду Маргарет Тетчер.**

Для Аргентини **поразка стала болючим ударом по національній гордості.** Воно стало безпосередньо причиною падіння аргентинської військової хунти: вже 17 червня Леопольдо Гальтієрі під впливом масових демонстрацій в Буенос-Айресі пішов у відставку. Необхідність війни та її історичне значення до цього часу є предметом запеклих суперечок в Аргентині, але керівництво країни як і раніше не відмовляється від претензії на острови.

Фолклендський конфлікт був чи не єдиним збройним конфліктом після Другої світової війни, в якому **провідну роль відіграли військово-морські сили.** Британський флот в прямому сенсі довів свою необхідність й правильне використання підводних човнів в бойових діях на морі. Спеціалісти звернули увагу на виявлену вразливість сучасних бойових кораблів, які тонули від влучання бомб і ракет.

Вперше в історії авіації були успішно застосовані в бою літаки вертикального зльоту і посадки: **“Харрієри”** та **“Сі Харрієри”** здобули близько 20 повітряних перемог (це було обумовлено застосуванням новітніх ракет повітря-повітря), причому власні втрати від дій авіації противника були нульовими.

4. Розвиток військово-морського мистецтва під час Ірано-іракської війни (1980-1988). Танкерна війна.

Відносини між Іраном та Іраком швидко погіршувалися, *поки в березні 1980 року Іран в односторонньому порядку знизив свої дипломатичні зв'язки до рівня тимчасово повіреного у справах, відкликавши свого посла, і зажадав, щоб Ірак зробив те ж саме.* Напруженість зросла у квітні після замаху на іракського віце-прем'єра **Таріка Азіза**, а через три дні стався підриг похоронної процесії студента, який загинув у цьому нападі. Ірак звинуватив в інциденті Іран.

Цілі які ставились військово-політичним керівництвом Іраку для вторгнення до Ірану:

- контроль над водним шляхом Шатт аль-Араб
- придбання островів Абу-Муса та Великий і Малий Томб, від імені ОАЕ.
- анексія провінції Хузестан на користь Іраку
- запобігання розповсюдженню ісламської революції в регіоні.

Загальноприйнятою датою початку війни є 22 вересня 1980, коли іракська армія форсувала Шатт-ель-Араб і вторглася в іранську провінцію Хузестан.

Майже 2 роки війни з перемінним успіхом не призвели до вирішення завдань війни. Іран отримував поставки зброї з Північної Кореї, Лівії і Китаю. Ірак — з СРСР, Франції, Великої Британії, Бразилії, Югославії, Іспанії, Італії, Єгипту, Саудівської Аравії, ФРН і США.

З метою підриву економіки країни-противника, основну частку якого складала сира нафта, **сторони розпочали у 1984 році** напади на судна які перевозили сиру нафту.

Спочатку Ірак напав на іранські танкери і нафтовий термінал на острові Харк. Іран завдав у відповідь удар, атакувавши танкери, що транспортували іракську нафту з Кувейту, а потім на будь-які танкери держав Перської затоки, які підтримували Ірак. Обидві країни нападали на танкери і торгівельні судна, в тому числі і нейтральних країн, у спробі позбавити противника торгівлі. Ірак заявив, що всі судна, які прямують з іранських портів в північній зоні Перської затоки, мають бути знищені.

Ірак використовував свої повітряні сили задля виконання своїх погроз, в першу чергу винищувачі *F-1 “Міраж”* та *МіГ-23* й протикорабельні ракети *Exocet*. Після неодноразових іракських нападів на нафтові об'єкти Ірану, головним чином на острові Харк, Іран напав на кувейтський танкер поблизу Бахрейну 13 травня 1984, і саудівський танкер в саудівських водах 16 травня. Напади на кораблі нейтральних держав в Перській затоці після цього різко збільшилися, і цей етап війни між Іраком і Іраном отримав назву **“Танкерної війни”**.

Треті країни, які були зацікавлені в експорті нафти та нафтопродуктів з Перської затоки, вживали заходи щодо налагодження безпеки перевезень у т.ч. і для супроводу танкерів бойовими кораблями. Під час виконання такого бойового завдання, *фрегат USS Stark* був уражений 17 травня 1987 двома протикорабельними ракетами *Exocet*, що були запущені іракськими *F-1 “Міраж”*.

Під час війни відмічаються систематичні бомбардування міст і цивільного ворогуючих сторін а також застосування хімічної зброї Іраком.

20 липня 1987 року, Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію, в якій був заклик до припинення бойових дій і повернення до довоєнних кордонів. Після чергових хімічних атак, Іран прийняв умови резолюції Ради Безпеки ООН і 20 серпня 1988 мир було відновлено.

Ірано-іракська війна завершилася без переконливої перемоги однієї із сторін. **Економічний збиток** від бойових дій для Іраку і Ірану оцінювався в **350 мільярдів доларів**. Війна забрала життя **близько 1 мільйона осіб**.

5. Розвиток військово-морського мистецтва під час війни в Перській затоці 1991 р.

Із другої половини 1989 іракська преса розпочала пропагандистську кампанію проти політики країн Ради співпраці арабських держав Перської затоки в ОПЕК, звинувачуючи їх у тому, що саме вони винні в тому, що ОПЕК не

збільшила квот Іракові й тим самим блокувала відновлення іракської економіки після недавньої Ірано-іракської війни. Поступово цю політику починають кваліфікувати як “економічну війну”.

30 травня 1990 на засіданні Ради Ліги арабських держав (ЛАД) лідер Іраку Саддам Хусейн заявляє, що “економічна війна стала нестерпною”. 17 червня він прямо звинувачує Кувейт у тому, що той є одним з її ініціаторів і, окрім того, незаконно користується нафтовими родовищами Румейли, що перебувають на іраксько-кувейтському кордоні. Як компенсацію за “крадіжку іракської нафти” Саддам Хусейн вимагає від Кувейту виплати 2,4 млрд доларів, а потім доводить цю суму до 10 млрд. Прагнучі всіляко уникнути розростання конфлікту, уряд Кувейту заявляє про свою готовність обговорити всі спірні питання і виділити Іраку позику в розмірі 9 млрд доларів. Проте рішення іракським диктатором вже ухвалено, тож іракська армія починає вторгнення на територію сусідньої держави.

2 серпня 1990 року іракські війська вторглися на територію Кувейту. 120-ти тисячне угруповання іракських військ швидко здолало опір кувейтської армії, яка в 6 разів поступалась агресору. Бойова авіація ВПС Кувейту встигла перебазуватись до Саудівської Аравії. Кораблі ВМС Кувейту були захоплені. Так розпочалася війна в Перській затоці. Рада Безпеки ООН в той же день засудила агресора і почала вимагати від Іраку виведення військ з Кувейту.

Війна в Перській затоці — війна 2 серпня 1990 — 28 лютого 1991 між Іраком і коаліцією 28 країн на чолі з США.

Вже 8 серпня США доставили до Саудівської Аравії передові армійські підрозділи. Крім союзників з НАТО, США підтримали і країни Ліги арабських держав (за винятком Йорданії). За резолюцією ООН, з 25 серпня 1990 року була **введена морська блокада Іраку**.

Незважаючи на **12 резолюцій ООН з вимогами виведення іракських військ** з Кувейту, Саддам Хусейн їх проігнорував. Тоді, 29 листопада, рада Безпеки ООН спеціальною резолюцією дозволила державам – членам ООН використовувати всі засоби для примусу Іраку вивести свої війська з Кувейту. Термін ультиматуму закінчувався 15 січня 1991 року.

До початку бойових дій було **створено багатонаціональні сили** (БНС), які чисельно переважали іракську армію в декілька разів, крім чисельності особового складу та артилерії. З моря їх підтримували **145 бойових кораблів**, у т.ч. 6 авіаносців, 2 лінкори та 8 атомних багатоцільових підводних човни.

Кораблі були поділені на **три оперативні угруповання**. У **Перській затоці та Аравійському морі** діяло близько 100 кораблів (у т.ч. з керованою ракетною зброєю, - 3 атомних підводних човни та 31 надводний корабель (крейсери, есмінці та фрегати). У **Східній частині Середземного моря** діяло 15 кораблів (у т.ч. з керованою ракетною зброєю, - 3 атомних підводних човни та 5 надводних кораблів (крейсери, есмінці та фрегати). **Північну частину Червоного моря** патрулювало 30 кораблів (у т.ч. з керованою ракетною зброєю, - 2 атомних підводних човни та 20 надводних кораблів (крейсери, есмінці та фрегати). Загальна кількість **крилатих ракет** на носіях – **759**, з яких **81 ракета з ядерною бойовою частиною**.

Ядром оперативних угруповань були **авіаносно-ударні групи (АУГ)**, які складались з авіаносця, 6-8 кораблів охорони (у т.ч. з КРЗ), суден забезпечення тощо.

Іракські ВМС мали **60** кораблів і катерів, у т.ч. і захоплені у Кувейті. На озброєнні збройних сил перебували 500 ПУ тактичних ракет “земля”-“земля” класу “*Скад*” з дальністю дії від 400 до 1200 км.

На блокадні сили покладались завдання контролю за судноплавством для забезпечення виконання резолюції ООН про економічні санкції, а також конвоювання суден, що здійснюють військові перевезення в райони потенційно небезпечні від терористичної діяльності з боку країн, які займали проіракську позицію.

З метою перекидання військ, важкого озброєння, військової техніки та матеріально-технічних засобів в кризовий район, було проведено операцію “Щит пустелі” (*Desert Shield*). З серпня 1990 до кінця січня 1991 року в район Перської затоки було доставлено близько **7,3 млн. тонн військових вантажів**, зокрема **1,5 млн. тонн військової техніки**. Для здійснення перевезень використовувались разом з військовими транспортами і цивільні судна (у т.ч. і зафрахтовані під прапором третіх країн).

В ході підготовки БНС до можливих військових дій, в жовтні 1990 року було проведено декілька навчань. Основними завданнями, які відпрацьовувались в їх ході були дії авіації. Велика увага приділялась боротьбі з **мінною небезпекою**, тому в районі Перської затоки було розгорнуто 16 тральщиків. Проте декілька кораблів отримали пошкодження внаслідок підриву на мінах.

Через день після закінчення терміну, встановленого резолюцією Ради Безпеки ООН, коаліція розпочала масштабну повітряну кампанію, яка почала загальний наступ під назвою “Буря в пустелі” (*Desert Storm*). Першою фазою війни була тривала безконтактна фаза: 17 січня — 24 лютого відбувалися масовані удари з повітря, в яких **було задіяно до 1000 літаків**, які базувалися як на наземних військово-повітряних базах, так і на 6 авіаносцях. Ірак, крім ударів у відповідь, відповідав обстрілом балістичними ракетами “*Скад*” території Ізраїлю, який не брав участі у війні, і **акціями “екологічного тероризму”**, тобто зливом нафти в Перську затоку.

Вперше в реальних бойових умовах були застосовані **крилаті ракети BGM-109 Tomahawk**. Їх запускали американські кораблі, що стояли в Перській затоці. *Екіпажі винищувачів, бомбардувальників, бойових вертольотів США, Великої Британії і Саудівської Аравії отримали завдання на знищення сотень цілей. Повітряним бомбардуванням піддавалися не тільки військові об'єкти, а і заводи, електростанції, об'єкти нафтової галузі, що мали військово-стратегічне значення.* Вперше було застосовано **високоточну зброю** – керовані ракети **SLAM**.

Після авіаударів протягом декількох днів наземної операції була здобута повна нищівна перемога. Ірак був змушений звільнити Кувейт і визнати всі резолюції Ради Безпеки ООН щодо конфлікту.

Бойові дії на морі носили характер окремих бойових зіткнень. Союзники за допомогою протикорабельних ракет та ударами палубної авіації до 3 лютого

знищили **7** бойових кораблів і **14** катерів противника, таким чином, іракський флот втратив здатність вести наступальні дії на морі. Разом з тим, командування БНС припускало, що противник може перейти до **нетрадиційних методів боротьби на морі** (застосування швидкохідних катерів, озброєних некерованими ракетами, протитанковими гранатометами тощо).

Для попередження раптового ракетного нападу чергування в повітрі несли літаки ДРЛВ АВАКС та Хокай-2.

6. Досвід використання ВМС в операції НАТО проти Югославії.

Операція “Союзна сила” (Allied Force) з 24 березня по 10 червня 1999 року військова операція блоку НАТО проти Союзної Республіки Югославії, що призвела до виводу югославських військ з території краю Косово й Метохія та їх переходу під контроль сил НАТО (згодом тут відбулося становлення незалежної Республіки Косово).

Ситуація в регіоні почалась загострюватись після того, як уряд Югославії у 1996–1997 роках почав переселяти сербських біженців із Хорватії та Боснії і Герцеговини на територію Косова. Це призвело до збройних конфліктів між загонами так званої “Армії визволення Косова” (ВАК) та югославською поліцією та армією. З початку 1998 року ці сутички набули характеру воєнних дій, з боку югославської армії почалися репресії щодо мирного населення, які наприкінці 1998-го та на початку 1999 року мали всі ознаки етнічних чисток.

Незважаючи на різке зростання кількості албанських біженців з кінця 1998-го та на початку 1999 року, що **кваліфікувалося як гуманітарна катастрофа**, Рада Безпеки ООН в умовах блокування з боку Росії не могла прийняти жодної резолюції, яка б примушувала центральну владу Югославії **припинити етнічні чистки й вивести регулярні військові частини** з території Косова. Так, ще до початку операції НАТО, понад 350 тисяч косовських албанців були змушені покинути територію Косова. Сербська армія продовжувала здійснювати **акції примусового виселення** албанців, навіть незважаючи на військово-повітряну операцію НАТО. На момент припинення операції НАТО та початку виведення збройних сил Сербії з території Косова понад 800 тисяч албанців, за даними ООН, були змушені залишити свої домівки.

Югославська сторона стверджувала, що вихід албанців в табори біженців на кордонах був зумисно зорганізованим для того, щоб утворити видимість гуманітарної катастрофи і надати привід для збройного втручання.

Альянс висловив позицію, що **проведення повітряної операції є необхідним**, а політичним аргументом на її користь є необхідність **зупинити криваві бої та етнічні чистки, а також встановити тривалий мир** та відновити автономію провінції. Альянс мав намір відновити автономію Косова, але слід підкреслити, що це не означало незалежності провінції, а **відновлення її автономії у складі Югославії**.

Операція розпочалася 24 березня 1999 року, **перша фаза** тривала 3 доби. Її мета – **завоювати панування в повітрі**. Для цього були завдані ракетно-бомбові удари по системі ППО, РЛС, аеродромам та системі управління збройними силами Югославії. Удари наносились літаками стратегічної та тактичної авіації,

крилатими ракетами морського і повітряного базування.

Головні зусилля **на другому етапі операції** спрямовувались на **нанесення поразки сухопутному угрупованню ЗС Югославії у Косово, ізоляцію укріпленого району** у смузі 100-120 км. На інтенсивність польотів авіації і ефективність ударів із застосуванням високоточної зброї значний вплив здійснювали фізико-географічні умови (гірська місцевість) та кліматичні умови (низька хмарність). В таких умовах найбільшу ефективність виявили крилаті ракети, які оснащені супутниковою навігаційною системою НАВСТАР, при цьому кількість ракет морського базування в 5 разів більше ніж повітряного.

На третьому етапі операції, з 2 квітня, головною метою операції було послаблення воєнно-економічного потенціалу Югославії. Внаслідок потужних повітряних ударів по об'єктам югославської економіки, їй був завданий значний збиток.

Бомбардування припинилися 9 червня 1999 року після того, як представниками армії Югославії і НАТО в македонському місті Куманово був підписаний військово-технічний договір про виведення з території Косова військ і поліції Югославії і про розміщення на території краю міжнародних збройних сил. 10 червня генеральний секретар НАТО *Хав'єр Солана* віддав наказ про припинення повітряних атак. Того ж дня Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію про введення на територію Косова і Метохії військового миротворчого контингенту.

Основними **формами застосування** ОВМС НАТО в ході операції були:

блокада узбережжя з метою забезпечення виконання резолюції Ради Безпеки ООН щодо недопущення продажу зброї Югославії;

участь у повітряній операції шляхом нанесення ударів по береговим об'єктам крилатими ракетами *BGM-109 Tomahawk*, палубною авіацією з борту авіаносців.

7. Антипіратські операції сучасності.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, поряд з традиційними загрозами, пов'язаними з локальними війнами і збройними конфліктами, перед людством постала серйозна загроза – **морський тероризм**, який виник і набув розвитку у 50-60-х роках ХХ століття. Джерелом морського тероризму стало піратство – **напади на цивільні судна з метою їх захоплення і пограбування** – найдавніший злочин міжнародного характеру, який зародився разом з мореплаванням. Кількість нападів значно зросла з середини 80-х років і на рубежі століть досягла свого максимуму – в середньому ставалося 300 – 400 нападів в рік. У 2000 році було здійснено 469 нападів, внаслідок яких загинуло і було поранено 171 член екіпажів суден. За оцінками експертів **щорічні збитки** від піратства становлять **від 16 до 25 млрд. доларів.**

Вперше сили флоту були застосовані проти піратів у січні 1961 року, коли в Карибському морі було захоплене португальське пасажирське судно “Санта Марія”. Для протидії морському піратству, на вірогідних шляхах їх проникнення було впроваджено систематичне патрулювання в прикордонній зоні, при цьому підозрілі судна знищувалися або захоплювалися.

Світова спільнота, усвідомивши реальну небезпеку морського тероризму, вживає активні заходи щодо її локалізації. **Основними завданнями виступають:** контроль морського руху, запобігання транспортуванню зброї масового ураження і його елементів, виявлення і захоплення або знищення плавзасобів терористів, порятунок заручників. Стало очевидно, що без плідного міжнародного співробітництва боротьба з морським тероризмом не може бути ефективною. Направлення кораблів ВМС у регіони, які найбільше потерпають від нападів піратів, зарекомендувало себе **ефективним засобом боротьби з ними.**

Після трагічних подій 11 вересня 2001 року було розпочато глобальну **війну з тероризмом.** На морі, зокрема, було започатковано низку антитерористичних операцій.

На слайді наведені антипіратські операції, участь в яких приймала Україна.

Вид	Регіон проведення	Назва	Початок	ВМС, які залучаються
рег	Середземне, Егейське, Лігурійське, Мармурове моря, протоки Босфор, Дарданелли, Гібралтар	Active Endeavor	жовтень 2001	Велика Британія, США, Греція, Німеччина, Італія, Іспанія, Туреччина, Україна
рег	Чорне море	BLACKSEAFOR	квітень 2001	Болгарія, Грузія, Румунія, Туреччина, Україна
рег	Аденська затока, півострів Сомалі	Atalanta	грудень 2008	Країни ЄС, Україна

Найбільш **ефективними способами** застосування ВМС у **боротьбі з морським тероризмом** стали:

- патрулювання в районах можливих дій піратів;
- конвоювання суден з цінними вантажами в прибережних зонах;
- нанесення ударів по береговим базам терористів;
- знищення плавзасобів терористів в морі та пунктах базування;
- дії сил спеціальних операцій зі звільнення заручників.

Висновки та відповіді на запитання:

Кожна локальна війна і збройний конфлікт є унікальними явищами, оскільки розв'язуються і ведуться в конкретних, не схожих на інші умовах місцевості, в специфічній соціально-політичній обстановці, при певному рівні розвитку зброї і військової техніки.

Однією із специфічних особливостей локальних воєн і збройних конфліктів є боротьба з партизанами, сепаратистами, терористами і т.д. Тільки на окремих етапах військових дій супротивник (повстанці, бандформування, бойовики) застосовує прийоми і способи, характерні для регулярних військ: оборону опорних пунктів, а в деяких випадках і наступальні дії в “класичному” розумінні.

У більшості ж локальних воєн і збройних конфліктів створеним військовим угрупованням доводилося вирішувати завдання обмеженим складом сил і засобів у відсутності, як правило, чітко виражених ліній фронту і тилу, на

роз'єднаних, нерідко ізольованих і віддалених один від одного операційних напрямках ТВД, в умовах гірсько-лісної місцевості.

У ряді випадків збройна боротьба розгорталася у великих населених пунктах, практика застосування в яких великих броньованих сил ще не знайшла належного віддзеркалення в теорії військового мистецтва.

Найважливішою **особливістю** сучасної збройною боротьби є **широке застосування неконтактних дій**.

Основні завдання останніх воєн і збройних конфліктів практично вирішувалися силами повітряного нападу і космічними системами повітряно-космічної розвідки та нападу. У ході бойових дій багатонаціональних сил проти Іраку (1991) з 40 діб їх загальної тривалості 38 діб носили тільки повітряний характер. Війна проти Іраку в 2003 році носила повітряний і частково наземний характер, управління військ здійснювалося через супутники. Таким чином, останніми роками з урахуванням цих та інших специфічних особливостей локальних воєн і збройних конфліктів проходило вдосконалення і розвиток усіх складових теорії “класичного” військового мистецтва – теорії військової стратегії, оперативного мистецтва і тактики видів і родів військ Збройних Сил.

Рекомендована література

1. Програма навчальної дисципліни “Історія війн і воєнного мистецтва”.
2. Під заг. редакцією І.Й.Тенюха Військово-морська історія — Севастополь.: СВМІ, 2009. – 444 с.

ЛЕКЦІЯ 11

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА ІСТОРІЯ В ЧАСИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ ТА
УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

1. *Морські походи Київських князів та їх значення для розвитку Київської держави.*

2. *Розвиток військово-морської справи у Київській державі та на території сучасної України у XIII - початку XIX ст.*

ВСТУП.

Українська нація має давню морську історію. Багато сучасних провідних морських держав світу можуть позаздрити Україні, адже в умовах, коли ці держави ще не існували або ще не мали військових флотів, давні українські флотоводці уже проводили успішні морські походи в Чорному та Середземному морях.

На виникнення та становлення української військово-морської справи, в широкому розумінні цього терміну, визначально **впливали передумови**, основними з яких були:

рівень розвитку соціальних (племінних) груп (у подальшому – народу та відповідного квазідержавного утворення), в частині, що стосується реалізації потреб у виживанні (захисті), використанні ресурсів морів, річок, інших водойм для задоволення життєвих потреб і покращання матеріального стану, збройного захисту накопичених ресурсів;

фізіологічні та психологічні особливості даних соціальних (племінних) груп, які визначають їх стійкість, активність, витривалість та інші якості, що впливають їх досягнення;

фізико-географічні особливості території і прилеглих морів, що можуть позитивно або негативно впливати на задоволення визначених вище потреб (наявність та основні параметри водних просторів, зокрема річок, озер, інших водойм, морів, проток між ними, їх особливості);

рівень володіння знаннями щодо забезпечення безпеки морської (річкової) діяльності (знання місцевості, у тому числі віддалених річкових ділянок і морських районів, основ навігації, прогнозування погоди в районі плавання та ін.);

рівень розвитку засобів виробництва, відповідних технологій і засобів, що можуть використовуватись для здійснення морської (річкової) діяльності і її захисту (суднобудування, зброя) та ін.

Особливості водних просторів, зокрема їх відносно незначні розміри, та загалом сприятливі гідрометеорологічні умови обумовлювали будівництво в основному відносно невеликих річкових і морських суден, **човнів-однодеревок** (човнів-довбанок) або за грецькою термінологією – **моноксилів**, які успішно використовувались для рибальства, торгівлі, так і для військових походів. В діях на морі виховувались русичі-флотоводці. До найвидатніших із відомих нам флотоводців тих часів, які підняли бойову славу княжого флоту до

європейського рівня, треба віднести князів київських Олега, Бравліна, Аскольда та ін.

1. Морські походи Київських князів та їх значення для розвитку Київської держави.

Розширення і зміцнення давньої Русі, підпорядкування нею Кримського півострова значно змінило тогочасний розклад політичних сил в південно-східній Європі та вельми **обмежувало вплив Візантійської імперії** на території, які вона вважала залежними. Дві країни розділяло Чорне море, тож у своїх взаємовідносинах обидві **держави відводили флоту особливу роль**.

Київська Русь на початку IX ст. була молодою державою з притаманною їй тенденцією до зовнішньополітичної та військової активності. Саме в цей час Русь несподівано й гучно вийшла на міжнародну арену і заявила про свою появу серією навальних ударів по найсильнішій країні тогочасного світу – Візантії. Ці **походи (860, 866, 874 рр.)**, стали вершиною зовнішньополітичної активності Аскольда і засвідчили про вихід Русі на арену світової політики.

Могутність молодого держави русів повною мірою виявилася у поході під проводом київських князів Аскольда і Діра на Константинополь, що відбувся у 860 р. Аскольд (*Осколд*) і Дір за свідченням джерел – київські князі, рідні брати, спадкоємці і останні ланки династичної лінії Києвичів.

Навесні 6360 р. (**860 р. н.е.**), накопичивши сили і завершивши підготовку до морського походу у пониззі Дніпра (*район нинішнього Олешія*) Аскольд вирушив проти греків (візантійців) суходолом і на кораблях, яких налічувалося до 200, за іншими даними – до 360 (разом до 10 тис. війська). **Причиною і приводом для походу**, за деякими даними, стали утиски київських послів і купців у Константинополі, порушення угоди та напад на руських рибалок поблизу о. Березань і Білобережжя (*Тендрівської коси*).

Час нападу русичів на Константинополь було обрано не випадково. За даними розвідки – навесні 860 р. візантійський імператор Михайло III на чолі свого війська з 40 тис. воїнів планував вирушити у похід проти арабів, які загрожували східним кордонам імперії. Тоді ж ним було відправлено флот до о. Крит для боротьби з піратами, які грабували і топили в Середземному морі візантійські кораблі. У Константинополі залишився лише нечисленний гарнізон. Несподівана поява флотилії русичів під стінами візантійської столиці свідчить про прекрасну їх обізнаність в політичному положенні Візантії і про досвід морських походів русичів.

Ймовірно, **задумом Аскольда було передбачено**: двома загонами – пішим по суходолу і другим – на лодіях спочатку по Дніпру, а потім – морем уздовж узбережжя, використовуючи заходи з маскуванню і введення противника в оману, здійснити прихований перехід до Константинополя. З прибуттям до району зосередження (на підході до Босфору), рішучим маневром здійснити перехід протокою до пункту висадки, провести **десантування сил** поблизу столиці і, скориставшись відсутністю війська, **здобути місто**.

За візантійськими джерелами, на світанку 18 червня 860 р. флотилія Аскольда раптово підійшла до Константинополя, стрімко увійшла до бух.

Золотий Ріг – чомусь не був напнутий захисний ланцюг. Було висаджено десант чисельністю 6 – 8 тис. чоловік і розпочато облогу потужних мурів візантійської столиці. Незабаром підтягнулася й піше військо. Русичі знищили передмістя столиці, але оборонних мурів взяти так і не змогли.

Несподівано, 25 червня, після тижневої облоги руські воїни організовано почали відходити від мурів Константинополя. Візантія не зуміла покарати русів, які повернулися додому з тріумфом.

Сторони розпочали мирні переговори. Існують припущення істориків, що між Києвом і Константинополем було укладено мирну угоду, яка, зокрема регламентувала права руських купців у Візантії, відновила порушену русько-візантійську торгівлю та регламентувала її. Але **найбільшим досягненням** походів **було дипломатичне визнання** Візантійською імперією **Русі як великої держави**, яка за Аскольда досягла такого рівня могутності, який поставив її нарівні з Візантією, Франкською державою, Римом.

Похід 860 р. на Константинополь має неабияке значення для Русі ще в одному аспекті. Численні дослідники вважають, що наслідком укладання мирної угоди з Візантією стало хрещення князя Аскольда з дружиною. Ця подія збіглася у часі з офіційною християнізацією Болгарії та Моравії та з так званою “хозарською місією” слов’янських просвітителів Кирила і Мефодія (860–862 рр.). За іншими джерелами, прийняти християнство князя намовив імператор Васильї, виславши на Русь єпископа.

Наступна русько-візантійська союзна угода 867 р., укладена після чергових двох походів Аскольда на Константинополь (**866 та 867 рр.**), частково піддається реконструкції, виходячи з подальшого розвитку подій, а також за договором Олега з Візантією 911 р. Є підстави вважати, що Візантія у 60-х рр. IX ст. зобов’язалась виплачувати Русі щорічну данину, а Русь – надавати військову допомогу імперії. Напевне, **Аскольдова угода забезпечувала привілейоване становище руських купців у Візантії, а візантійських – у Київському Князівстві.**

Зафіксована дата **переможного походу** київського князя Аскольда на столицю Візантії Константинополь у **860 році має цілком законне історичне право бути датою першого морського походу флоту русів** – предків українських військових моряків. Відтак, український флот має не 530, а **понад 1160 років історії.**

Останній похід на Візантію, який був організований Аскольдом у **874 р.**, також мав позитивні наслідки. До вирішальної битви між русами і греками не дійшло, оскільки імператор Василь I Македонянин поспішив укласти з князем Аскольдом мирну угоду.

Морські походи давньоруського флоту зазвичай організовувалися одночасно з походами сухопутного війська. Стратегічні міркування київських князів, таким чином, ґрунтувалися на взаємодії сухопутного війська і флоту. На флот покладалися наступні **завдання**: перевезення війська, висадження десанту, сприяння сухопутним військам при обороні приморських фортець, здійснення морської блокади, боротьба з флотом противника, забезпечення безпеки морських торговельних шляхів.

Для виконання завдань морського походу створювався лодійний флот. Кожна *лодія* була самостійною бойовою одиницею, її особовий склад розбивався на десятки. Лодії об'єднувалися в загони, що складали флот на чолі з князем. Управління лодією в поході зазвичай покладалося на людей, що добре знали морську справу. Чисельність флоту визначалася цілями і завданнями походів.

У подальшому, як свідчать деякі джерела, протягом IX–XII ст. ст. київські князі зі своїми дружинами здійснили **дев'ять морських походів** на Чорному і Каспійському морях, більшість з яких – проти Візантії.

Одним з вдалих і масштабних морських походів, здійснених за часи Київської Русі, став похід князя Олега на Візантію у **907 р.** Ймовірною причиною, що призвела до війни між двома державами стало невиконання Константинополем кількох умов мирної угоди 860 р., укладеної між князем Аскольдом та імператором Михайлом I. *Імперія не виплачувала данину Києву і не надавала привілеїв руським купцям у містах Візантії.*

До війни князь Олег підготувався ґрунтовно. *“Повість врем'яних літ”* яскраво відобразила невідомий раніше на Русі розмах цього походу: *“Пішов Олег на греків, залишивши Ігоря в Києві, взяв же з собою силу варягів і словен, і чуді, й кривичів, і мерю, і древлян, і радимичів, і полян, і сіверян, і в'ятичів, і хорватів, і дулібів, і тиверців... І з усіма цими пішов Олег на конях і в кораблях, і було кораблів числом дві тисячі”.* Припускається, що сухопутне військо Олега нараховувало 80 тис. воїнів.

Олег на лодіях спустився Дніпром і, перепливши Чорне море, підійшов до Константинополя й осадив його з моря. Сухопутне військо, завдяки підтримці Болгарського царства, без перешкод підійшло до стін столиці імперії. Літописець Нестор зауважує, що коли лодії Олега наблизилися до Константинополя, візантійці замкнули бухту Золотий Ріг, що відділяла власне Константинополь від його передмістя Галати. На берегах бухти стояли потужні башти, між якими в разі небезпеки **натягали величезний ланцюг**, що тримався на поверхні води сотнями поплавців. Ця загорожа надійно перекривала вхід до Золотого Рогу від ворожих кораблів.

Олег та його воєводи зрозуміли, що наявні лодії-однодеревки цю перешкоду подолати не зможуть. Тому князь вирішив **перехитрити візантійців**. У літописі Нестора читаємо: *“І звелів Олег своїм воїнам зробити колеса й поставити на них кораблі. І з попутним вітром підняли вони вітрила й пішли з боку поля до міста. Греки ж, побачивши це, злякались...”*

Цей сміливий обхідний маневр Олега змусив імператора шукати миру, перенести конфлікт з військової сфери в політичну. Візантійський імператор не дав бій і прийняв не вигідні умови, запропоновані київським князем.

Тоді ж у 907 р. була укладена попередня русько-візантійська угода, що стала першим письмовим договором в історії Давньої Русі, який став відомим дослідникам. Руським купцям надавалися значні пільги: вони могли жити в передмісті Константинополя (в одному з монастирів), забезпечувалися продуктами харчування на шість місяців, корабельним спорядженням, користуватися лазнею, правом виходу в місто групами по 30 осіб. Значним досягненням було одержання від грецької сторони права безмитної торгівлі для

руських купців у Константинополі та інших містах імперії. Візантія зобов'язувалася сплачувати Русі щорічну данину.

Певних домовленостей досягли й у військовій справі. Русь взяла на себе зобов'язання надавати Візантії постійну військову допомогу. **На знак своєї перемоги і примирення Олег повісив свій щит на воротах візантійської столиці.**

Утвердившись князем, Олег **протягом 905–910 років** двічі спрямовував київський флот на Каспійське море до фортеці Абесгун. *Попри поразку, зазначені походи засвідчили, що князівські флотоводці добре знали район плавання і розумілися у морській справі.*

Олег, підсиливши свою флотилію, на початку серпня **911 року** розпочав морський похід на Константинополь. **Причинами війни** стали утиски київських купців візантійцями. **Похід** вдався блискуче і **став головним у бойовій діяльності князя.** За вітчизняними джерелами, флот Олега складався з 2 тис. лодій і 80 тис. дружинників, за візантійськими – був удвічі меншим. Окрім флоту, у поході брала участь і княжа кавалерія, яка під стіни столиці Візантії дісталася чорноморським узбережжям. Висадивши морський десант, Олег спільними діями з кіннотою розбив візантійське військо і змусив його закритися за стінами фортеці. *Літописець розповідає, що для остраху візантійців княже військо підступило під фортечні мури лодіями на колесах з піднятими вітрилами та випустило тисячі повітряних зміїв.* Звичайно, тут є багато від легенд, але у підсумку, візантійський імператор **був змушений у своїй столиці визнати свою поразку і підписати мирову угоду.** Окрім виплати воєнної контрибуції у сумі 960 тисяч гривень та виплати “укладів” для руських міст, візантійський імператор погодився на утримання в Константинополі посольського двору київського князя та забезпечення запасами руських кораблів при їх поверненні на Русь. 2 вересня 911 року було підписано додаткову угоду з Візантією, яка регламентувала морські торговельні взаємовідносини двох країн.

Угоди 911 р. значно розширили і закріпили привілеї Києва, обумовлені в договорі Русі з Візантією 907 р. У ній були чіткіше обумовлені правові норми русько-візантійських відносин. *Сторони несли рівну відповідальність за вчинені злочини – вбивство, бійки, крадіжки; зобов'язувалися надавати допомогу торговельним суднам, які зазнали катастрофи, повертати полонених і втікачів.* Угода поглиблювала і військове співробітництво. Так, невдовзі після укладення угоди, військовий загін у складі 700 русичів брав участь у поході візантійського війська проти арабів на острів Крит у Середземному морі. У 912 р., з метою сприяння сухопутному війську під час походу візантійців на південний берег Каспійського моря, 500 руських кораблів висадили десант чисельністю 35–50 тис. осіб, чим, за свідченням арабського хроніста Масуді, князь Олег відновив свій вплив і на Персію.

Загалом, укладення мирних договорів з Константинополем стало актом великої історичної ваги, що утверджувало Київську Русь як **рівноправного економічного та військово-політичного партнера Візантійської імперії.** Разом із тим, угоди з Візантією свідчать, що **в часи Олега флот відіграв домінуючу роль в торгівлі між двома країнами,** а морський зв'язок між їх

портами був достатньо інтенсивним і насиченим. **Флот став важливим чинником зміцнення** київської держави і його також активно використовував у міждержавних відносинах князь Ігор, що став княжити після смерті Олега. Морські походи князя Ігоря на Візантію, хоча і не досягли успіху Олега, проте мали достатньо широкий міжнародний резонанс.

В подальшому, Київські князі неодноразово здійснювали морські походи, як на Візантію, так і на Волгу та Кавказ. Історія Русі свідчить, що **флот відіграє важливу роль** як для військових цілей, так і для розвитку економіки держави і проведення своєї зовнішньої політики.

Проте, не кожен такий похід був вдалим, що обумовлювалось рівнем розвитку засобів збройної боротьби, тактичними властивостями кораблів протиборчих сторін, веденням розвідки тощо.

Під час походу на Візантію **1043 року**, відбулось 2 морські битви. Друга морська битва 1043 року, яка закінчилась перемогою русичів, завершує останній морський похід періоду княжої України на Візантію.

Княжі міжусобиці призвели до зниження військового потенціалу і поступового занепаду держави.

У княжих міжусобицях XII–XIII століть втрачається інтерес до флотських справ і *центр кораблебудування і флоту поступово переноситься у пониззя Дністра, у степову волость Берладь*, територія якої простягалася від Дністра і до Дунаю.

Висновки.

Особливостями княжого флоту була його **пристосованість** для плавання як по річках, так і по морю. Лодії низько сиділи в воді і були стійкими на морських хвилях, що дозволяло вести бойові дії на мілководді.

Основним **тактичним прийомом в бою був абордаж**, при якому використовувалася лише особиста зброя воїнів.

На княжих лодіях не було ні грецького вогню, ні казенеметальних машин, які використовувалися на візантійських суднах, ні носових таранів як на трієрах. Важке корабельне озброєння княжі лодії **компенсували своєю легкістю, рухливістю і маневреністю**. Вони пристосовувалися в першу чергу для десанту і абордажної атаки, якою і вирішували успіх в бою.

Основними чинниками успіху русичів в морських походах були:

Постійне ведення розвідки.

Введення противника в оману.

Ініціатива в бою.

Застосування тактики абордажу в морських битвах.

Висадка десанту з кораблів для посилення сухопутного війська.

Розміри та **географічне розташування держави** обумовлювало **необхідність мати та розвивати військовий флот**, який відіграв надзвичайно важливу роль в системі забезпечення її безпеки і міжнародної діяльності.

Морські походи на Візантію мали для Русі **стратегічне значення**. Саме за їх результатами **Київська Русь перетворилася в одну з найсильніших держав середньовічної Європи**, а угоди, укладені київськими князями з правителями Візантійської імперії, заклали основи торговельного і морського права, сприяли

розвитку торгівлі, збагаченню та зміцненню держави.

Морська політика Київської Русі мала активний наступальний характер, а **військовий флот відігравав провідну роль у її веденні**. Він забезпечував транспортування військ річками і морем до узбережжя чи території противника і висадку його в якості морського десанту, вів морські бої з флотом противника, спільні дії десанту із сухопутними військами, забезпечував ведення морської торгівлі. Але в результаті княжих міжусобиць XII–XIII століть, розвитку флоту достатньої уваги не приділялося, що, як наслідок, негативно вплинуло і на розвиток військово-морського мистецтва та призвело до втрати позицій України – Русі як провідної морської держави Чорноморського регіону.

2. Розвиток військово-морської справи у Київській державі та на території сучасної України у XIII – початку XIX ст.

Монголо-татарська навала 1240 року знищила державу Русь, але... не знищила національний флот. Місця базування флоту “берладників” опинилися осторонь маршрутів походів орд хана Батия і вони, хоч і знаходилися “під татарами”, протягом тривалого часу зберігали автономність своїх дій. Морські традиції наших предків виявилися настільки міцними, що стали твердою опорою тривалої національно-визвольної боротьби в Україні.

Із занепадом староукраїнської державності і політичного занепаду Києва після нашествия монголо-татар в 1240 році, стався остаточний розрив династичних, політичних, економічних й культурних зв'язків між київськими князівствами. Північно-східні землі Русі підпали під повний вплив Орди, яка остаточно розірвала їх і так доволі слабкі зв'язки з колишньою метрополією. Землі Наддніпрянщини прийшли до повного політичного запустіння і безкняжіння.

Флот “берладників” на Дністрі і його лимані теж пережив татарську навалу, частина його перейшла на службу до болгар і Візантії. Берладники, маючи чималий досвід морського судноплавства, освоїли чорноморські береги від Дунаю до Дніпра і вже незабаром почали активно забезпечувати торгівлю Причорномор'я.

Початок XIV століття характеризувався поширенням міжусобиць в самій Золотій Орді і занепадом її військової могутності. Цим скористалася Литва і розпочала експансію на південь. На початку 1360-х років військо литовського князя Ольгерда зайняло Чернігівсько-Сіверську, Київську і Переяславську землі. Окупація литовцями території центральної і північно-східної України викликала конфлікт з татарами, які вважали себе господарями цієї землі. Прихід литовців на українські землі був широко підтриманий місцевим населенням, його громадами і “отаманами”, озброєні загони яких поповнювали литовське військо. Успіх Ольгерда обумовлювався у більшості ще й тим, що він виступав не завойовником нових земель, а їх визволителем від татарської залежності і, за прикладом київських князів IX-XII століть, проголошував об'єднання старих руських земель та будівництво нової спільної християнської держави на Київських традиціях. Українське населення активно підтримало заходи литовського князя по звільненню своєї землі від ненависних ординців і

готувалося до війни з Ордою.

Наслідком битв з ординськими ханами, які відбулися в 1360-1370-х роках стало розширення території Литовського князівства до узбережжя Чорного моря.

Литовський князь Ольгерд не випадково обрав шлях до берегів Чорного моря. Вихід до Чорного моря і зміцнення своїх позицій на його берегах був складовою політики литовського князя. Ольгерд намагався не лише повернути всі старі княжі землі, а справедливо **вважав зміцнення чорноморського узбережжя важливим елементом безпеки і розвитку країни**. А для вирішення цих питань необхідний був флот, і князь активно зайнявся вирішенням проблеми його будівництва. Досягнувши берегів Чорного моря, Ольгерд розвиває морську справу, розбудовує морські порти Олешки на Дніпрі, Кочубеїв (на місці сучасної Одеси), розпочинає будівництво Очакова і нового порту Маяк в гирлі Дніпра, поблизу нинішнього Херсона, поселень на берегах Буго-Інгульського лиману на місці нинішнього Миколаєва (селище Вітовка), організовує торговий флот і відновлює торгівлю з Візантією.

Заходи Великого князя привели і до відродження кораблебудування, на який значний вплив мав генуезький флот. В Кочубеєві і в Дніпровському лимані було розпочато будівництво морських двохвітрильних суден з прямими і косими вітрилами і двома палубами. Ці судна могли також ходити і під веслами.

*Після смерті Ольгерда в 1377 році до впертої і кривавої боротьби з Ордою додалися ще княжі міжусобиці, тривала боротьба з німецьким орденом на півночі та литовсько-московське суперництво, яке для Литви стало першорядним. Пошук союзників закінчився підписанням в 1385 році **Кревської унії – політичного об'єднання Литви і Польщі під короною польського короля**: Великий князь литовський Ягайло одружувався з польською королевою Ядвігою, ставав польським королем і мусив охрестити Литву за римським обрядом. Ця подія повністю повернула історію Литовсько-української держави і викликала спротив литовсько-українського суспільства.*

Для захисту морського узбережжя за наказом Великого князя Литовського Вітовта були споруджені додаткові міцні кам'яні **фортеці** в Білгороді на Дністровському лимані, святого Івана (Тавань) в гирлі Дніпра, поблизу теперішньої Каховки, та зміцнюється Кочубеїв (Коцюбіїв) на місці нинішньої Одеси.

Врешті, зусиллями князів Вітовта та Ягайла генуезький флот, що тривалий час був господарем на чорноморському узбережжі, з Дністровського і Буго-Дніпровського лиманів був витіснений до Криму. Ягайло відновив старі морські шляхи кийвських князів і приділяв цій справі важливе державне значення.

Флот і приморські фортеці, за задумами князя, мали не лише **забезпечити прибутки** від морської торгівлі, а й **стати базою для завершення боротьби з Золотою Ордою**. Водночас, флот **мав гарантувати безпеку з моря** від нового противника, що появився на південних і західних берегах Чорного моря – османів.

За 20 років після смерті Вітовта чорноморська політика, розвиток морської справи, яка забезпечувала безпеку нашому народу з півдня, була геть занехаяна. Військовий флот у литовсько-українських чорноморських портах так і не був

остаточно сформований в могутню військову силу, не підтримувався сухопутними військами.

Наслідки такої політики не забарилися. Уперше османський флот в Чорному морі з'явився на рейді генуезької Кафи в **1454** році. Тоді османи, знаючи про наявність в Чорному морі княжого флоту, були ще обережні. Остерігаючись союзу Криму і Литви, вони задовільнилися відкупом від Кафи. В **1475** році біля кримських берегів знову з'явився великий османський військовий флот. Не зустрівши збройного опору, ескадра Оттоманської Порти висадила в Кафі десант яничар і, вирізала майже все місто, що призвело до підпорядкування Кримського півострова. Уряд Речі Посполитої за фактом виходу османів на землі півострова зайняв пасивну позицію. Не змінилася позиція короля і тоді, як в **1479** році кримський хан Менглі-гірей офіційно став васалом турецького султана, а **Чорне море перетворилося у внутрішнє озеро Османської імперії** і в ньому запанував османський флот.

Кримські татари за підтримки османів вже самостійно завершували будівництво Очакова як турецької фортеці. В портах Очакова, Кочубеєва, Маяка і Білгорода вперше з'явилися постійні стоянки турецьких галер. При підтримці турецького флоту татари опанували все чорноморське узбережжя. Все це мало фатальні наслідки для долі України, яка опинилася відрізаною від Чорного моря. З появою в Криму турків змінилася і політика Криму стосовно сусідів, та це теж не викликала тривоги у польського короля Казимира.

Вперше було втрачено весь флот з усіма його портами. Реч Посполита так і не спромоглася твердо закріпитися на чорноморському узбережжі, створити потужні морські сили для його надійного захисту. А можливості для цього були. Були порти, фортеці і гарнізони, були кораблі і дружній українцям Крим.

Для захисту честі народу і самого права на життя на пограниччі з Диким полем виникли козацькі загони самооборони, які згодом перетворилися у національне військо і флот. **Постійна зовнішня військова загроза вимагала від козацтва постійного самовдосконалення своєї організації, яка і привела до організації окремого від Речі Посполитої Війська Запорозького низового** зі своїм політично-адміністративним і військовим центром на Дніпрі – Запорізькою Січчю.

Українське козацтво виникло в XV ст. на південноукраїнських землях – “Дикому Полі” – там, де проходила межа між осілими землеробськими та кочовими степовими народами. Козаки опинилися на вістрі боротьби народів Південно-Східної Європи проти османської експансії, боротьби за існування етносу.

Розвиток і зміцнення козацького флоту починається з часів будівництва князем і гетьманом **Дмитром Вишневецьким** фортеці на острові Хортиця, що нижче Дніпрових порогів. З початку свого існування Січ розвивалася як воєнна фортеця і як база підготовки до морських походів. Тогочасне козацьке військо не мало окремого поділу на сухопутне і морське.

Українські козаки розглядали Чорне море як зону своїх стратегічних інтересів, панування на берегах якого вони вважали своїм законним правом. Найефективнішим способом боротьби з Оттоманською Портою було визнано

ведення маневреної війни на Чорному й Азовському морях, удари по турецьких комунікаціях та в найуразливіші й мало захищені внутрішні центри Османської імперії та Криму. Для виконання цього задуму був лише один шлях – вихід до моря Дніпром, за який протягом довгих десятиліть йшла жорстока і безкомпромісна боротьба.

Перші верфі з будівництва цих бойових суден молодого козацького флоту були розміщені на ріках *Псьол* і *Ворскла*. Козацький флот мав невеликі судна кількох типів: “морські чайки”, “річкові чайки”, “дубки”, “одноденки” та транспортні чайки. У якості головного рушія використовувалися 10-15 пар весел, а допоміжним при попутному вітрі – прямокутне (згодом – 2 косих) вітрило на щоглі. На чайці розміщувався екіпаж від 50 до 70 козаків, кілька фальконетів (невеликих гармат).

Боеготовність і чисельність флоту Запорозької Січі різнилася в залежності від періоду його розвитку, рівня організації та матеріально-технічного забезпечення. Зміст військово-морського будівництва Січі визначали наступні **фактори**: побудова флоту за паланково-курінною системою, спроможною в короткі терміни надати необхідну кількість бойових плавзасобів; створення потужних захищених центрів суднобудування; формування боєздатного ядра флоту шляхом поєднання в куренях загальновійськової і морської підготовки козаків; створення на базі куренів морської похідної старшини без посад, у т.ч. інституту товаришів; створення первинної структури флоту – чайки з екіпажем та організація постійної лоцманської служби на Дніпрі і розвідки сил противника на чорноморському театрі.

Чайки були достатньо практичними суднами типу “ріка-море”. Вони успішно долали дніпрові пороги, проходили мілини численних проток Великого Лугу, долали зарослі очерету, ходили на веслах і під вітрилами, відзначалися високою плавучістю, швидкістю, маневреністю та вагомими бойовими можливостями, кращими, ніж у турецьких веслових галер. Запорожці, які вели специфічний характер морської війни з турками, повинні були швидко маневрувати, залишатись непомітними у відкритому морі, ховатись у прибережних очеретах, мілководних протоках, перетягати судна волоком, а при необхідності й притоплювати на деякий час цілі флотилії. Човен типу чайки якнайкраще задовольняв ці потреби як при абордажі, так і при штурмі фортець, висадці десанту на морське узбережжя. Крім того, чайка дозволяла вести бойові дії на великій відстані від Дніпра, в будь-якій частині Чорного та Азовського морів. Ставала вона незамінною в боях біля берегів, на водах з численними мілинами, недоступними для великих кораблів, і на ріках.

Козацька військово-морська справа виникла не на голому місці, а продовжила давні військові традиції нашого народу в мореплаванні. І недаремно на Січі **справжнім козаком вважався лише той, хто відбув один морський похід**. “*Хто на морі не бував, той і Богу не молився*”, – пояснює нам значення цього звичаю старовинна козацька приказка. Козаки розвинули українське мореплавання в Азовському, Чорноморському і Середземноморському басейнах ще за кілька століть до появи там військового флоту Російської імперії.

Першою перемогою запорозького флоту прийнято вважати битву під

Тягинею **1492** р., за нею - біля Тавані 1502 та 1504 рр. Командував козацьким флотом черкаський староста князь **Богдан Глинський**. У подальшому активність козаків зростає. Аналіз бойових дій запорізьких козаків на Чорному морі свідчить, що їх перші морські походи обмежувалися північним і західним його узбережжям. Свою ефективність козацька флотилія продемонструвала навесні **1523** р., коли **Остафій Дашкович** (перший **кошовий отаман** запорізьких козаків) організував успішний похід на Іслам-Кермен та у Чорне море.

За різними даними, у морські походи виходило від 10 до 300–400 (в окремих випадках – до 1500) чайок із залогамі (екіпажами) до 20 000 осіб. Таке оперативне формування численних флотилій було можливим завдяки досконалій організації. Запорожці однаково добре билися в пішому строю на суходолі і на воді, мали підводних бойових плавців, виконували десантні операції. І, з огляду на бойові функції, які виконували команди запорізьких чайок, багато в чому вони мають спільного з функціями сучасної морської піхоти. У результаті бойових дій запорожців протягом 150 років проти Оттоманської Порти на Чорному морі Чорне море стали називати **Козацьким морем**.

Цей період був піком могутності Османської імперії, її війська стояли під Віднем, а флот був одним із найпотужніших у світі. Османська імперія безроздільно володарювала на Середземному, Чорному та Мармуровому морях. На початку XVI ст. її флот налічував близько 300 військових кораблів, а при Сулеймані Пишному (1520–1566 рр.) – 400 кораблів.

У цій ситуації **козацький флот** своїм **стратегічним завданням** обрав нанесення ударів по політичних і економічних центрах могутнього сусіда: Різе, Синоп, Стамбул, Трабзон, Азов і кавказьке узбережжя. Походи на ці приморські міста і фортеці, особливо Стамбул, мали надзвичайний міжнародний резонанс, піднімали політичний і військовий авторитет українського козацтва в Європі як вагомому союзника у боротьбі з османською агресією.

Спорядивши флот, козаки виходили просто з січової гавані і спускався Дніпром. Тактичним мистецтвом у козаків було виведення флотилії чайок із Дніпра у море в обхід турецької фортеці Очакова. Просувалися чайки за течією ріки тихо, одна за одною, а флотилія в районах загрози йшла у згущенні, чайка біля чайки. Попереду йшли два човна як розвідка, потім чайка похідного отамана, на одній третій висоти щогли якої майорів отаманський стяг, а за нею – інші.

Подолавши шлях Дніпром, козаки прямували до о. Тавань, навпроти якого на правому березі ріки стояло турецьке місто Кизикермен і гирла Дніпра – виходу до Чорного моря, де розпочиналися серйозні випробування для них.

Виходили козаки в Чорне море трьома способами. Це пов'язано з тим, що турки ретельно охороняли вихід у море, використовуючи різні засоби. Так, від Кизикермена до о. Тавані поперек Дніпра протягували залізні ланцюги, залишаючи лише вузькі “ворота” – прохід, на який була націлена вся берегова артилерія. А від м. Ослана до о. Тавані перегороджували ріку Конку, яка в цьому місці впадала в Дніпро. Цю небезпечну ділянку запорожці проходили вночі. Попереду флотилії за течією річки, козаки пускали декілька великих стовбурів

дубів з гілками або балки, обковані залізом до яких прив'язували каміння певної ваги, щоб ті пливли сторчака з метою розривання ланцюгів, які перегороджували гирло Дніпра. Коли стовбури вдарялися в залізні ланцюги, то турки сприймали їх за щогли чайок і відкривали вогонь. Козаки цим часом очікували в очереті між плавнями, доки противник використає боезапас своїх гармат або розрушить ядрами перепони. Після припинення гарматного вогню козаки підходили до лінії ланцюгів, та у разі необхідності сильним натиском розривали її. Точнісінько так само, дочекавшись “сприятливої для себе погоди”, запорожці, ніким не помічені, проходили повз Очаків і Кінбурн та виходили у відкрите море. Якщо ж туркам вдавалося блокувати запорозький флот галерами, що зосереджувались біля о. Тавань або в гирлі Дніпра, то козаки, завдяки широті дніпровського лиману, використовуючи швидкісні властивості чайок і погодні умови відривались від противника.

Окрім Дніпровського лиману козаки часто виходили в море протоками, волоком перетягували через мілини свої чайки біля урочища Прогною. Потім їх шлях пролягав до Тендер-острова, до Азова (*Хазлев – місто Козлов, або місто “тисячі очей”*), звідти виходили в Сіваш та Азовське море. Застосовуючи цей спосіб, козаки водночас організовували оборону від татар, які могли налетіти на розгорнутий козацький стрій. Після виходу на Азовське море запорожці були у безпеці і спокійно випливали з нього в Чорне море. Чутки про похід козаків швидко розносились по всьому Чорноморському узбережжю і незабаром доходили до самого Стамбулу. **Втративши фактор раптовості, доводилось змінювати тактику.** Так, вони причалювали до пустельних берегів, “відсиджувались” там певний час, а вже потім, з суходолу, брали “на шаблю” якесь турецьке місто, громили його берегові гарнізони, які очікували нападу з моря. У здобутих містах запорожці довго не затримувались, швидко вантажили трофеї і виходили в море. Іноді в поході вони розділялися на два загони: один йшов суходолом, уздовж берега Дніпра, верхи на конях, другий – водним шляхом на чайках. Згодом вони знову об’єднувалися в задалегідь домовленому місці і вже спільно здійснювали набіги на турецькі міста.

Третім способом було форсування гирла Дніпра за допомогою збройної сили. Траплялося це тоді, коли козаків передчасно викривали, а турецький флот, що стояв під Очаковом, був нечисленним.

Бойові дії козаків на морі були досить різноманітними: від блискавично коротких боїв, до тривалих каботажних і транзитних рейдів. Безперечно, козацька тактика морського бою ґрунтувалася на відчайдушній хоробрості та кмітливості. Козаки не боялись противника, досить часто вступали в бій з його переважаючими силами. Однак, слід зазначити, що флотилії козацьких чайок в основному ухилялися від боротьби з турецькими військовими кораблями. І, як правило, атакували лише торгові судна, з метою визволення галерних невільників або ж відібрати товар, який старалися доставити на Запоріжжя.

Основні **причини перемог** козацьких флотилій в морських битвах:

- постійне ведення розвідки (авангард флотилії);
- високий рівень навченості екіпажів кораблів;

- ініціатива козацької флотилії;
- вмiле застосування кращих тактичних властивостей кораблiв (швидкiсть, маневренiсть, низька помiтнiсть);
- застосування тактики абордажу (“крутити веремiю”);
- застосування переваг вогнепальної зброї в ближньому бою та пiд час абордажу.

Козацька флотилія, при організації атаки ворожих кораблів, досить часто розділялася на два загони: головні й допоміжні сили. Допоміжні сили зв’язували боєм кожен турецький корабель, а головні – одночасно навально атакували ворожого флагмана. При цьому козацькі чайки кількістю 80–100 човнів ставали в **стрій уступу** (“напiвмiсяцем”), обступали турецьку флагманську галеру і брали її на абордаж. Легкі чайки були маневренішими ніж галери, саме тому частіше перемога була на їх боці. Подолавши опір флагмана, головні козацькі сили йшли на допомогу допоміжним. Ворожі кораблі, втративши загальне керівництво, ставали легкою здобиччю козацького флоту.

Перші походи козаків обмежувалися гирлом Дніпра, переважно до околиць Очакова та інших турецьких і татарських фортець на Дніпрі. З виникненням і побудовою у 1552 р. на острові Хортиця Січі козацький флот активно розвивався і зміцнювався; суттєво розширився район його дій – до Акермана, Килії, Гезльова, Кафи, Азова та власне турецьких портів – Синопу й Трапезунду.

Початок XVII століття історики називають **“добою героїчних походів” козацького флоту України**, періодом його найбільшої могутності і розвитку військово-морського мистецтва. Розпочався він звитязним походом на тридцяти чайках і кількох галерах, відбитих у турків, на Килію в 1602 році, під час якого була розгромлена ескадра турецького адмірала Гасан-аги. Захопивши одну галеру в турків і кілька купецьких суден, козаки ввійшли в Дністровський лиман, де напали на корабель турецького воєначальника і захопили вороже судно, що йшло з Кафи.

Цей період пов’язаний у першу чергу з іменем видатного козацького флотоводця **Петра Сагайдачного**, а також його соратників і послідовників **Оліфера Голуба, Івана Сулими, Івана Сірка** та інших талановитих ватажків козацького флоту.

Сагайдачний розробив **концепцію активної оборони** козацького флоту, яка визначала способи і форми дій сил. **Їхнім змістом були:** блокування і знищення торговельних і транспортних комунікацій ворога в районі майбутніх бойових дій та нанесення одночасних ударів як розрізненими силами по кількох ворожих базах одночасно, так і концентрованих (масованих) ударів об’єднаними силами флоту.

Після обрання гетьманом, Сагайдачний заходився реформувати козацьке військо, прагнучи перетворити його на регулярне, з чіткою організаційною структурою і впорядкованою службою європейське військово формування. **Основні досягнення реформ:** створені сотні й полки, організована берегова і морська розвідка, сигнальна служба; запровадження постійного бойового навчання і тренування; ретельна підготовка до морських походів.

У першій половині XVII ст. кількість морських походів запорізьких козаків

порівняно з XVI ст. значно зросла. Своїми походами на Чорне море 1600-1640-х рр. українські козаки поклали край безроздільному пануванню турецького флоту. У цей період у запорожців зароджувалися і розвивалися **елементи оперативного мистецтва** – козаки нападали на кілька фортець одночасно, при цьому завдаючи головного удару якійсь найбільшій фортеці, серед яких були Стамбул, Трапезунд, Синоп тощо. Така тактика, не характерна для класичного морського бою того часу, не тільки спантеличувала супротивника, а й завдавала відчутного удару по моральному стану війська, сіяла безлад і паніку у противника.

Третє століття історії Запорізького флоту розпочалося з участі козацького флоту в російсько-турецьких війнах кінця XVII – початку XVIII ст. Саме українським козакам належить першість в протидії туркам і татарам, оскільки ще за два століття до того, як Московія наважилася розпочати свою першу війну з Туреччиною, українське козацтво своїми сухопутними та морськими походами підривало могутність Османської імперії. Московія підключилася до змагань з турками лише тоді, коли порушила свої договірні зобов'язання перед Україною, придушивши її державність. При цьому, під час війн з Туреччиною вона не могла обійтися без українських козаків ні на суходолі, ні на морі, як свого часу й Річ Посполита. Козаки з Гетьманщини та запорожці зробили неоціненний внесок в успішне завершення для Московії (Росії) Азовських походів 1695-1696, Дніпровських походів 1695-1697, п'яти війн з турками XVIII – початку XIX ст.

Варто зазначити, що під час російсько-турецьких війн запорожці брали активну участь також у бойових діях в пониззі Дніпра, Дунаю і в Криму.

Саме запорізька флотилія винесла увесь тягар російсько-турецьких воєн 1735-1739 та 1769-1774 рр.

Основні завдання, які виконувала козацька флотилія:

- блокада узбережжя противника;
- прорив блокади;
- захоплення транспортних суден;
- участь у штурмах фортець;
- перевезення та висадка десантів.

Загалом січовики розуміли, що у разі цілковитої поразки турків, на узбережжі Чорного моря закріпиться Росія, і тоді Запорожжя, опинившись у тилу, виявиться непотрібним, що провокуватиме Петербург на ліквідацію цієї козацької вольниці. Це і стало реальністю коли після чергової війни з Туреччиною Росія закріпилася у Північному Причорномор'ї. 4 червня 1775 р. за сумнозвісним наказом Катерини II Запорізька Січ, козаки з якої стільки зробили для загальної перемоги, була брутально знищена регулярним російським військом та колишніми союзниками – донськими козаками. Запорізьку старшину, непереможну на полі бою, закували у кайдани і вирядили до столиці, а звідти – на Соловки, зокрема кошового отамана П. Калнишевського, кого – до Сибіру. Частина запорожців одразу відійшла за Дунай, де заснувала Першу Задунайську Січ. Повна драматизму історія цих вихідців завершилася у 1828 р., коли більшість їх на чолі з кошовим отаманом Йосипом Гладким повернулися до свого Запорізького краю, де з них утворили Азовське козацьке військо. У 1865 р. воно

було переведене на Кубань.

Після приєднання північного Причорномор'я до Російської імперії, в Херсоні будувались великі вітрильні кораблі для створення Чорноморського флоту. Проте на початок нової війни з Туреччиною (1787-1791 рр.), **кістяком флоту була гребна флотилія**, укомплектована переважно з колишніх запорожців. *Вітрильна ескадра не була готова до активних бойових дій через відсутність знань та навичок особливостей районів плавання і необхідного досвіду у командного складу вітрильних кораблів.*

Ця флотилія складалася із двох ескадр: козацьких **чайок** та **скампавеїв** (напівгалер – вітрильно-гребних суден), призначених для висадки десанту і тарану важких лінійних кораблів. **Довжина** такої скампавеї була **31,7 метри**, **ширина - 5,33 м.**, **осадка – 1,4 метри**. **Екіпаж** її разом з десантом нараховував **230 чоловік**. **На озброєнні вона мала одну 12-ти і три 6-ти фунтові гармати**. На носі судна установлювався гострий таран для атаки високобортних ворожих кораблів. Скампавеї застосовували у більшості для доставки другого ешелону десанту, в завершальних частинах бойових операцій.

Козацька флотилія налічувала в різні часи від **120 до 200 чайок** і брала участь протягом усього періоду ведення бойових дій. Саме вони взяли найактивнішу участь у здобутті турецьких твердинь у Північному Причорномор'ї – Очакова, Кінбурна, Хаджибея, на острові Березань тощо. 1 травня 1783 року першою в якості передового загону увійшла до Ахтіарської бухти (нині – Севастопольської) Чорноморська козацька флотилія (до її складу входили кораблі та судна Дніпровської та Азовської флотилій) на чолі з козацьким флотоводцем **Сидором Білим**.

Російський Чорноморський флот був слабший за турецький. Катерина і Потьомкін, який командував військами на півдні України і в Криму, про це знали. Вихід був один: на російському боці, у Чорному морі, мали воювати капери, що могли б, пошкодивши морські комунікації Високої Порти в Чорному морі, відрізати турецькі фортеці на Дунаї й у гирлі Дніпра від постачання військами, зброєю та боєприпасами.

Катерина своїм указом дозволила Потьомкіну видавати ліцензії на каперство, а сама написала посольствам у Західну Європу: шукати знаменитих корсарів і негайно запрошувати їх на російську державну службу на Чорне море.

*перш ніж турецький флот розпочав воєнні дії, російські корсари запанували на Чорному морі. Проте в них не було координатора, корсара зі стажем. Ним мав стати **Джон Поль Джонс - Чорний Корсар**, на якого вийшов російський посол у Парижі.*

21 травня османський флот, у складі **10 лінійних кораблів, 6 фрегатів і 40 менших кораблів**, стояв на рейді Васильківського Коша і розпочав його артилерійський обстріл. Козаки, під проводом кошового Сидора Білого на чайках зайняли бойову позицію та розпочали атаку османських кораблів. Але османський адмірал бою не прийняв і відвів свою ескадру до Очакова.

25 травня частина кораблів османської ескадри заблокувала вихід із лиману до моря.

7 червня османський адмірал кинув у бій у Дніпровському лимані 36

кораблів. Та більша маневреність козацьких чайок, ніж трипалубних вітрильних кораблів, визначила перевагу козацького флоту. У цьому бою османи втратили **3 лінійних кораблі** й змушені були знову відступити в Очаків.

17 червня, у лимані поблизу Очакова, козацька флотилія та “російська” вітрильна ескадра, під командуванням **Джона Поль Джонса** (*засновника ВМС США*) атакували османський флот. У ніч на 18 червня османи спробували вивести свій флот з лиману, але під час здійснення цієї операції їхні кораблі потрапили під вогонь берегової батареї Суворова на Кінбурнській косі й гармат козацької флотилії. Розгром османського флоту був повним: загальні втрати становили **15 кораблів, 6 тисяч вояків вбитими й пораненими, близько 2 тисяч полоненими**. Проте й козаки, хоч і виграли битву, понесли втрати. Під час абордажних боїв **загинуло 18 козаків, в полон потрапило 235 козаків**. Було смертельно поранено й кошового отамана Сидора Білого. Командування флотилією прийняв полковник **Антін Головатий**.

Улітку того ж року козаки відзначилися під час облоги Очакова. Вночі вони висадили десант поблизу селищ, які відігравали вирішальну роль в захисті Очакова з суходолу. Атака була стрімкою й до ранку селищі були захоплені. Козаки захопили 300 полонених, 23 гармати, 150 бочок пороху, їхні втрати нараховували тільки 29 побратимів. 7 листопада того ж року козацька флотилія під командуванням Антона Головатого посеред дня висадила десант та взяла фортецю на острові Березань. В грудні 1788 року Очаків капітулював. У вересні 1789 року захоплений Хаджибей.

Значною звитягою **покрив себе козацький флот при штурмі Ізмаїла**. На початку грудня 1790 року флотилія Головатого увійшла в Дунай. Перш ніж штурмувати фортецю, яка була побудована за допомогою французьких і німецьких інженерів, козаками були захоплені острови навколо Ізмаїла та розгромлено турецьку флотилію яка здійснювала забезпечення фортеці. 11 грудня внаслідок вдалого десанту і штурму турецьких батарей, козаки при підтримці регулярних військ захопили Ізмаїл.

Основні завдання, які виконувала козацька флотилія в російсько-турецьких війнах:

- прорив блокади противника;
- блокада узбережжя;
- захоплення транспортних суден;
- участь у штурмах фортець;
- перевезення військ та висадка десантів.

По завершенню війни, влітку 1792 року, козацьке військо вдруге зазнало депортації і було переселено на Кубань для несення прикордонної служби.

Висновок.

Зародження, становлення та розвиток флоту Запорозької Січі органічно пов'язане з організацією та функціонуванням всього козацького війська. У процесі боротьби з флотом Туреччини запорожці створили власний швидкісний, маневрений, швидко відновлюваний флот. Морські флотилії чайок були міцно зорганізовані та раціонально озброєні. Боротьба козаків на морі носила

випереджувальний характер. Оперативне мистецтво й тактика ведення бою козаками на морі свідчило про їх здатність нав'язати противникові свої умови морської війни. Прокладена ними дорога до моря, морські традиції і звичаї стали тією духовною основою українців, яка постійно генерувала українських морських лицарів, визначала постійний потяг народу до моря, до жертвовної боротьби за волю і свободу, вселяла віру в перемогу в боротьбі за свою соборну Батьківщину.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні передумови виникнення і становлення української військово-морської справи.
2. Назвіть найбільше досягнення походів Аскольда на Візантію.
3. Назвіть тактичний прийом, який використовували русичі під час морських битв.
4. Назвіть особливість побудови княжого флоту.
5. Які дії із захисту морського узбережжя українських земель здійснювались за часів Великого князівства литовського, руського і жематійського.
6. Хто і коли здобув першу перемогу запорозького флоту.
7. Назвіть основні завдання, які виконувала козацька флотилія під час російсько-турецьких війн.

Навчальна література

1. Програма навчальної дисципліни “Історія війн і воєнного мистецтва (у т.ч. воєнна історія України)”.
2. Рукопис підручника Військово-морська історія України. Авторський колектив під заг. редакц. Неїжпапи О.Л., 2022.

ЛЕКЦІЯ 12

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ПЕРІОД 1917-1921 РОКІВ.

1. *Ознайомити навчаних з передумовами відродження національного флоту.*
2. *Ознайомити з роботою зі створення і розвитку флоту в період 1917-1921 років.*
3. *Ознайомити навчаних з участю військових моряків у боротьбі за незалежність за часів Директорії УНР.*

ВСТУП.

Після тривалого періоду небуття на початку ХХ століття постає нова Українська держава та продовжується її військово-морська історія.

В умовах загострення протиріч між провідними державами світу і як наслідок – Першої світової війни, багато народів Європи та народів інших континентів отримали можливість повернути собі незалежність та побудувати власні національні держави. Український народ скористався цим шансом та почав створювати власну державу і один з основних атрибутів її могутності – національний військовий флот.

Події Лютневої революції 1917 року у Росії **сприяли піднесенню національно-патріотичного духу українців**, в тому числі військовослужбовців, які служили в імперській армії. Починаючи з 7 березня 1917 року стихійний революційний вибух в Україні починає набирати визначених форм, чітко проявився після обрання на спільних зборах політичних партій єдиного керівництва, що отримало назву Центральної Ради. **5-8 травня 1917 року відбувається Перший Український військовий з'їзд**, головним рішенням якого стає **необхідність проведення українізації частин та з'єднань Російської армії, що знаходилися в Україні.**

1. Передумови відродження українського національного військового флоту у 1917 році.

Революційні виступи матросів у 1905 році, революційні заворушення в Севастополі в 1912 році, сприяли більш ретельному підбору особового складу. З метою обмеження поширення революційних настроїв, командуванням Чорноморського флоту набирались рекрути з Катеринославської, Полтавської, Київської, Харківської, Миколаївської губерній.

У 1917 році відсоток українців на Чорноморському флоті складав понад 65 %, росіян 25 %.

Сприятливою умовою творення флоту на Чорному морі залишалася активна діяльність українських національно-освітніх гуртків міста Севастополя, які, починаючи з 1905 року, об'єдналися в український громадський гурток під назвою “Кобзар”. До членів гуртка належала, крім української інтелігенції міста, значна кількість **національно свідомих офіцерів флоту**, в тому числі полковник

В. Савченко-Більський, капітан **М. Неклієвич**. Саме завдяки діяльності гуртка, із вибухом революції та з виходом його з підпілля, було утворено Раду Української Чорноморської Громади.

Тодішній командувач Чорноморського флоту віце-адмірал О.Колчак прихильно ставився до діяльності подібних національно-етнічних громад, вбачаючи у них стабілізуючу силу в місцях базування кораблів, що сприяло і підтриманню боєздатності флоту, недопущенню безладдя. Безпосередній учасник тих подій **Святослав Шрамченко** стверджував, що, на відміну від більшості представників вищої військової російської еліти, віце-адмірал О.Колчак непогано орієнтувався у вкрай складних політичних умовах того часу, а в українському національному рухові бачив порятунок Чорноморського флоту від повної анархії та розвалу, що почали вже тоді флот охоплювати.

Розглядаючи процес українізації флоту, треба згадати про моряків-українців на інших флотах. Об'єднані збори моряків-балтійців проголосили про створення "Українського військово-морського Штабу Балтійського Флоту", до командування яким було залучено відомих діячів українського флоту: лейтенанта С. Шрамченка та старшого лейтенанта **М. Білинського**. Завдання, покладені на штаб, передбачали **проведення українізації кораблів Балтійського флоту**, більшість екіпажів яких складали українці.

До цих кораблів належали крейсер "Світлана", ескадрені міноносці "Україна" та "Гайдамак", на яких 12 жовтня були підняті українські прапори. В подальшому ці кораблі планувалося перевести до складу Чорноморського флоту. Остаточному втіленню в життя цих планів зашкодило захоплення влади більшовиками та повна дезорганізація установ флоту, що змусило українців залишити кораблі та виїхати в Україну. Доречно відмітити, що на Балтійському флоті кількість моряків, які вважали себе українцями, складала 12 000 осіб.

Спроба проведення українізації була проведена і на інших флотах Російської імперії. Українські Ради створювалися на Каспійській, Сибірській, Амурській флотиліях та флотилії Північного Льодовитого Океану. Українська Військово-морська рада Каспійської флотилії ставила за мету українізацію кораблів, у зв'язку з чим було надіслано звернення до Чорноморської Ради із проханням про надання підтримки. Завдання, які передбачалися для кораблів Каспійської флотилії, в першу чергу повинні були забезпечити захист інтересів України та підтримку українських поселень Кавказу.

У квітні 1917 р. на більшості кораблів Чорноморського флоту були створені **українські корабельні ради**. Найбільш впливовими вони стають на лінійних кораблях "Воля", "Іван Златоуст", "Св. Евстафій", "Ростислав", на крейсерах "Пам'ять Меркурія", "Кагул", "Прут", ескадреному міноносці "Завидний", у Севастопольському флотському півекіпажі.

У червні 1917 р. у Севастополі утворюється Севастопольська українська рада військових і робітничих депутатів на чолі з підпоручиком **Величком**. На захисті інтересів українства в умовах наростаючого безвладдя також стояли українська фракція Севастопольського "совета", а також Чорноморський український військовий комітет.

2. Робота зі створення флоту в період Української народної республіки.

Цілком закономірно, що питання флоту не могли залишитися поза увагою уряду Центральної Ради. Увагу до питань флоту загострювала необхідність забезпечити контроль над береговою смугою, яка простягалася майже на 1700 кілометрів.

Незважаючи на те, що Чорноморський флот за своїми розмірами значно поступався Балтійському, він залишався потужною військовою силою. У стратегічних планах використання сил та засобів флоту передбачалися **наступні завдання:**

вирішення завдань на морі та прибережній смузі з використанням артилерії, авіації, висадки морського десанту;

контроль шляхів сполучення в басейні Чорного та Азовського морів, та річок які в них впадають.

Розуміючи значення Чорноморського флоту, разом з іншими загальноросійськими політичними силами активізують свою діяльність і більшовицькі осередки. Однак на Чорноморському флоті їхні гасла сприймалися з відвертою насторогою. Більшовицькі ідеї, носіями яких виступали, в основному, неукраїнські елементи, не знаходили прихильників серед матроської маси, 80 відсотків представників якої були призвані на флот з українських земель. Зрозуміло, що ближчими їм були гасла, які генерувала Центральна Рада.

Збереження бойової спроможності Чорноморського флоту в період загального розпаду імперії було обумовлено низкою попередніх подій, а також тим, що, на відміну від армійських частин, на флоті не було помітних бойових втрат в офіцерському складі. Майже всі офіцери були випускниками Військово-Морського кадетського корпусу, вихідцями із заможних дворянських та офіцерських сімей, ліберальні ідеї в яких не користувалися успіхом.

В жовтні 1917 року в Києві **утворюється Морська генеральна Рада**, звернувшись до якої, представники 3-го Всеукраїнського військового з'їзду вимагали **прискорити українізацію** Чорноморського флоту. Розуміючи складну ситуацію, моряки-чорноморці не тільки чекали допомоги від уряду, але, із свого боку, робили все можливе для підняття його авторитету. Так, в Севастополі **12 жовтня 1917 року** екіпажем **ескадреного міноносця “Завидний”** на кораблі був **піднятий національний прапор України**.

9 листопада 1917 року до Києва для підтримки Центральної Ради відбуває бойовий загін моряків у складі 700 чоловік. У столиці саме цей загін започаткував формування “Окремого морського куреня імені гетьмана Петра Сагайдачного”. Загін активно виступав проти більшовизму і майже весь загинув на вулицях Києва під час боротьби з більшовицькими загонами, які вдерлися з червоної Росії.

У грудні 1917 року урядом Центральної Ради було затверджено Закон “Про утворення Генерального секретаріату Морських справ”, який передбачав призначення на посаду **Генерального секретаря Морських справ УНР Д. Антоновича**. Після призначення секретаря Морських справ діяльність міністерства суттєво пожвавилася. Так, **29 грудня 1917 р.** було розглянуто

законопроект та 14 січня 1918 року було прийнято “Типовий закон про флот УНР”, згідно з яким кораблі колишнього імперського флоту, як військові, так і транспортні та торгівельні, **проголошувалися флотом УНР**.

Упровадженню в життя цього закону зашкодила україно-більшовицька війна та активізація антиукраїнських сил і, в першу чергу, у Причорномор’ї.

Невдачі українського уряду викликали активізацію антиукраїнського руху в Криму, особливу активність у цей час розпочинають більшовики, в першу чергу, через вплив на флот. Виконуючи постанови Ради Народних Комісарів РСФСР, більшовицькі організації починають шалену кампанію саботажу та диверсій. Ситуація навколо флоту погіршується й тим, що в Сімферополі та Севастополі фактично влада переходить до Рад робітничих та селянських депутатів, які відразу підпадають під вплив більшовиків. В цей же час у Бахчисараї утворюється альтернативна влада, яку очолює представник ісламської партії “Міллі Фірка” Челебеєв. Усе це, а, в першу чергу, відсутність рішучих дій з боку Центральної Ради та внаслідок суб’єктивних причин, суттєво погіршило ситуацію навколо флоту. Ще більш негативні наслідки мали місце після виходу додатку до “Тимчасового закону про флот УНР”, оголошеного 13 березня 1918 року. Знаходячись у полоні соціалістичних ідей та загальної революційної ейфорії, новий уряд УНР скасував примусову службу на флоті. На зміну їй вводилося добровільне поповнення флоту на підставах принципу народної міліції, що для флоту на той час означало повний крах та руйнування.

Більшовицька агресія проти України змушувала вести негайні пошуки союзника. Орієнтація на країни Антанти стає неможливою з декількох суттєвих причин. В першу чергу тому, що це означало б продовження світової війни, по-друге, УНР була відрізана від країн Антанти фронтом, тому підтримка з їх боку була неможлива. Переговори із країнами австро-угорського блоку були останньою надією на порятунок УНР. Але для проведення цих переговорів, починаючи з 27 грудня 1917 року (9 січня 1918), та укладення відповідних угод необхідно було вирішити головне питання: Україна повинна була стати самостійною державою, замість того, щоб бути федеративною частиною іншої країни. Саме тому, скориставшись оголошеною на переговорах перервою з 5-го до 6-го (18-19) січня 1918 року, **Центральна Рада проголошує IV Універсалом незалежність Української Народної Республіки, закликаючи український народ стати на оборону своєї суверенності**.

Не дивлячись на це вкрай несприятливе становище, 27 січня (8 лютого) 1918 року завдяки зусиллям молоді української дипломатії було підписано мирний договір між УНР та австро-німецьким блоком. *Договір передбачав припинення війни між сторонами, поновлення кордонів 1914 року, відмову від контрибуцій та укладення торгівельних угод. Але в той час, коли українська делегація святкувала підписання договору в Бресті, звірства більшовиків в Україні досягли свого апогею. Загони Муравйова влаштували різню, яку Київ не бачив із часів татаро-монгольської навали.*

Прагнучі зупинити більшовицьку агресію, не маючи відповідних власних військових сил, **Центральна Рада була змушена звернутися до союзників** за

військовою допомогою. 12 (25 лютого) розпочався спільний наступ українських та австро-німецьких військ. Першого березня 1918 року, після 19 днів більшовицької окупації, в Києві знову запрацювали українські органи влади.

Голова уряду УНР *В.Голубович* та новий військовий міністр *О.Жуковський* (від 24 березня він також виконував обов'язки міністра морських справ) прийняли досить складне та ризиковане рішення: **дали** неофіційне **розпорядження** про створення на базі Запорізького корпусу так званої “Кримської групи” на чолі з *полковником П.Болбочаном* для звільнення півострова від більшовицьких формувань. Для організованого прийняття Чорноморського флоту під українську юрисдикцію з “кримцями” рухався і капітан 2 рангу Місников, який повинен був очолити першу українську військово-морську комендатуру для охорони та впорядкування діяльності Севастопольської бази.

“Кримська група” під командуванням полковника Петра Болбочана налічувала 5000 піхотинців, кінний полк, декілька артилерійських батареї та бронепотяг.

Розраховуючи виключно на власні сили, не зважаючи на застережливі повідомлення розвідки про створення червоними укріплень на Кримському перешийку, полковник Болбочан блискавичним кидком увірвався до Криму. **22 квітня 1918 року** українські частини увійшли в Джанкой, розвиваючи наступ на Сімферополь. **24 квітня** після короткого бою над Сімферополем було піднято жовто-блакитний прапор.

З метою уникнення конфронтації між військами УНР та німецькими військами (за умовами Брестського миру, Крим підлягав німецькій окупації), 27 квітня з Києва надійшла телеграма з наказом “Кримській групі” залишити Крим та відійти в район м. Олександрівська. Таким чином, війська УНР запинились і вимушені були відійти з Криму.

Наближення німців до Севастополя викликало негативну реакцію на кораблях. З метою запобігання захоплення кораблів як військової здобичі, згідно з наказом командувача Чорноморським флотом *контр-адмірала М. Сабліна* на них **29 квітня були підняті державні прапори УНР**. Чорноморський флот визнав зверхність над собою українських законів. В цей же день на адресу Морського міністерства в Київ була направлена термінова телеграма, яка про цю подію сповістила уряд, але вона залишилася без відповіді. *Адже саме в цей час у Києві проходила зміна влади. 28 квітня 1918 року на Конгресі хліборобів було проголошено гетьманом України Павла Скоропадського, уряд якого мав змінити уряд Центральної Ради, який повністю вичерпав себе. Зміни, що відбулися в Києві, неминуче вплинули на долю флоту.*

І хоча на українських кораблях було піднято українські прапори, німецька окупаційна влада заявила про введення нового контролю зі свого боку як над флотом, так і над ВМБ та береговими спорудами. Ультиматум окупаційних військ викликав бурхливі дискусії на корабельних мітингах, екіпажі яких зайняли відверто ворожі позиції, відстоюючи свої погляди щодо подальших дій флоту.

Більшовицькі агітатори стверджували, що начебто німецьке командування

має за мету повністю захопити флот, і, мовляв, підняття українських прапорів тільки сприяє йому у досягненні цієї мети. *Розагітований більшовиками екіпаж есмінця “Керч” оголосив, що корабель відходить у Новоросійськ. Більшовицький військово-революційний штаб закликав чорноморців приєднуватися до есмінця, але за “Керчю” висловили бажання йти всього дев'ять ескадрених міноносців, дивізіон сторожових катерів і кілька підводних човнів. Команди лінкорів, піддали гострій критиці тих, хто не підкорився думці більшості і розпорядженню командувача флотом.*

Контр-адмірал М.Саблін, після фактичного переходу більшості кораблів ЧФ під українську юрисдикцію, відчував, що головний та **найвідповідальніший крок зроблено:** ЧФ присягнув українській державі і це надавало добрі шанси для збереження людей та техніки. Але одночасно його вкрай непокоїв демарш більшовиків, пов'язаний із запланованим ними відходом більшої частини Мінної бригади та транспортів з рештками червоних військ у Новоросійськ.

Командувач намагався не допустити розколу флоту, але ситуація надзвичайно ускладнювалася тим, що з Києва не надходило ніяких відомостей. Складалося враження, що флот кинутий напризволяще. За цих умов командуванню ЧФ не залишалось нічого іншого, як умовляти бунтівників, лавірувати і всіляко затягувати час, щоб затримати до приходу німецьких військ відхід контрольованих більшовиками кораблів у Новоросійськ.

Увечері 29 квітня більшовицький Військово-революційний штаб вирішив здійснити останню провокацію і направив делегацію до контр-адмірала Сабліна. Її очолив Ю.Гавен. Делегація зухвало зажадала від командування ЧФ безумовного виконання наказу Радянського уряду про евакуацію армії і флоту в Новоросійськ і повідомила про рішення частини кораблів Мінної бригади піти сьогодні ж, навіть якщо інші частини флоту залишаться у Севастополі.

Контр-адмірал Саблін намагався умовити делегацію підкоритися рішення більшості моряків-чорноморців. Більшовики ж заявляли, що “Червона Армія і Червоний флот не складуть зброї і будуть боротися з тими, хто буде заважати виходу їх кораблів з Севастополя”.

У такій ситуації командувачу флотом не залишалось нічого іншого, як припинити переговори з більшовицькою делегацією. На жаль, зупинити відхід частини кораблів та суден з більшовицькими військами у Новоросійськ він був не в змозі.

Так стався, організований більшовиками, трагічний розкол єдиного цілого, колись потужного флоту, частина кораблів якого, під впливом більшовиків відмовилась від переходу на службу УНР і залишила Севастополь. Як відомо, ця подія незабаром мала катастрофічні наслідки як для цих кораблів-утікачів, що безславно загинули на дні Цемеської бухти на догоду більшовицькій Москві, так і для решти колишнього Чорноморського флоту. Але незаперечним є той факт, що саме **29 квітня 1918 року вперше у новітній історії відбулося народження військового флоту незалежної України**. Саме цей історичний факт становив підґрунтя для створення Військово-Морських Сил України, які перейняли і продовжують традиції вітчизняного військово-морського будівництва доби Центральної Ради.

3. Український військовий флот Гетьманської держави

У ніч з 29 на 30 квітня, виконуючи вимогу Раднаркому РСФСР, під червоними прапорами до Новоросійська рушили 2 лінкори, 14 есмінців та декілька допоміжних суден.

В Севастополі залишилося 7 лінкорів, 3 крейсери, 12 есмінців, 6 міноносців, 45 підводних човнів, більша частина допоміжних суден. Не дивлячись на те, що кораблі фактично належали Україні, німці відмовилися це визнати. За декілька днів на кораблях було повністю замінено команди на німецькі екіпажі. Нова українська влада на чолі з гетьманом П. Скоропадським не залишилась байдужою до долі флоту. 21 травня 1918 року було призначено представником Української Держави в Криму **контр-адмірала М.Остроградського**, який зайняв принципову позицію щодо відстоювання інтересів Українського Флоту. В обов'язки представника входило вирішення питань щодо військових та допоміжних суден і про знаходження особового складу у місті. Рішучим кроком у порівнянні з попереднім урядом УНР було прийняття Радою Міністрів України постанови, в якій вказувалося, що весь Чорноморський флот у повному складі, а також частини забезпечення переходять виключно до складу Збройних Сил України. Рішучі дії контр-адмірала Остроградського та реакція німецького командування призвели до небезпечного загострювання ситуації. Внаслідок чого адмірал був змушений подати рапорт на звільнення від займаної посади. 10 червня 1918 року на цю посаду було призначено **контр-адмірала В. Клочковського**, якому вдалося в більш дипломатичній формі досягнути суттєвих послаблень із боку німців, внаслідок чого на деяких кораблях знову було піднято Українські прапори.

Військове міністерство, утворене за часів Гетьманату, почало активну роботу щодо створення українського флоту. В цей час, як в цілому в Державі, так і у військовому міністерстві, починається активна праця. На початку травня Командувачем флоту Української Держави призначено **контр-адмірала А. Покровського**, штаб якого тимчасово розміщувався в Одесі. 23 травня на командувача та його штаб **було покладено організацію охорони та забезпечення оборони Північно-західного району Чорноморського узбережжя**. З метою якісного виконання покладеного завдання було сформовано спеціальну комісію у складі 5-ти адміралів та необхідної кількості провідних спеціалістів військово-морської справи.

23 травня 1918 року наказом по Морському відомству, згідно з рішенням гетьмана П. Скоропадського починається **формування бригади морської піхоти** у складі трьох полків, в зону відповідальності яких входило: I-го – від західного кордону Української Держави до Сичавки, II-го – від Сичавки до Станіслава, III-го – від Станіслава до Перекопу. На підрозділи морської піхоти було покладено **завдання несення гарнізонної служби та охорони об'єктів Військового Відомства**. Для більш ефективного керування процесом формування частин та з урахуванням наступного бойового застосування в штаті Головного Морського Штабу Морського Міністерства було створено відділ морської піхоти під керівництвом **полковника Дашкевича-Горбацького**. Це дало

змогу вже 31 серпня 1918 року в наказі Морського Відомства визначити дислокацію всіх частин оборони Чорного моря, в тому числі і місць перебування штабів полків морської піхоти. I-го полку – в Одесі, II-го полку – в Миколаєві, III-го полку – в Херсоні. Перший окремий кінний ескадрон морської кавалерії дислоковано в Одесі, II-ий – у Очакові, III-ій – в Перекопі. Начальником сухопутної оборони Північно-Західного району Чорного моря було призначено *контр-адмірала С. Фабрицького*.

Німцями в ультимативній формі було висунуто низку вимог до Радянської Росії щодо негайного повернення кораблів до Севастополя. Російський уряд змушений був відреагувати на них, адже вихід кораблів із Севастополя був відвертим порушенням умов Брестського договору, під яким стояли підписи в тому числі і радянських представників. 9 червня радянський уряд сповістив про готовність повернути кораблі Українській державі, хоча виконувати домовленості більшовики не збиралися. На телеграмі, що вийшла 24 травня 1918 року на адресу Новоросійської бази залишилася власноручна помітка, зроблена В. Леніним: “ніяка передача кораблів ворогам революції неможлива”. Категоричні вимоги щодо знищення флоту, в яких відкрито вказувалося на необхідність потоплення кораблів, повторно надійшли 9 та 13 червня.

16 червня 1918 року, з метою прийняття остаточного рішення, на кораблях в Новоросійську був проведений загальнофлотський референдум, результати якого засвідчили: 450 моряків підтримували позицію Леніна про знищення флоту, 500 проголосували про повернення до Севастополя, 1000 чоловік від прийняття рішення утрималися.

Підкоряючись рішенням більшості, командир ескадри, капітан 1 рангу *О. Тихменєв*, 17 червня віддав наказ в ніч на 18 червня залишити рейд Новоросійська і прямувати до Севастополя. Після повернення цих кораблів Чорноморський флот Української Держави складався з 6 лінкорів, 2 крейсерів, 14 есмінців, 2 міноносців, а також декількох десятків допоміжних суден. Все це в загальній кількості **складало 70 відсотків** колишнього імперського флоту.

Кораблі, що залишилися в Новоросійську, а це були: лінкор “Свободная Росія”, 7 есмінців, 2 міноносця 18 та 19 червня 1918 року були виведені буксирами в море та повільно пішли на дно, затоплені власними екіпажами.

В другій половині серпня 1918 року до Берліну від’їхав капітан Свірський. Повноваження якого передбачали: ведення переговорів щодо передачі кораблів Чорноморського флоту, як військових так і торгівельних, уряду Української держави. До списку кораблів які повинні були перейти під український прапор було внесено: лінкор “Воля” (кол. “Імператор Олександр III”), крейсер “Кагул”, 11 міноносців, група підводних човнів, 7 додредноутів (“Пантелеймон”, “Євстафій”, “Іван Златоуст”, “Ростислав”, “Три святителя”, “Сіноп”, “Георгій Победоносець”), транспортні та допоміжні судна.

Пізніше, у вересні 1918 року, відбувся офіційний візит гетьмана П. Скоропадського до Німеччини та зустріч його з кайзером, на якій обговорювалися питання флоту. Під час візиту до Німеччини гетьману П. Скоропадському було організовано екскурсії до портового міста, продемонстровано німецькі військові кораблі, організовано знайомство із

суднобудівними заводами. Він, як професійний військовий чудово розумів місце й значення флоту в процесі державотворення. Адже в той час Чорне море залишалося регіоном із багатьма невирішеними питаннями, які набирали особливої гостроти після розпаду Російської імперії.

Завдяки зусиллям контр-адмірала В. Клочковського та всебічній підтримці з боку Військового міністерства та Уряду було вирішено питання щодо повернення кораблів Україні. Разом з тим Військовим міністерством було підготовлено та розглянуто низку законів, у тому числі й про корпус старшин, військово-морську санітарну справу, про військово-морських представників за кордоном; відпрацьовувались штати корпусу морської охорони узбережжя. Затверджено Раду міністрів морських справ, до складу якої повинні були увійти найбільш досвідчені адмірала та старші флотські офіцери. Надзвичайно важливим для існування флоту стало затвердження в бюджеті державних коштів на потреби флоту та Дунайської флотилії.

Після повернення німцями більшості кораблів, що базувалися в Севастополі, до складу українських морських сил 11 листопада 1918 року, було оголошено наказ гетьмана про затвердження бойового складу флоту, а також про призов на службу офіцерів та матросів, звільнених під час захоплення німцями кораблів. Передбачалося для нової комплектації важливих посад організувати призов військовослужбовців з числа резерву флоту, але виключно громадян Української Держави. Цим же наказом були передбачені деякі зміни в структурі вищого керівництва флоту. Контр-адмірала **А.Покровського** було призначено Міністром військових справ Української Держави, заступниками якого стали: **контр-адмірал М.Максимов** в Одесі та **контр-адмірал Гадд** у Києві.

Наказом по морському відомству від 13 грудня 1918 року було встановлено затверджену Радою Міністрів суму для підтримки флоту.

Поразка країн Центральних держав у світовій війні, революція в Австро-Угорщині, а, згодом, в Німеччині, **прямим чином впливали на ситуацію в Україні**. Вона швидко занурювалась у вир громадянської війни. Соціальні конфлікти, стримувані німецькими та австрійськими багнетами, вибухнули з новою силою. Повстання, підняте Директорією, швидко поширювалося. Відступ німецьких військ та входження в чорноморські порти кораблів Антанти ставило під загрозу існування флоту. Увійшовши до Одеси та Севастополя, війська Антанти виставили варти на українських кораблях, визнавши їх за військову здобич та вивівши з часом частину кораблів на чолі з лінкором “Воля” до Стамбулу. Деякі кораблі було передано до складу Збройних Сил Півдня Росії, які підпорядковувались А.Денікіну.

4. Участь військових моряків у боротьбі за незалежність за часів Директорії УНР

14 грудня 1918 року в Україні відбувся антигетьманський переворот, війська Директорії взяли Київ і уряд гетьмана Павла Скоропадського подав у відставку. Влада в Україні перейшла до Директорії УНР на чолі з В.Винниченком і С.Петлюрою. Із соціалістами Винниченком і Петлюрою, Лондон і Париж справи мати не хотіли і **всі спроби нового українського уряду домовитися з Антантою про спільну антибільшовицьку боротьбу були марними**. Антанта

в цьому питанні повністю покладалася на білогвардійський рух і чути не хотіла про незалежну Україну.

Після спроб двох попередніх урядів Української держави створити власний військовий флот для захисту України з моря 26 грудня 1918 року в новому уряді на посаді Міністра морських справ віце-адмірала Андрія Покровського змінив молодий і енергійний *капітан 3 рангу Михайло Білинський*.

Спершу новий склад морського відомства взявся надолужити згаяне своїми попередниками. М.Білинський першочерговим завданням поставив створення правової і організаційної бази національного флоту, сподіваючись за допомогою міжнародного права повернути флот державі.

3 січня 1919 року Головний Отаман Військ і Фльоти УНР Симон Петлюра в наказі по Морському Генеральному Штабу наказав “лічити прапором Военної фльоти Української Народної Республіки прапор, затверджений 18-го липня 1918 року. Зазначений прапор негайно підняти на усіх воєнних кораблях і інституціях, відповідно до ухвали прийнятої Директорією”. **Саме цей прапор флоту Української Народної Республіки, лише без тризуба у кряжі, був відновлений як Військово-Морський прапор Військово-Морських Сил сучасної України у 1993 році.**

11 січня 1919 року, приймається закон “Про Гардемаринську школу” в Миколаєві “з уведенням його в життя з 1 жовтня 1918 року”. 20 січня спеціальним законом вводиться структура Морського міністерства і Морського Генерального штабу, створюються технічне, будівельне, гідрографічне і судове Головні управління.

25 січня 1919 року урядом Директорії було прийнято “Закон про флот”, в якому було викладено основні положення існування флоту, регламентовано склад флоту, термін служби кораблів різних типів, йшлося про бойову підготовку, комплектування, театри можливих бойових дій флоту. Цей закон передбачав усі галузі організації Українського державного Флоту.

На підставі закону Директорія УНР 25 січня 1919 року видала наказ по Морському відомству про присвоєння кораблям Українського Державного Флоту, які будувалися на той час у Миколаєві назви, лінкору – “Соборна Україна”, чотирьом крейсерам: “Гетьман Богдан Хмельницький” (згодом перейменований більшовиками в “Червону Україну”), “Гетьман Петро Дорошенко” (перейменований більшовиками в “Красный Кавказ”), Гатьман “Петро Сагайдачний”, “Тарас Шевченко”. Чотирнадцять великих ескадренних міноносців отримали назви: “Київ”, “Чигирин”, “Батурин”, “Львів”, “Іван Виговський”, “Іван Сірко”, “Пилип Орлик”, “Кость Гордієнко”, “Іван Богун”, “Мартин Небаба”, “Іван Підкова”, “Петро Могила”, “Іван Котляревський”, база підводних човнів – “Дніпро”, а також було виділено кошти на добудову 8-ми великих підводних човнів.

Закон передбачав і перебудову морських портів і фортифікацій, створення гідрографічної морської експедиції, лоцманської служби в портах та забезпечення торгового мореплавства. Цим законом УНР остаточно перебирала на себе всі зобов’язання Російської імперії щодо утримання флоту на Чорному

морі та суднобудування в українських портах.

Та надії на краще перекреслила Антанта, десант якої 1-го лютого 1919 року захопив Херсон, 2-го лютого – Миколаїв і остаточно відрізав Україну від Чорного моря. Навальний наступ Червоної Армії змусив Директорію 3 лютого 1919 року залишити Київ і відступити на захід. Сил для протидії військам Антанти на узбережжі не було: полки морської піхоти так і не були розгорнуті і являли собою переважно лише кадровані штаби.

Спроби Симона Петлюри допомогти одеським морякам наштовхнулися на рішучий спротив Антанти, яка виразно стала на сторону білого руху Росії.

Окупація берегів Чорного моря військами Антанти, залишення Києва українським урядом внаслідок другої більшовицької навали 2-го лютого 1919 року змушують Військове Міністерство прийняти відповідні заходи. Наказом Морського Відомства узбережжя Чорного моря з фортецею Очаків та портами Миколаїв і Херсон із 75-верстною смугою були оголошені Приморським Фронтом з підпорядкуванням Морському Міністерству, командувач якого наділявся правами головнокомандувача окремим фронтом. Саме тоді почалося формування морських частин на суходолі, в першу чергу Морського полку та частин морської піхоти. Формування частин морської піхоти було викликане реальною військово-політичною ситуацією, що склалася навколо України.

Події в Україні розвивалися так, що формування морських полків довелося перенести до Коломиї на Прикарпатті. Узгодивши з Військовим секретаріатом уряду Західно-Української Народної Республіки мобілізаційні питання, з 24 березня 1919 року в Коломиї розпочинається практичне формування 1-го полку морської піхоти, який дістав назву 1-й Гуцульський. Його ядро склали колишні моряки Австро-Угорського флоту та сплавщики лісу (бокораші) на карпатських річках Черемош і Прут. Командиром цього полку був призначений сотник *Володимир Гемпель*. Для організації набору Морський міністр М.Білінський разом з офіцерами М.Злобіним, С.Шрамченком у квітні місяці здійснили подорож зі Станіслава, нинішнього Івано-Франківська, через Коломию, Заболотів, Косів в Жаб'є (Верховину), під час якої організували поповнення полку не лише людьми, а і припасами та матеріальними засобами.

Та ускладнення військової ситуації в Західній Україні змусило змінити плани. 15 травня польський уряд направив на український фронт сформовані у Франції для боротьби з більшовиками дивізії генерала Галлера. 24 травня 1919 року румунські війська захопили безборонні Чернівці, а 25-го – форсували річку Черемош і окупували Снятин, Косів і Коломию. Призив до армії УНР в Прикарпатті був зірваний. Із сходу наступ вели більшовицькі війська, відтак, **армія УНР змушена була вести бої на три фронти.**

9 квітня 1919 року відбулася зміна уряду УНР, у зв'язку з чим М.Білінський подає у відставку з посади Міністра морських справ УНР і 22 травня приймає командування дивізією морської піхоти флоту УНР. Новим Морським міністром призначається капітан 1 рангу *Микола Злобін*, його заступником – капітан-лейтенант *Святослав Шрамченко*. У червні морське відомство очолив С.Шрамченко, а потім знову, до 1922 року, але вже морську управу військового відомства очолював капітан 1 рангу М.Злобін.

Весь 1919 рік дивізія морської піхоти вела важкі бої з Червоною Армією за визволення рідної землі. 6 грудня 1919 року **морська піхота** у складі армійської групи генерала М. Омеляновича-Павленка **взяла участь у героїчному 1-му Зимовому поході армії УНР** і дійшла до лінії Київ – Черкаси, звільнивши при цьому Вінницю і Одесу. З'явилася надія на відродження флоту, залишки якого знаходилися в Одесі. Та під ударами переважаючих сил противника, а більше від пошесті тифу, українській армії довелося відступити на територію Польщі. Там Морське відомство продовжувало виконувати свої функції і організовувало життєдіяльність української морської піхоти.

У квітні 1920 року переформовані полки морської піхоти УНР взяли участь в спільному україно-польському визвольному поході і 7 травня звільнили Київ, що, утім, не принесло успіху у війні.

На думку багатьох дослідників, Головний отаман військ і флоту УНР С.Петлюра у виборі напряму головного удару на Київ припустився стратегічної помилки. Досвідчені морські офіцери, і в першу чергу Михайло Остроградський, а також президент ЗУНР Є.Петрушевич радили головний удар українсько-польських військ спрямувати на Одесу. Французи і британці, союзники Польщі, у цьому разі вже не могли б більше ігнорувати Україною і це дало б можливість через одеський порт організувати міжнародну допомогу Україні, якої відчутно не вистачало. У цьому випадку могла б змінитися і політика Антанти в цілому, переговори з якою в Яссах на той час вели уповноважені уряду УНР Кость Мацієвич та контр-адмірал Михайло Остроградський.

Проте, після звільнення Києва знову з'явилася нова надія на відродження флоту. У зв'язку із загальною ситуацією на фронті наказом Директорії УНР 17 квітня 1920 року Головним Начальником Чорноморського флоту і заступником військового міністра по справах військового і торговельного мореплавства призначається контр-адмірал Михайло Остроградський.

У цей же час на Дніпрі почала формуватися Дніпровська воєнна флотилія, Дніпровський флотський півекіпаж в Києві, а в дивізії морської піхоти – бронепоезд “Чорноморець”. У Кам'янець-Подільському **генерал-хорунжим В.Савченко-Більським** організувалася Гардемаринська школа.

Та відрізана від моря ворогами, Директорія почала втрачати інтерес до флоту.

Залишаючи Україну в квітні 1919 року, війська Антанти прихопили більшість кораблів Чорноморського флоту перевівши їх у Стамбул, де відбулася їх передача уряду Південної Росії, до якої Франція мала відповідні симпатії. Після проголошення про утворення “бази російського Чорноморського флоту”, кораблі було повернуто до Севастополя, що знаходився під владою білогвардійських військ генерала Врангеля. Ці кораблі прийняли участь у боротьбі з більшовиками, а потім саме на них відбулася славнозвісна евакуація білої армії разом з біженцями до Стамбулу. Кораблі, що не вийшли в море з технічних причин та залишилися у Севастополі, потрапили до рук більшовиків і увійшли до складу Червоного Флоту.

Кораблі, що перейшли до Стамбулу, було переведено до французького колоніального порту Бізерта у Північній Африці. Радянський уряд висунув свої

права на ці кораблі, вимагаючи від Франції повернути їх у Росію. Французький уряд цю вимогу виконувати відмовився, посилаючись на заяву, яка була надіслана до Ліги Націй Урядом УНР (який в той час був в еміграції) та заявив рішучий протест. Після цього деякі кораблі було включено до складу французького флоту, а решту розпродано на металобрухт.

На кораблях Врангеля відбули в еміграцію і чимало колишніх адміралів, офіцерів і матросів флоту УНР, в тому числі і віце-адмірал А.Покровський, контр-адмірал М.Максимов та багато інших.

Корабельний склад як українського, так і радянського флотів фактично перестав існувати.

Та основні сили українського флоту, сконцентровані в дивізії морської піхоти контр-адмірала М.Білинського, витіснені радянськими військами на територію Польщі, у цей час насмерть стояли перед військами М.Тухачевського і немало спричинилися до оголошеного згодом поляками “чуда на Віслі”.

Опинившись волею військової долі в еміграції, вони не втратили надії повернути волю і незалежність рідній землі. Уклавши з Польщею мирний договір, радянська Росія виборола собі умову, що на польській території антирадянські організації діяти не можуть. Тому майже в підпільних умовах на території Польщі і Румунії українські моряки брали активну участь у підготовці Української Повстанської Армії і планували провести Визвольний похід в Україну. Малося на меті підняти всеукраїнське повстання проти більшовицької влади.

У цій, з військової точки зору безнадійній ситуації, для порятунку народу від геноциду і збереження честі Українського війська і флоту Української Повстанської Армії під командуванням *генерала Ю.Тютюнника* 25 жовтня 1921 року зважується на похід, який увійшов в історію як 2-й Зимовий, чи “Льодовий” похід. Просуваючись у важких зимових умовах в напрямі Києва, група військ Ю.Тютюнника була безперервно атакована кавалерійськими дивізіями більшовицьких військ. Підняти народне повстання, як і з’єднатися з повстанськими загонами Придніпров’я, не вдалося. Не дійшовши 40 кілометрів до Києва, група військ Тютюнника у **битві під Базаром 21 листопада 1921 року була розбита** кіннотою дивізії Г.Котовського і змушена була повернути та пробиватися назад до польського кордону. У цьому бою загинув і контр-адмірал М.Білинський, долю якого розділила і значна частина його морських піхотинців.

Висновок

1. З моменту підняття в Севастополі 12 жовтня 1917 року екіпажом ескадреного міноносця “Завидний” національного прапору України й до останнього бою української морської піхоти під Базаром 21 листопада 1921 року – це був час творення і боротьби з ворогом національного військового флоту незалежної Української держави. Протягом цих років український прапор, як колись в козацькі часи, майорів над хвилями Чорного моря та на приморських театрах бойових дій. Флот зробив все, що зміг на той час, і дії його були героїчні як на морі, так і на суші.

2. Створення і діяльність українського національного військового флоту у

1917–1921 роках мали виключно важливе значення для боротьби за незалежність відновленої Української держави після 250-річного бездержав'я. За короткий період військові моряки відродили українську державну військово-морську справу, флотські традиції українського народу та забезпечили історичну безперервність розвитку України як морської держави, зокрема її головного інструменту із захисту нації від нападу з морського напрямку – національного військового флоту.

3. Досвід формування національного військового флоту у 1917 – 1921 роках та його діяльності в цей період був використаний наступними поколіннями української нації у боротьбі за власну незалежність. До **основних уроків з досвіду формування і розвитку українських Військово-Морських Сил у 1917-1921 рр. слід віднести** наступні:

успішність заходів щодо створення військового флоту держави під час її формування значною мірою залежить від політичної волі, своєчасності та якості воєнно-політичних рішень, що приймаються державною владою;

нормативно-правове забезпечення організації та будівництва військового флоту є одним з найважливіших чинників для забезпечення стабільності у його створенні та розвитку;

розвиток флоту повинен здійснюватися відповідно до обґрунтованих довгострокових концептуальних документів, що забезпечує поступовість та якість заходів з його розвитку;

головним чинником успішності у будівництві військового флоту та його діяльності є патріотизм і незламність особового складу, його віра у перемогу та жертвність в ім'я захисту України від ворога.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні передумови створення українського флоту у 1917 році.
2. Який корабель ЧФ в Севастополі першим підняв національний прапор України і коли.

Рекомендована література

1. Програма навчальної дисципліни “Історія війн і воєнного мистецтва (у т.ч. воєнна історія України)”.
2. Рукопис підручника Військово-морська історія України. Авторський колектив під заг. редакц. Неїжпапи О.Л., 2022.

ЛЕКЦІЯ 13

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ДО 2014 РОКУ

1. Передумови створення Військово-Морських Сил України та Морської охорони Прикордонних військ України.

2. Створення та діяльність ВМС Збройних Сил України у 1992–2014 рр. Розвиток українського військово-морського мистецтва.

ВСТУП.

З набуттям незалежності Україною у 1991 році розпочався новий етап розвитку української військово-морської справи, формування і набуття спроможностей Військово-Морських Сил України.

Національний військовий флот, формуючись з військових частин радянського флоту, що розміщувались на території України, поступово набував спроможностей, необхідних для захисту України з морських напрямків. Перешкоджання розвитку ВМС України з боку керівництва російської держави суттєво стримувало і знижувало ефективність заходів будівництва національного флоту. У подальшому це призвело до значних втрат у складі ВМС ЗС України на початку збройної агресії РФ проти України, яка розпочалась 20 лютого 2014 року.

1. Передумови створення Військово-Морських Сил України та Морської охорони Прикордонних військ України.

Аналіз історичних подій формування, будівництва і діяльності Військово-Морських Сил України та Морської охорони Прикордонних військ України у новітньому періоді історії України засвідчив, що до основних етапів їх створення та розвитку слід віднести наступні:

1 етап: грудень 1991 – квітень 1992р. – підготовчий етап, що передував організованому створенню національного військового флоту.

2 етап: квітень 1992 – серпень 1997 р. – етап початкового організаційного будівництва та становлення ВМС ЗС України, формування основних органів управління та військових частин, їх комплектування та оснащення озброєнням і військовою технікою.

3 етап: серпень 1997 р. – лютий 2014 р. – етап удосконалення рівня підготовки та реформування ВМС ЗС України.

4 етап: лютий 2014 р. – по теперішній час – етап застосування військових частин та підрозділів ВМС ЗС України у ході збройної агресії РФ проти України та в умовах проведення антитерористичної операції, операції об'єднаних сил на території держави, відновлення їх спроможностей та подальшого розвитку.

16 липня 1990 р., перемагаючи опір проімперських сил, Верховна Рада України ухвалила “Декларацію про Державний суверенітет України”, у якій юридично було закріплено право України мати Державу, і відповідно, власні Збройні Сили.

Під впливом Декларації невпинно зростала кількість тих, хто хотів би

служити тільки в межах України і продовжувати саме тут військову службу.

2 жовтня 1990 р. українське студентство розпочало **політичне голодування** (Студентська революція на граніті 2-17 жовтня) на площі Жовтневої Революції (теперішньому майдані Незалежності) у Києві, серед вимог якого теж були вимоги повернення військових-українців на Батьківщину та проходження українцями військової служби на території України. Урешті-решт Верховна Рада України в ухваленій Постанові стверджувала, що відтепер громадяни України можуть служити поза її межами тільки за їх добровільною згодою. Було визначено, що до 31 грудня 1991 року мають бути розроблені і впроваджені відповідні законодавчі акти стосовно проходження військової служби в Україні.

Незважаючи на приховування ЗМІ перебігу подій бурхливого суспільно-політичного життя в Україні, у Севастополі стало відомо про проведення у Києві **2-3 лютого 1991 року конференції** “Зовнішня і внутрішня безпека України. Концепція Української Армії та пошуки шляхів її створення”. Учасниками конференції, крім ухвалення низки звернень до Верховної Ради України та військовослужбовців, які проходять службу в Україні, **була розглянута концепція створення власних збройних сил** та намічено проведення 1-го з’їзду офіцерів – громадян України.

1-й з’їзд офіцерів України розпочав свою роботу **27 липня 1991 р.** у Будинку вчителя (колишній будинок Центральної Ради). Для участі в його роботі зібралися 320 делегатів, більшість з яких були офіцерами дійсної служби.

24 серпня 1991 року Верховна Рада України, розвиваючи положення прийнятої 16 липня 1990 року Декларації “Про державний суверенітет України”, проголосила “Акт про незалежність України”, який був підтверджений на всенародному референдумі 1 грудня 1991 р. Того ж дня Верховна Рада прийняла і постанову “Про військові формування в Україні”, якою поклала початок будівництву національних Збройних Сил України на базі військових формувань, що дислокувалися на території України. Для наповнення реальним змістом постанови Верховної Ради “Про військові формування в Україні”, 29 серпня в Києві відбулася робоча зустріч Голови Верховної Ради України Л. Кравчука з командувачами військових округів і Чорноморського флоту. На нараді було оголошено, що Україна приступає до створення свого Міністерства оборони на базі штабу Київського військового округу і підпорядковує йому всі військові формування окрім ракетних військ стратегічного призначення та, що військові округи залишаються в системі управління військами.

Більшість офіцерів, мічманів і матросів схилилася до думки, що флот має бути українським, бо Україна “будує кораблі і годує флот”.

Станом на 24 серпня 1991 р. до складу Чорноморського флоту входило: **833 бойових кораблі, судна і катери та близько 400 літаків і вертольотів**, але головні з них були зосереджені на території Кримського півострова. Чисельність особового складу флоту досягала **80 тис. військовослужбовців**, а разом з працівниками і службовцями – 100 тис. осіб. Вартість флоту, за оцінками експертів, сягала 80 млрд. доларів США.

У Москві з метою виключення виходу України з союзу, підготували

претензію на володіння Чорноморським флотом, що у поєднанні із територіальними закидами до України було висунуто 27 серпня у виступі Б. Єльцина. Незабаром вони переросли в постійно існуючу проблему в українсько-російських відносинах. Для закріплення за собою ЧФ й забезпечення його перебування на території України, у Москві терміново почалася проводитися політика шантажу Києва територіальними претензіями щодо Криму і Севастополя за зразком 1918 року: заволодівши ЧФ, забезпечити базування його інфраструктури в Україні і через його вплив повернути “блудну сестру” у дружну родину “слов’янського союзу”. Ставка в цій стратегії робилася не стільки на військові кораблі, як на ідеологічні структури флоту.

4 вересня у Севастополі офіцери ЧФ *капітани 3 рангу О. Пляшечніков, В. Махно, майор В. Холодюк, капітан-лейтенанти М. Гук і І. Тенюх* створили Севастопольську організацію **Спілки офіцерів України**, яка разом із Севастопольською “**Просвітою**” повела надзвичайно активну боротьбу за українську ідею, за відродження національного флоту України. Головою Севастопольського осередку СОУ було обрано І. Тенюха, заступником – В. Холодюка. Із грудня у зв’язку з від’їздом І. Тенюха до Києва для роботи у Головному штабі ЗС України головою Севастопольської СОУ було обрано О. Пляшечнікова.

Було створено **осередки української офіцерської спілки** в інших гарнізонах ЧФ – у Донузлаві (сміт Новоозерне), Євпаторії, Ізмаїлі, Одесі, Саках, Херсоні та інших. Активісти СОУ доводили до моряків-чорноморців положення законодавства незалежної України, роз’яснювали основні напрямки військової політики держави та основні положення чинного законодавства щодо створення вітчизняних військових формувань. Незважаючи на протидію антиукраїнських кіл, Спілка офіцерів України у Севастополі і в Криму набувала все більшої популярності і чисельно зростала.

11 жовтня Верховна Рада України затвердила Концепцію оборони і будівництва Збройних Сил України, яка відбивала концентровані погляди керівництва країни на воєнне будівництво. У прийнятій Концепції передбачалася на перехідний період наявність на території республіки військ (сил) двох рівнів: Збройних Сил України та військ колективної стратегічної оборони Співдружності незалежних держав (СНД).

Формування Збройних Сил України повинно було здійснюватися шляхом поетапного скорочення і послідовного переформування військ Київського, Одеського, Прикарпатського військових округів, окремої армії ППО, повітряних армій, Чорноморського флоту зі створенням з трьох видів: Сухопутних військ (Війська наземної оборони), Військово-Повітряних Сил і Сил Протиповітряної оборони (Військ повітряної оборони), Військово-Морських Сил, за принципом розумної достатності – на рівні 0,8-0,9% чисельності населення країни – 400-420 тис. осіб. Того ж дня, 11 жовтня, Верховна Рада України постановила створити Раду оборони України, затвердила склад її посадовців та Положення про Раду оборони України.

Тим часом вогонь антиукраїнської спрямованості у ЗМІ Криму та Севастополя посилювався. Багато національно свідомих офіцерів

Чорноморського флоту було звільнено з військової служби. У жовтні 1991 р., після створення Головного штабу Збройних Сил України, І. Тенюх був зарахований до його складу, де розпочав формування управління ВМС, а М. Гук – до управління соціально-психологічної служби Міністерства оборони України. У подальшому ці офіцери координували роботу Головного штабу ЗС України на ЧФ зі створення ВМС України.

22 жовтня, напередодні перших в історії України виборів Президента України, Севастополь офіційно відвідав кандидат в президенти Голова Верховної Ради України Л. Кравчук. На зустрічах з виборцями він накреслив свою програму і план дій. На зустрічі з депутатами Верховної Ради Автономної Республіки Крим ним було заявлено, що Україні Чорноморський флот не потрібний і вона на нього не претендує. Це лише зміцнило позиції тих, хто і близько не сприймав Україну як морську державу, а на ЧФ дало підстави продовжити переслідування офіцерів, які своє майбутнє бачили в Українському флоті.

Державна влада Севастополя у взаємодії зі штабом Чорноморського флоту розгорнула агітацію про СНД та за єдині ЗС. Текст української Військової присяги, затверджений Верховною Радою України 14 листопада, був прирівняний до секретних документів і розповсюджувався прихильниками українського флоту підпільно в рукописних списках. Коли це стало відоме командуванню ЧФ, його замінили текстом присяги СНД, яку виставляли як присягу українському народу.

1 грудня 1991 року відбувся Всеукраїнський референдум з підтвердження Акту про незалежність і вибори Президента України. **57% кримчан** підтвердили Акт незалежності України, а в **Севастополі – 75%**. Чорноморський флот виразно віддав перевагу Українській державі і виступив на підтримку волі і незалежності України. Більшість голосів виборців на виборах Президента була віддана Л. Кравчуку, який отримав переконливу перемогу на виборах і став першим Президентом незалежної України.

6 грудня Верховна Рада України прийняла подані базові для військового будівництва **Закони “Про оборону України” і “Про Збройні Сили України”**, затвердила текст **Військової присяги** а незабаром прийняла і **Закон “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”**, чим було сформовано правовий фундамент національних Збройних Сил України.

8 грудня 1991 року у Беловезькій Пущі в Білорусії на зустрічі президентів Білорусії В. Шушкевича, Росії Б. Єльцина та України Л. Кравчука було проголошено про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД). На Чорноморському флоті після референдуму та зустрічі президентів 8 грудня усі чекали розпоряджень керівництва держави, обговорювалися перспективи служби в Україні. Прийняті в Україні закони задовольняли всіх, бо гарантували військовослужбовцям забезпечення і пільги, яких не було в Росії. Системи зв'язку і управління флотом були заведені на Міністерство оборони України, ніхто не збирався піднімати Андріївський прапор. Всі кораблі ЧФ з Середземного моря були повернуті до своїх пунктів базування, Середземноморська ескадра практично перестала існувати.

Указом від 12 грудня 1991 р. Президент України Л. Кравчук взяв на себе повноваження Головнокомандувача Збройних Сил України.

26 грудня 1991 року Радянський Союз перестав існувати.

30 грудня 1991 р. на зустрічі глав держав Співдружності незалежних держав (СНД) у Мінську держави-учасниці підтвердили своє законне право на створення власних збройних сил згідно з національним законодавством. Внаслідок цього об'єкти союзного підпорядкування, розташовані на території України (Чорноморський флот, дислокований переважно в Україні), ставали її державною власністю. Усі без винятку учасники Співдружності юридично визнали, що Україна реалізує це право без будь-яких умов. Все це було закріплено у статті 2 Угоди Ради голів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав про збройні сили та прикордонні війська. З цього приводу Президент України Л. Кравчук заявив, що з 3 січня 1992 р. дислоковані на українській території війська приводяться до добровільної присяги на вірність народові України. Відповідна шифртелеграма Міністра оборони України із вказівками про початок прийняття присяги була надіслана у війська 31 грудня 1991 р. Одразу після новорічних і Різдвяних свят почалося добровільне складання військової присяги військовослужбовцями військових формувань на території України, яка, на підставі прийнятих законів і відповідно до Мінської домовленості між країнами СНД, розпочала широкомасштабне будівництво власних Збройних Сил на базі військового угруповання колишньої Радянської армії.

У той же час, представники військового керівництва колишнього СРСР прагнули не дати права Україні на Чорноморський флот. Керівництво Української держави по суті проігнорувало важливість флотського питання, до Севастополя не прибуло, вважаючи, що підпорядкування Чорноморського флоту Міністерству оборони України відбудеться само по собі, **український командувач флотом не був призначений.**

Росія розгорнула політичний тиск на Україну для досягнення вигідного для неї рішення по ЧФ як гаранту володіння Кримським півостровом.

5 січня 1992 р. після особистої зустрічі з Президентом України командувач ЧФ адмірал І.Касатонов образився на поверхове ставлення до флоту з боку Л.Кравчука і убув до Москви. Відсутність роз'яснювальної роботи з боку офіційних посадових осіб з командуванням ЧФ, не з'ясування позицій командування і особового складу стосовно передачі ЧФ Україні і його бажання служити українському народу створила низку проблем з далекосяжними наслідками.

Найважчим для українських моряків виявився початковий період, коли їм доводилося самотужки, без моральної підтримки, поодиночці чи невеликими групами вириватися з "імперських шовіністичних обіймів". При цьому треба було мати не тільки національну свідомість, високу моральну витримку та особисту мужність, заснованих на особистому виборі кожного та вірі в Україну, а й ризикувати своєю репутацією, власною перспективою служби і добробутом родин, що супроводжувалося переслідуванням по службі з позбавленням черги на житло, посад і звільненням зі збройних сил без будь-яких гарантій та

цькуванням у ЗМІ, де вони негайно оголошувалися негідниками, зрадниками, націоналістами.

18 січня 1992 р. першою на Чорноморському флоті всупереч позиції командування і рішень президії офіцерських зборів військову присягу на вірність Українському народу склала **3-я рота школи водолазів** під командуванням **капітана 3 рангу Олександра Ключова**. Того ж дня військову присягу Україні урочисто склали офіцери військово-морської кафедри Севастопольського приладобудівного інституту, яку очолював доктор військових наук, професор **капітан 1 рангу Павло Чабаненко**. Негайно ж, на відміну від кафедри, на яку командування Чорноморського флоту не мало організаційних важелів впливу і просто піддали моральній анафемі, 3-ю роту школи водолазів розформували, офіцерів і мічманів усунули від посад і заборонили пропускати на територію школи.

Особливим днем в історії ВМС України стало **26 січня 1992 р.**

Саме цього дня на флоті мало відбутися приведення молодого поповнення до присяги СНД. *Особовому складу і батькам новобранців оголосили, що матроси складатимуть присягу Україні, Росії і другим державам СНД, з яких вони прибули. Одночасно були вилучені тексти української присяги. Керувати цим процесом мали виключно довірені командувачу ЧФ командири.*

У 7-му навчальному загоні імені адмірала Октябрського **понад 300 матросів** відмовилися присягати СНД і присягнули Україні. Офіцери, які доставили матросам тексти з українською присягою, наступного дня були звільнені зі своїх посад.

У навчальному загоні Кримської військово-морської бази на складання присяги СНД принесли навіть Андріївський прапор. Але група матросів під державним українським прапором вийшла у степ і заявила, що не повернеться, поки їм не дозволять скласти присягу українському народу. Одночасно у тому ж смт Новоозерне для складання присяги українському народу вишикувалися штаб і екіпажі кораблів 17-ї бригади охорони водного району Кримської ВМБ під командуванням **капітана 2 рангу Юрія Шалита**. Разом з комбригом присягу Україні склало 42 офіцери, 57 мічманів і понад 160 матросів і старшин – 85% офіцерів і мічманів та понад 50% матросів і старшин. Для командування ЧФ прийом присяги українському народу цілою бригадою кораблів став повною несподіванкою, а звістка про цю подію відразу ж облетіла всю Україну. *Наступного дня Міністр оборони України привітав особовий склад бригади вітальною телеграмою і віддав наказ про зарахування 17-ї бригади ЧФ до складу Збройних Сил України.*

Командування ЧФ процес українізації флоту намагалося зупинити по-різному, та зробити це силовими методами ставало вже не просто: людська гідність і офіцерська честь викликали протидію і спонукали до складання присяги Україні.

Указом Президента України від 06.04.1992 першим командувачем Військово-Морських Сил України призначено **контр-адмірала Бориса Кожина**, командира Кримської ВМБ.

Як показав перебіг подій, подальша домовленість між Москвою та

Києвом щодо подвійного російсько-українського підпорядкування Чорноморського флоту не вирішила існуючих проблем та загалом негативно позначилася на справі розбудови українського флоту. Оголошений мораторій на дію указів президентів України і Росії сприяв перехопленню ініціативи російською стороною. Військово-морська складова виявилася найслабкішою ланкою у системі оборони молодого держави, що викликало тривогу всієї країни. Почала випробуватися на стійкість національна самосвідомість народу, випробовувалася на міцність ідея незалежності України.

Попереду було ще багато драматичних, часом сповнених протиріч, подій.

Таким чином, **передумовами створення ВМС України стали:**

віковічне прагнення українського народу до свободи і самовизначення, що спрягло розгортання наприкінці 1980-х років національно-патріотичного руху за українську державність;

прагнення патріотично налаштованої частини офіцерів, політиків та громадських діячів створити Збройні Сили України як гаранта зовнішньої безпеки, гідно продовжити споконвічну традицію українського народу, закладену з часів Київської Русі – мати власний військовий флот для захисту морських рубежів держави;

суспільно-політична ситуація в Криму, зокрема в Севастополі та інших пунктах базування Чорноморського флоту на території України;

антиукраїнська позиція Російської Федерації, командування ВМФ та Чорноморського флоту щодо права України мати власні Військово-Морські Сили;

діяльність українських громадських організацій, а за ними – і політичних партій, створення Спілки офіцерів України та її осередків у флотських гарнізонах;

складання присяги на вірність українському народові військовослужбовцями, які відгукнулися на заклик президента України про створення українських збройних сил.

Загалом, суто військова внутрішня проблема України дуже швидко набула міждержавного статусу, була перетворена в політичну і уміло пов'язана з економічними проблемами, які виразно почали проявлятися в Україні. З результатами всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. і його результатами на Чорноморському флоті, в Севастополі і в Криму вже ніхто не рахувався. Політизація флотської проблеми і її штучне перенесення на гребінь міждержавних стосунків України і Російської Федерації і визначили відмінний від армії шлях розвитку і способи будівництва вітчизняного флоту, який пішов двома окремими паралельними напрямками.

У підсумку, російська сторона вимушена була погодитися на розподіл ЧФ, бо подальше затягування флотської проблеми втратило для неї політичний сенс: 1 серпня 1996 року світу було не лише проголошено, а і продемонстровано на перших загальнофлотських *оперативно-тактичних навчаннях “Море-96”*, що Україна і без “братньої допомоги” власними силами створила національний боєдатний флот. Чорноморський флот вже став набирати не лише вигляду, а і статусу окупаційного, тому була досягнута домовленість про його розподіл.

Після завершення переговорного процесу з розподілу Чорноморського флоту (28 травня 1997 року) розпочався процес розвитку національного флоту. 1 серпня 1997 року, вперше в історії ВМС України у Севастополі відбулося святкування Дня Військово-Морських Сил України, під час якого на усіх українських кораблях і суднах забезпечення, зокрема, отриманих в результаті розподілу ЧФ, були підняті Державні і Військово-Морські прапори України.

Таким чином, за цей період – найважчий і найдраматичніший в історії незалежної України – був створений один з найважливіших видів Збройних Сил – Військово-Морські Сили. **На відміну** від Сухопутних військ та Повітряних Сил, які на той час мали повністю сформовані органи управління, боєготові та боєздатні з'єднання та частини, **будівництво Військово-Морських Сил починалося з нуля**: не було ні штабу, ні органів управління з'єднань та частин, не було кораблів, не було особового складу. За цей час був сформований повноцінний вид Збройних Сил. Звичайно, планувалося створити сучасний флот, який би включав у себе нові кораблі із сучасним озброєнням. Проте, багато з того, що задумувалося на початку 1990-х років, з різних причин втілити в життя не вдалося, зокрема, окрім постійного недофінансування флоту, через неналежне ставлення держави до розвитку своїх ВМС.

2. Створення та діяльність Військово-Морських Сил Збройних Сил України у 1992–2014 рр. Розвиток українського військово-морського мистецтва.

5 липня 1992 року, на плацу школи прапорщиків в м.Севастополь відбулося урочисте прийняття присяги на вірність народові України офіцерами і мічманами Орггрупи ВМС України.

Проблему розміщення офіцерів, які не могли бути зараховані на посади через їх відсутність, було вирішено формуванням 1 серпня 1992 року 4-го офіцерського батальйону резерву командування ВМС України, де були створені підрозділи за специфікою підготовки офіцерів.

Одним із результатів роботи Орггрупи ВМС України було розроблення у травні 1992 року зображення прапора ВМС України, за основу якого був взятий прапор флоту періоду Української Держави 1918-1920 рр.

У Севастополі та в Криму була розгорнута ціла ідеологічна кампанія проти тих, хто прийняв присягу на вірність народові України. Місцеві газети і телебачення підігрівали антиукраїнські настрої у Севастополі та Криму. Водночас українська преса до Севастополя не доходила.

У такій ситуації командувач ВМС України звернувся в Міністерство оборони України з пропозицією створити прес-центр ВМС України та організувати випуск флотської газети, і 15 травня 1992 року Міністр оборони України видав відповідний наказ щодо створення прес-центру ВМС України і газети “Флот України”.

5 квітня 1992 року відбувся несанкціонований перехід з оз.Донузлав в Севастополь малого протичовнового корабля **МПК-116** під командуванням помічника командира корабля старшого лейтенанта О. Комісарова, який пояснив свій вчинок незгодою екіпажу корабля щодо приєднання до ВМС України та

протестом проти невирішеності статусу Чорноморського флоту.

А вже 21 липня 1992 року подібні події знов повторилися, але вже з іншими наслідками. У цей день сторожовий корабель *СКР-112* (командир – *капітан-лейтенант С. Настенко*), на якому українську Військову присягу прийняли три чверті особового складу, знявшись з якоря і швартових, вийшов посеред бухти оз. Донузлав, де у присутності особового складу всієї бази спустив Військово-морський прапор СРСР і підняв Державний прапор України. Командир корабля доповів у штаб бази, що на знак протесту проти переслідувань з боку командування бригади і бази та навмисного затягування переговорного процесу по флоту виходить у море і прямує в Одесу. Старшим на борту був начальник штабу бригади *капітан 2 рангу М. Жибарєв*.

За наказом командувача Чорноморським флотом на перехоплення корабля були вислані десантний корабель на повітряній подушці *МДК-184*, сторожовий корабель “*Разительный*”, ракетний катер *РК-260* та малий протичовновий корабель *МПК-93*.

Перехід *СКР-112* до Одеси тривав майже вісім годин.

З метою змусити корабель зупинитися *МДК-184* чотири рази стріляв з артилерійської установки АК-230 по його курсу. У відповідь вогонь не відкривався: по радіозв'язку, який був встановлений з переслідувачами, М. Жибарєв заявив, що “Я йду під Державним прапором України в територіальних водах і прямую в український порт Одеса. На провокації відповідати не буду, але готовий захищати себе”.

МДК-184 також робив спроби таранити *СКР-112*, але кораблю, завдяки майстерному маневруванню, вдалося уникнути зіткнення. Два гідролітаки Бе-12 Чорноморського флоту, що поспіль були підняті у повітря, робили спробу імітувати торпедну атаку, проте і це не зупинило корабель. Завдяки тому, що командування Одеського військового округу вислало винищувач Су-27, гідролітаки були змушені повернутися на аеродром базування.

Водночас, кораблі наздогнали *СКР-112*, небезпечно маневрували, робили спроби його затиснути або скидали у воду швартові канати по курсу, щоб корабель намотав швартові на гвинти і зупинився. Але, уміло маневруючи, *СКР-112* упевнено тримав курс до Одеси.

На допомогу *СКР-112* з Одеси вийшли два прикордонні кораблі України, а винищувач прикривав його з повітря. Після втручання у конфлікт Міністра оборони України, а також командуючого Одеським військовим округом, переслідування припинилося, а кораблі ЧФ повернутися до місць дислокації, не виконавши завдання.

Увечері того ж дня *СКР-112* прибув до порту Одеса і пришвартувався в Практичній гавані біля пірсу бригади прикордонних кораблів України. Невдовзі наказом Міністра оборони України його було включено до складу ВМС України. Екіпаж корабля звертався до керівництва ВМС України затвердити для нього нове ім'я – “*Отаман Сидір Білий*”, але ця ініціатива не була підтримана.

Командування ЧФ та МЗС РФ вимагали повернути “угнаний корабель”, проте ці вимоги були ігноровані.

3 серпня в м. Ялта президенти України і Росії підписали двосторонню

угоду, яка закріплювала принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР, зокрема, чітко було визначено що Чорноморський флот підлягає розподілу між Україною та Росією з метою створення на його базі ВМС України і ВМФ РФ, встановлювала на час сформування флотів перехідний період до 1995 року включно, подвійне підпорядкування Чорноморського флоту президентам обох сторін, приведення військовослужбовців до присяги країни, громадянами якої вони є, забезпечення громадянських, політичних, економічних і соціальних прав військовослужбовців ЧФ, які за власним бажанням увійдуть до складу ВМС України або ВМФ РФ, спільне використання існуючої системи базування та матеріально-технічного забезпечення тощо. Хоча, як свідчать подальші події, ця угода і не вирішила існуючих проблем, але вона змусила сторони розпочати конструктивний діалог щодо Чорноморського флоту колишнього СРСР.

Першим кораблем, який був прийнятий від промисловості та увійшов 12.08.1992 до складу ВМС України був *врзк “Славутич”*.

Наказом Міністра оборони з 1 грудня 1992 року були введені розроблені штати українського військового флоту, що стало новим етапом формування ВМС України.

26 червня 1993 року ВМС України поповнився *десантним кораблем на повітряній подушці (дкпн) “Донецьк”*, збудованим на Феодосійському виробничому об’єднанні “Море”. Корабель міг брати на борт 8 плавучих танків або 10 бронетранспортерів з батальйоном десанту.

4 липня 1993 року на *сторожовому кораблі “Гетьман Сагайдачний”* відбулися урочистості підняття Військово-морського прапора України і він увійшов до складу ВМС України. Корабель будувався для прикордонної служби і мав проходити службу на Тихому океані.

21 листопада 1993 року в Севастопольську гавань увійшов *малий протичовновий корабель “Луцьк”*, збудований на заводі “Ленінська кузня” (м. Київ) на якому 12 лютого 1994 року було піднято Військово-морський прапор України.

Це певним чином наростило надводні сили і засвідчило правильність вибраного напрямку – розбудовувати ВМС України своїми власними силами, без підтримки Чорноморського флоту, спірні питання навколо якого ще не були розв’язані. На вітчизняних верфях будувалися також *ракетний крейсер “Україна”* (колишній “Адмірал флоту Лобов”, пр. 1164 “Атлант”), *сторожовий корабель “Гетьман Байда Вишневецький”* (пр. 1135.1), *малі протичовнові кораблі “Іван Богун”, “Тернопіль”, “Запорозька Січ”* (пр. 1124МУ), *“Луганськ” і “Львів”* (на підводних крилах проекту 1145.1 “Сокіл”). На них почали готуватися екіпажі.

На протязі лютого-квітня 1992 року військову присягу на вірність народу України **склали практично всі** авіаційні частини та підрозділи ЧФ та ВМФ СРСР дислоковані на території України, крім декількох десятків офіцерів 100-го корабельного винищувального авіаційного полку Центру корабельної авіації ВМФ СРСР (м. Саки), які відмовилися приймати українську присягу, а начальник повітряно-вогневої і тактичної підготовки Центру бойового

застосування морської авіації полковник Т. Апакидзе, а також 18 льотчиків-винищувачів з авіаносного крейсера “Адмірал Флота Советского Союза Кузнецов” на своїх бойових літаках і з Бойовим Прапором частини перелетіли на Північний флот у м. Североморськ.

Швидкими темпами відбувалося формування української морської піхоти.

1 липня 1993 року завершено формування **1-го окремого батальйону морської піхоти**. Основою формування стали офіцери та прапорщики 810-ї окремої бригади морської піхоти ЧФ, а також Північного, Балтійського та Тихоокеанського флотів колишнього Радянського Союзу.

Також в цей день був сформований **27 окремий батальйон морської піхоти**. Восени були сформовані **41-й окремий батальйон морської піхоти** та управління **4-ї окремої бригади морської піхоти**.

У цей період відбувалося формування й інших структур ВМС України.

На початок травня 1994 року до складу ВМС України входили:

1-а бригада надводних кораблів (м. Севастополь), яка стала основою надводних сил українського військового флоту;

морська авіація у складі двох полків з 63 літаками Су-27, МиГ-29 і Ан-26;

берегові війська ВМС України у складі двох бригад і батальйону морської піхоти загальною чисельністю близько 3 тис. осіб;

Західний морський район.

Також були створені і розпочали свою діяльність управлінські та забезпечуючі структури.

Міжнародна діяльність ВМС України розпочалася з 1993 року, коли вперше в історії ВМС України відбувся дружній візит **десантного корабля-дока “San-Giorgio”** ВМС Італії до українського порту Одеса.

8 лютого 1994 року Україна приєдналася до **програми НАТО “Партнерство заради миру”**, згідно з якою ВМС України у подальшому стали активними учасниками низки військових навчань: “Бриз”, “Класика”, “Кооператив партнер” та інших, у тому числі й на території країн НАТО. Першим учасником міжнародних навчань “Бриз-94” за цією програмою, що проходили у липні 1994 року у Болгарії, став **корвет “Луцьк”**.

У період з 26 червня до 7 серпня 1994 року відбувся **перший далекий похід сторожового корабля “Гетьман Сагайдачний”** з офіційним візитом до Франції в порт Руан. Його метою була участь у святі “Армада свободи” (фр. Armada de la liberté) з нагоди 50-річчя висадки десанту союзників у Нормандії під час Другої світової війни. Цей перший в історії молоді незалежної держави похід засвідчив, що ВМС України, незважаючи на усі складнощі, були визнані за кордоном і показали можливості України як морської держави.

15 серпня 1996 року в **перший трансатлантичний похід** до берегів США вирушив загін бойових кораблів ВМС України у складі фрегата “Гетьман Сагайдачний” та великого десантного корабля “Костянтин Ольшанський”.

При формуванні ВМС України у період 1991-1994 рр. значна підтримка надходила від українського суспільства. Саме з селищ і міст брав початок шефський рух, який згодом об’єднував навколо національного флоту всю державу.

У період 1991-1994 рр. в Україні були створені також і основи підготовки офіцерських кадрів для ВМС України. Після розпаду Радянського Союзу і набуття Україною незалежності, вона організовувалася на базі тих вищих військових навчальних закладів колишнього СРСР, які знаходилися на українській території. Так, **17 липня 1992 року Чорноморське вище військово-морське ордена Червоної Зірки училище імені П. С. Нахімова та Севастопольське вище військово-морське інженерне училище перейшли у підпорядкування начальника управління військової освіти Міністерства оборони України.**

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1992 року № 490, на базі зазначених училищ був створений **Севастопольський військово-морський інститут, який очолив контр-адмірал В. Макаров.**

Протягом 1992-1993 навчального року інститут існував за штатами ЧВВМУ ім. П. С. Нахімова та СВВМУ, а 1 вересня 1993 року був введений в дію перший штат СВМІ, який передбачав п'ять факультетів. Факультети корабельного і берегового озброєння розташовувалися на території ЧВВМУ ім. П.С. Нахімова, а факультети початкової підготовки, корабельної енергетики та хімічний – на території СВВМУ.

1996 рік розпочався **завершенням 1-го етапу розподілу Чорноморського флоту.** Від ЧФ було прийнято **ракетні катери “Умань”, “Прилуки”, “Цюрупінськ” і “Каховка”.**

27 березня 1996 року було **завершено 2-й етап розподілу ЧФ,** а саме прийом об'єктів Кримської ВМБ і урочисто піднято прапори Українського флоту на 17 кораблях і суднах створеного Південного військово-морського району ВМС в Новоозерному.

28 травня 1997 року керівники урядів України та РФ підписали угоди по розподілу Чорноморського флоту: 1. *“Угоду між Україною та Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України”.* 2. *“Угоду між Україною та Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту”.* 3. *“Угоду між Україною та Російською Федерацією про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської федерації на території України”.* Підписані угоди визначали, що Росія орендує для потреб свого флоту на 20 років до 2017 року не лише землю, а й акваторію та інфраструктуру, чому вона особливо перечила. Не було в підписаних угодах чітко виписаного механізму їх реалізації, старанно обійдені поняття “оренда” та “іноземний флот”, не визначено порядку бойового застосування сил ЧФ РФ з території України і контролю за озброєннями, не вирішено питання делімітації і демаркації морського кордону. Угоди визначали, що Російська Федерація в Криму може розміщувати 132 одиниці бронетехніки, 24 артилерійські установки калібру понад 100 мм та 22 літаки наземного базування а кількість особового складу не може перевищувати 25 тисяч осіб. Чорноморський флот набував російську державну приналежність, а разом з нею і ставав, хоч це й було обійдено в угодах, іноземним військовим формуванням в Україні.

До кінця липня 1997 року завершився 3-й етап розподілу ЧФ - до складу ВМС України було прийнято *підводний човен “Запоріжжя”, 3 фрегати* (сторожові кораблі проекту 1135) – *“Севастополь”* (кол. “Разительный”), *“Дніпропетровськ”* (кол. “Беззаветный”), *“Миколаїв”* (кол. “Безукоризненний”), *2 корвети* (колишніх малих протичовнових кораблів) *“Одеса”* і *“Суми”*, *2 мтиц “Черкаси”* і *“Жовті води”*, 3 ракетних катери – всього 11 одиниць бойових кораблів, 39 допоміжних суден, 4 командні пункти, 2 вузла зв’язку, два госпіталі тощо. *Всього у процесі розподілу ЧФ до складу ВМС було прийнято 43 кораблі, 132 судна і катери, 12 літаків, 30 гелікоптерів, 323 227 берегових об’єктів, велику кількість технічного майна, техніки, озброєння і боєприпасів.*

Складовою частиною бойової підготовки стали далекі морські походи кораблів Українського флоту. Так у липні 1998 року *ку “Славутич”* здійснив ділові візити до ВМС Хорватії, Туреччини і Болгарії, а у червні-вересні 2000 року - другий в історії ВМС трансатлантичний похід до Нью-Йорку на “Міжнародний військовий огляд-2000”, присвячений 220-й річниці ВМС США. В 1999 році *фр “Гетьман Сагайдачний”* і *ку “Славутич”* здійснили діловий візит до Ізраїлю в порт Хайфу та знову до Туреччини, провели морську фазу навчань “Сі Бриз” у Середземному морі. З 1998 року **щорічними стали морська практика курсантів** Севастопольського ВМІ в походах учбовими катерами по маршруту *Севастополь-Стамбул-Варна-Констанца-Севастополь*, під час якої майбутні морські офіцери України не лише на практиці вдосконалюють свій морський вишкіл, а й мають змогу обмінятися досвідом і знаннями з колегами з сусідніх флотів. Сформувалася у ВМС України і система кадрового забезпечення, яка гостро стояла в перші роки будівництва національного флоту. Її вирішили через сформований Севастопольський ВМІ, який освоїв підготовку офіцерських кадрів по всіх необхідних флоту спеціальностях. При СВМІ створено оперативно-тактичний факультет з правами морської академії та військово-морський коледж для підготовки мічманського складу. В СВМІ розпочалася підготовка і іноземних курсантів. Навчальний загін ВМС України освоїв підготовку матросів, старшин та мічманів для потреб флоту за всіма спеціальностями. *В 1999 році вперше в історії Збройних Сил України відбулися комплексні оперативно-стратегічні навчання “Дуель-99”, участь в яких брали всі види Збройних Сил, в тому числі і Український флот. На перших в історії України спільних військових навчаннях чотирьох видів ЗС України Військово-Морські Сили Збройних Сил України на маневрах в морі, при штурмі узбережжя, в десантних операціях виступили мобільними, професійно підготовленими, проявили високі оперативно-стратегічні якості, за які отримали високу оцінку Міністра оборони-Головнокомандувача Збройних Сил України.*

На кінець 2004 року ВМС ЗС України мали у своєму складі ескадру різнорідних сил, окрему бригаду різнорідних сил, створену на базі військ берегової оборони, морську авіаційну бригаду з дислокацією в Саках, дві логістичні, військово-морські бази, Севастопольський Військово-Морський інститут з науковим і навчальним центром та частини спеціального призначення і забезпечення головних сил флоту.

Регулярно проводилися збір-походи кораблів, продовжували успішно виконувати завдання багатьох міжнародних навчань, зокрема, за програмою НАТО “Партнерство заради миру”, у міжнародному оперативному з’єднанні за викликом “Блексіфор”. Знаковою стала участь ВМС України у складі з’єднання кораблів (ку “Славутич” і морське рятувальне судно “Кременець”) у навчаннях біля берегів Італії з підрозділами ВМС НАТО “Сорберт-Роял – 2005”. Ці навчання вперше для загону кораблів українського флоту проходили за повними стандартами НАТО.

Вперше за останні 10 років відбулося поповнення корабельного складу ВМС України. Було завершено будівництво *корвета “Тернопіль”* і він у 2005 році увійшов до бойового складу ВМС ЗС України.

Найголовнішим досягненням 2006 року у ВМС ЗС України став вихід *корвета “Тернопіль”* в Середземне море для участі у військово-морській операції Організації Північноатлантичного договору “Активні зусилля”. Український бойовий корабель взяв участь в одній з перших військово-морських операцій, вжитих НАТО у відповідності 5 статті Північноатлантичного договору, який передбачає колективну оборону і перша в історії операція, яка проводиться Альянсом згідно договору після терактів в США 2001 року. В подальшому до операції щорічно залучалось 1-2 бойових кораблі ВМС ЗС України.

24 вересня 2013 року з вертольотом Ка-27 і групою спеціального призначення на борту з порту Севастополя в похід для участі в операціях ЄС і НАТО “Океанський Щит” і “Аталанта” з протидії піратству біля узбережжя Сомалі в районі Аденської затоки, Червоного моря і західної частини Індійського океану вийшов *фр “Гетьман Сагайдачний”*. Український національний контингент по 26 лютого 2014 року у складі багатонаціонального корабельного з’єднання запобігав та протидіяв проявам піратства в регіоні, захищав цивільні судна, які виконували завдання у рамках Світової продовольчої програми.

Висновок

1. Створення та становлення вітчизняних Військово-Морських Сил з утворенням незалежної держави Україна у 1991 році відбувались у складних умовах, що характеризувались несприятливими соціально-політичними умовами, недостатнім рівнем розуміння воєнно-політичним керівництвом держави особливостей функціонування флоту, опором з боку керівництва РФ у питаннях розподілу Чорноморського флоту та формування власних ВМС незалежною Україною.

2. Під час утворення ВМС України (1991-1992 рр.) не було враховано уроків з досвіду становлення національного військового флоту у 1917-1920 рр., зокрема щодо вжиття негайних та системних заходів щодо перепідпорядкування сил флоту Українській державі та здійснення всебічного забезпечення їх розвитку.

3. За підсумками проведення заходів щодо створення та розвитку національних Військово-Морських Сил у період з 1991 по 2014 роки в державі було сформовано вид Збройних Сил України, призначенням якого є захист національних інтересів на морі військовими методами у мирний час, кризових

ситуаціях та воєнних конфліктах. Водночас, з урахуванням проблем, які виникли з передачею матеріальних засобів та інфраструктури від Чорноморського флоту у 1992-1997 роках, та постійного недофінансування заходів розвитку ВМС ЗС України, до 2014 року не вдалося створити повністю збалансований вид Збройних Сил з необхідними для виконання завдань за призначенням ударними, оборонними і спеціальними спроможностями.

4. Розвиток українського військово-морського мистецтва у 1992-2014 роках відбувався з урахуванням реальних і потенційних загроз національним інтересам, які виникли на початку утворення новітньої незалежної України, та наявних сил і засобів ВМС України. Водночас, провідною тенденцією розвитку вітчизняного військово-морського мистецтва була тенденція щодо переходу від понять та основних положень радянського воєнного мистецтва, побудованого на принципах масованого застосування флотських об'єднань та угруповань у масштабній регіональній або світовій війні, до військово-морського мистецтва застосування сил флоту у мирний час, зокрема міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки, у кризових ситуаціях невоєнного і воєнного характеру та під час стримування та нейтралізації воєнного конфлікту.

5. Важливою складовою діяльності ВМС ЗС України у 1994-2014 роках були **заходи міжнародного співробітництва**, зокрема з ВМС країн-членів НАТО, що обумовлювало необхідність вивчення та впровадження стандартів НАТО у повсякденну та бойову діяльність органів управління, військових частин, кораблів та підрозділів ВМС ЗС України. З проголошенням курсу України на вступ до Альянсу досвід використання стандартів НАТО у попередні роки дозволив прискорити процеси впровадження стандартів НАТО в діяльність національного військового флоту.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть етапи створення ВМС ЗС України.
2. Який підрозділ ЧФ першим склав присягу на вірність українському народу і коли.

Рекомендована література

1. Програма навчальної дисципліни “Історія війн і воєнного мистецтва (у т.ч. воєнна історія України)”.
2. Рукопис підручника Військово-морська історія України. Авторський колектив під заг. редакц. Неїжпапи О.Л., 2022.

ЛЕКЦІЯ 14

ОПЕРАЦІЇ ТА БОЙОВІ ДІЇ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ХОДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

1. *Передумови збройної агресії рф проти України*
2. *Військово-Морські Сили Збройних Сил України та Морська охорона Державної прикордонної служби України в умовах захоплення противником Кримського півострова у лютому – березні 2014 року.*
3. *Застосування сил (військ) Військово-Морських Сил Збройних Сил України та Морської охорони ДПС України в умовах проведення антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил.*
4. *Дії Військово-Морських Сил Збройних Сил України під час відсічі відкритої збройної агресії рф проти України.*

ВСТУП.

Новим історичним викликом для української нації та держави у ХХІ столітті стала збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалась 20 лютого 2014 року та продовжується по теперішній час.

В умовах підступного нападу росії важливе значення у забезпеченні національної безпеки та оборони України, захисті її суверенітету і територіальної цілісності на морі мають Військово-Морські Сили Збройних Сил України та Морська охорона Державної прикордонної служби України. З початком збройної агресії і до цього часу ці складові сил безпеки і оборони держави пройшли нелегкі випробування на відданість своєму народу та здатність до опору підлому противнику, який під час захоплення Криму ховався за спинами цивільних громадян, зокрема старших за віком людей, жінок, дітей. Ці історичні факти ніколи не зникнуть з пам'яті українського народу.

Новітній етап військово-морської історії України характеризується значним обсягом набутого досвіду бойової діяльності на морі, докорінними змінами у розвитку українського військово-морського мистецтва, української військово-морської науки та освіти, зростаючими темпами військового кораблебудування та створення і закупівлі морського озброєння і військової техніки для національного військового флоту.

Слід наголосити, що **оперативне вивчення новітніх сторінок військово-морської історії України та набутого бойового досвіду має вирішальне значення** для оволодіння технологією боротьби з противником на морі та перемоги над ним.

1. Передумови збройної агресії рф проти України.

Неоголошена війна з Україною розпочалась ще 1991 року, з початком відокремлення від “єдиного” Радянського Союзу. З того часу вона лише набирала додаткових обертів. Її військова складова проявилась у кризовій ситуації, спровокованій рф будівництвом дамби поруч з українським островом **Коса Тузла** у Керченській протоці у 2003 році, а чітка і повномірна підготовка

збройної агресії проти України і, зокрема розробка плану дій, що реалізовується зараз, розпочались, очевидно, із завершенням війни росії з Грузією у 2008 році.

Основними ознаками війни, починаючи з 1991 року, **були** приховані дії з недопущення формування справжньої, проукраїнської влади, економічна війна, у тому числі в енергетичній, продовольчій, промисловій та інших сферах. Та особливо руйнівною для України стала повномасштабна і безжальна інформаційна війна, мета якої – знищення усього українського, мови, свідомості, культури, особливо підростаючого покоління, і нав'язування “російських цінностей”.

Однією з найважливіших складових війни росії з Україною була, безумовно, **інформаційна війна**, яка у подальшому вирішально вплинула на перебіг подій у березні 2014 року у Криму. Інформаційна війна і її наслідки на початок 2014 року стали основним сприятливим чинником і передумовою для проведення РФ захоплення українського Криму. Як відомо, військовий конфлікт розпочинається інформаційною кампанією, що складається із низки цілеспрямованих інформаційних операцій. Далі вона продовжується операціями диверсійно-розвідувальних сил, серед яких є така форма дій, як операція з організації “повстанських” дій і “руху опору”. Лише згодом, після проведення вказаних операцій та у випадку потреби можуть проводитись класичні бойові дії, які у сучасних умовах передбачають, зазвичай, сукупність вибіркових високоточних ударів зі знищення об'єктів протиповітряної оборони, пунктів управління державою та військами, найважливіших об'єктів економіки, інфраструктури. Саме така просторово-часова логіка застосування військової сили проглядалась в усіх без виключення збройних зіткненнях, “військових переворотів”, військових конфліктах останніх десятиріч.

До **головних передумов збройної агресії** РФ проти України, які визначально вплинули на діяльність ВМС ЗС України і Морської охорони ДПС України у лютому-березні 2014 року, **слід віднести наступні:**

широкомасштабна **інформаційна кампанія** РФ, що здійснювалась з 1991 року та спрямована на боротьбу з утвердженням державності України, дискредитацію керівництва української держави, зниження рівня морально-психологічного стану військовослужбовців Збройних Сил, інших військових формувань та працівників правоохоронних органів;

постійний **економічний тиск та маніпуляції** стосовно України, починаючи з перерозподілу відсотків української сторони від розподілу ЧФ через так звану “оплату Україною боргів за постачання російського газу” (замість розподілу 50% на 50%, російською стороною було запропоновано передати Україні лише 18% ОВТ та інших матеріальних засобів, майна, аргументуючи це заборгованостями за поставки російського газу), та в той же час нехтуванням питанням оплати росією оренди в Україні об'єктів інфраструктури для базування ЧФ, хоча це питання було прописане в угодах по розподілу ЧФ;

постійний **політичний тиск** РФ на політичне та військово-політичне керівництво України;

нехтування РФ правовими нормами, зокрема положеннями

міжнародного права, особливо міжнародного морського та гуманітарного права, національного законодавства України, зокрема під час базування та функціонування Чорноморського флоту РФ, використання Керченської протоки, особливо у 2003 р., делімітації кордону в Азовському морі між Україною і Росією, та ін.;

низький рівень патріотизму і недержавницький підхід політичного, військово-політичного та військового керівництва держави в окремі періоди існування незалежної України у сфері національної безпеки та оборони, зокрема нехтування реальними загрозами з боку РФ для незалежності України та недостатня увага до забезпечення, зокрема фінансування, та підготовки Збройних Сил;

невідповідність спрямованості підготовки ЗС України, у тому числі ВМС, ймовірному характеру дій угруповань сил (військ) РФ у разі збройної агресії;

невідповідність завдань, напрямів та заходів розвитку ВМС реальним умовам воєнно-політичної і воєнно-стратегічної обстановки, зокрема воєнній загрозі з боку РФ у діях на морі;

низький рівень патріотизму особового складу складових сил безпеки та оборони України, у тому числі ВМС ЗС України та інших відомств України, що діяли в Криму, а також їх здатності до збройного захисту України за будь-яких умов обстановки.

2. Військово-Морські Сили Збройних Сил України та Морська охорона Державної прикордонної служби України в умовах захоплення противником Кримського півострова у лютому – березні 2014 року.

В умовах дестабілізації обстановки в Україні режимом В.Януковича, РФ у лютому 2014 року розпочала спеціальну міжвідомчу операцію, за підсумками якої було захоплено півострів Крим. Дана спеціальна операція міжвідомчого угруповання сил РФ, як свідчить аналіз досвіду, мала на меті дестабілізацію обстановки на території усієї України, створення і підтримку так званого “руху опору” в багатьох областях держави, утворення “буферної зони” і формування умов для повернення України у зону впливу новітньої російської імперії.

Наприкінці лютого 2014 року РФ розпочала активні дії щодо захоплення Криму. 28 лютого керівництвом ЧФ вживались заходи щодо переконання окремих посадових осіб керівництва ВМС ЗС України перейти на бік РФ.

2 березня, незважаючи на ультиматуми з боку російського військового керівництва, військові частини ВМС ЗС України в Криму залишались в місцях своєї дислокації. В цей же день кораблі і катери Керченського загону Морської охорони ДПС України у зв'язку із загрозою захоплення вийшли у море і прорвалися до Бердянська, а Севастопольського загону – до Одеси. Призначений напередодні командувач ВМС ЗС України Д.Березовський зрадив військовій присязі, перейшов на бік сепаратистів і в присутності самопроголошеного прем'єр-міністра Криму Сергія Аксьонова та російських телекамер склав присягу на вірність “народу” АР Крим та міста Севастополя.

В цей же період групами кораблів, катерів та суден забезпечення ЧФ з

підрозділами спеціального призначення на борту було **розпочато блокування виходів з пунктів базування ВМС ЗС України** у м. Севастополь та у с. Новоозерне. Окрім того, у подальшому для блокування виходу з озера Донузлав противником було відбуксировано з Севастополя та затоплено на вході до озера корпус списаного великого протичовнового корабля **“Очаків”**. Також у місцях стоянки противником здійснювались дії щодо недопущення відходу кораблів від причалів, їх захоплення підрозділами спеціального призначення.

3 березня 2014 року було заблоковано з вимогою скласти зброю і перейти на бік так званих “ЗС Криму” декілька військових частин: штаб ВМС ЗС України; корвет "Тернопіль", ку "Славутич"; штаб Севастопольської бригади тактичної авіації ПС ЗС України у Бельбеку, частина ППО ПС ЗС України на м. Фіолент, зенітно-ракетний полк в м. Феодосія та інші частини.

Станом на 4 березня на території Криму було зафіксовано понад 15 тис. військовослужбовців, перекинутих з Росії і близько 50 одиниць техніки.

У період з 4 по 26 березня було продовжено **блокування та захоплення частин ВМС ЗС України в Криму, важливих державних об'єктів, нарощування угруповання військ противника морем.**

Рф в цей час проводила заходи щодо “легітимізації” процесу захоплення Криму. Так, 11 березня під контролем “зелених чоловічків” Верховна Рада Криму на позачерговому засіданні прийняла так звану “декларацію про незалежність АРК і Севастополя”, а 16 березня на території Криму проведено так званий “референдум” про російський статус півострова.

Станом на 26 березня за підсумками дій противника щодо встановлення контролю над Кримом, противником було захоплено 51 бойовий корабель, катер та судно. На той час у складі ВМС ЗС України залишилось лише 10 бойових кораблів і катерів.

Водночас, в Одеській області було розпочато формування окремої бригади морської піхоти за рахунок особового складу окремого батальйону морської піхоти, який вийшов з Криму. В цей же час з Криму до Херсону було передислоковано Азово-Чорноморське регіональне управління ДПС України.

В результаті захоплення Криму із загальної чисельності особового складу військових частин ЗС України (15 тис. військовослужбовців), що розташовувались на півострові, втрати в особовому складі склали майже 11 тис. осіб. На материкову частину вийшло 4130 військовослужбовців, з яких: 1422 офіцерів; 1835 старшин, сержантів, матросів і солдат; 103 курсанти Академії ВМС. Також з Криму вийшло 20 працівників ЗС України та 750 членів сімей військовослужбовців (з них 276 дітей).

За підсумками виведення військових частин ВМС ЗС України з Криму станом на кінець травня 2014 року у порівнянні зі штатною чисельністю фактично налічувалось: 32% особового складу; 40% бойових кораблів і катерів; 62% суден і катерів забезпечення; 62% літальних апаратів; 65% автомобільної, бронетанкової та спеціальної техніки.

Виведені з Криму кораблі, катери і судна ВМС, інше озброєння, військова техніка, майно та особовий склад були розміщені у нових місцях базування. Сили (війська) відновили систематичну бойову підготовку, провели першочергові

заходи з відновлення спроможностей. Незважаючи на низький рівень укомплектованості особовим складом, боєприпасами, протикорабельними ракетами та іншим озброєнням і майном, наявність значних пошкоджень, нанесених росіянами обладнанню повернутих з Криму кораблів і суден, ВМС приступили до виконання бойових завдань в умовах проведення на сході України антитерористичної операції.

Аналіз умов обстановки, що склалася наприкінці лютого – на початку березня 2014 року в Криму, зокрема в умовах проведення противником дій щодо захоплення півострова, військових частинам ВМС ЗС України спільно з силами (військами) інших видів ЗС України та підрозділів ІВФ та ПрО **для забезпечення ефективної протидії противнику необхідно було виконати такі завдання:**

посилити розвідку та встановити стеження за діяльністю військових частин (підрозділів) ЧФ та підрозділів інших видів ЗС та інших відомств рф у межах зони відповідальності ВМС ЗС України, з виявленням ознак підготовки до активних дій – провести оповіщення та приведення сил у визначені ступені готовності;

посилення бойового чергування, чергування силами і засобами, їх нарощування та розгортання додаткових чергових сил і засобів ВМС ЗС України, зокрема виставлення корабельного дозору з підрозділами спеціального призначення на борту на підходах до пунктів базування Севастополь та Феодосія, посилення складу гарнізонних варт та патрулів, чергових підрозділів частин;

у разі прийняття і реалізації відповідних дипломатичних, політичних та воєнно-політичних рішень – вести дії щодо недопущення незаконних перевезень морем (перекидання) додаткових підрозділів морської піхоти, підрозділів спеціального призначення, інших сил і засобів великими десантними кораблями ЧФ та Північного флоту рф на територію України (з Новоросійська до Севастополя);

посилення охорони та оборони пунктів базування, військових містечок органів військового управління та військових частин ВМС ЗС України та інших важливих військових та державних об'єктів розгортанням визначених підрозділів військ берегової оборони та морської піхоти;

посилення контррозвідувальних заходів та участь у протидиверсійних діях у Криму;

зрив дій противника щодо виведення та повернення диверсійно-розвідувальних груп морським шляхом, здійснення їх прикриття;

посилення інформаційно-психологічної протидії відповідній діяльності противника;

розгортання боєготових сил у визначені морські та сухопутні райони та ведення демонстраційних дій з демонструванням рішучості намірів щодо ведення оборони своїх сил (військ);

зрив дій противника щодо блокування пунктів базування ВМС ЗС України та військових містечок берегових військових частин, у тому числі із застосуванням підрозділів спеціального призначення та берегових артилерійських підрозділів, закриттям районів для плавання та введенням інших

обмежувальних заходів;

посилення сил і засобів універсальної оборони корабельних з'єднань в пунктах базування, здійснення ними попереджувального застосування зброї, у разі необхідності – забезпечення виходу корабельних сил з пунктів базування у райони розосередження;

ведення деблокувальних дій у разі досягнення противником успіху в блокуванні військових частин ВМС ЗС України, у тому числі із застосуванням підрозділів спеціального призначення та інших сил і засобів;

виведення сил (військ) з районів базування (дислокації) у райони зосередження (очікування), нові пункти базування (дислокації).

3. Застосування сил (військ) Військово-Морських Сил Збройних Сил України та Морської охорони Державної прикордонної служби України в умовах проведення антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил.

З початком проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей з 14 квітня 2014 року до виконання бойових завдань в районі операції залучався спочатку визначений особовий складі, а в подальшому – підрозділи та військові частини ВМС ЗС України.

Першою військовою частиною ВМС, яка була залучена до АТО практично у повному складі (з липня 2015 року), була **36 окрема бригада морської піхоти**.

Важливими подіями у досвіді застосування сил на морі були бойові втрати у катерах Морської охорони ДПС України. Досвід **загибелі катера морської охорони ДПС України 31 серпня 2014 року** від обстрілу протитанковим ракетним комплексом бойовиками терористичного угруповання з узбережжя поблизу населеного пункту Безіменного та **підрив катеру морської охорони 7 червня 2015 року** біля Маріуполя стали додатковими аргументами на користь негайного створення угруповання ВМС в Азовському морі. Необхідність протидії будь-яким спробам активних дій противника на морі та з боку моря вимагали побудови комплексної оборони держави з морського напрямку, особливо в Азовському морі.

З липня 2015 року у секторі “М” у районі проведення АТО значно посилилась робота щодо нарощування можливостей з ведення протидесантної оборони. Розпочалась планова робота з покращення спроможностей з виявлення морських цілей противника в Азовському морі та підготовки морського узбережжя та сил і військ у даному секторі до ведення протидесантної оборони морського узбережжя. Зросла інтенсивність заходів бойової підготовки, зокрема стрільб по морських цілях артилерійськими підрозділами з вогневих позицій на морському узбережжі.

Створена система висвітлення морської обстановки пройшла бойову перевірку у **ході провокаційних дій противника на морі у вересні 2015 року**. Під час цих дій загін бойових кораблів противника у складі двох малих ракетних кораблів пр. 21631 (новозбудованих кораблів “Серпухов” та “Зелений Дол”), озброєних ракетним комплексом “Калібр-НК”, та чотирьох десантно-штурмових катерів пр.03160 типу “Раптор”, рухаючись по рекомендованому шляху, що

використовується для міжнародного судноплавства, та знаходячись на траверзі населеного пункту Мелекіне, здійснив поворот в сторону українського узбережжя та наблизився до нього на відстань близько 5 км, порушуючи вимоги міжнародного права. Для реагування на дії противника були залучені катери зі складу Маріупольського загону Морської охорони ДПС України. Також у готовність до відбиття можливої висадки морського десанту противника приводились у бойову готовність й інші підрозділи ВМС.

Найбільш важливим завданням моряків у секторі “М” залишалась оборона підконтрольної Україні території держави на ділянці Комінтернове – Широкіне. Силами підрозділів 1 та 501 окремих батальйонів морської піхоти було забезпечено надійну оборону від дій диверсійно-терористичних угруповань на вказаній ділянці.

Підрозділи 36 окремої бригади морської піхоти, що були залучені до складу сил антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, виконували бойові завдання що ведення оборони вздовж лінії зіткнення сторін на визначених ділянках, прилеглих до Азовського моря.

З початком 2018 року, противник значно активізував дії щодо порушення морської економічної діяльності України та посилення військової присутності в Азовській операційній зоні, а саме:

завершено будівництво Керченського мосту, висота якого не дозволяє проходження під ним суден типу PANAMAX;

під виглядом заходів з охорони Керченського мосту та контролю судноплавства здійснено **737 затримок цивільних суден** під прапором різних країн з середньою тривалістю затримки 3-80 годин, що призвело до зниження обсягу робіт в портах України на 20-30%;

посилення сформованого угруповання сил в Азовському морі за рахунок перекидання 3 ака з Каспійської флотилії.

Для нейтралізації загроз та стабілізації соціально-економічної ситуації в Приазов'ї було передбачено:

- посилення військово-морської присутності в Азовському морі;
- створення в Азовському морі угруповання сил ВМС ЗС України;
- розвиток інфраструктури базування ВМС ЗС України;
- забезпечення підрозділів БРАВ високоточною зброєю.

Рф продовжувала нехтувати нормами міжнародного морського права.

Так, 26.11.2018 року, під час переходу загону бойових катерів та рбс “Яни Капу” з пб Одеса до пб Бердянськ, відбувся **інцидент в Керченській протоці**. В ході переходу загону, кораблями та катерами рф було здійснено артилерійський обстріл, таран та захоплення бойових катерів і рбс силами корабельного угруповання рф при підтримці авіації та підрозділів спеціального призначення. Після засудження дій рф в **Міжнародному трибуналі ООН з морського права** (червень 2019 року) і погроз застосування санкцій, моряки були повернуті на Батьківщину. Тільки через рік катери і рбс були повернуті Україні пограбованими.

З метою адекватного реагування на дії противника в Чорноморській операційній зоні Військово-Морськими Силами Збройних Сил України

здійснювалась підготовка та виконувались такі **завдання**:

- ведення спостереження та розвідки у визначених морських районах;
- охорона підводного простору в межах територіального моря держави;
- захист об'єктів морської господарської діяльності у виключній (морській) економічній зоні;

- участь у заходах щодо посилення охорони державного кордону на морі та суверенних прав держави у виключній (морській) економічній зоні;

- охорона пунктів базування та визначених портів;

- участь у протидесантній обороні морського узбережжя несенням бойового чергування підрозділами артилерії.

Висновок. Після анексії Криму та активній підтримці сепаратистські налаштованих мешканців Донецької і Луганської областей України, РФ здійснювала гібридні дії щодо послаблення України та готувалась до подальших військових дій.

4. Дії Військово-Морських Сил Збройних Сил України під час відсічі відкритої збройної агресії РФ проти України.

Для дій на Чорному та Азовському морях РФ заздалегідь було створено угруповання різнорідних ударних та морських десантних сил, до якого увійшли сили Чорноморського флоту, Каспійської флотилії, Балтійського та Північного флотів, частин безпосереднього підпорядкування та Берегової охорони Прикордонної служби ФСБ РФ. На нього **покладались наступні завдання**:

- забезпечення панування на морі в межах визначеного району бойових дій, його ізоляція, блокування дій угруповання різнорідних сил ВМС ЗС України та морських портів України в даному районі;

- участі у повітряно-наступальній операції із застосуванням КР морського базування;

- ведення демонстративних дій на морі, зокрема щодо висадки морських десантів, введення в оману відносно напрямку зосередження своїх основних зусиль, скоування і відволікання наших сил (військ), що залучені до протидесантної оборони;

- створення сприятливих умов для висадки морських десантів.

Виходячи з даних розвідки та аналізу дій противника на морі, визначено **орієнтовний склад угруповань**:

- угруповання різнорідних ударних сил – ркр пр.1164 “Москва”, фр КРЗ пр.11356 – 2 (“Адмирал Эссен”, “Адмирал Макаров”), мрк пр.21631 – 3 од., мрк пр.1234 – 1 од., скр пр. 1135 – 1 од., мпк пр.1124М – 1 од., пк пр. 22160 – 2 од., ркпп пр. 1239 – 3 од., рка пр.1241.1 – 3 од., обрдрн – 2 од.

- угруповання морських десантних сил – вдк – 11 (пр.1171 – 3 од., пр.775 – 8 од.), дка пр. 11770 – 4 од., мтщ – 3 (пр.12700 – 1 од., пр. 266М – 2 од.).

- решта допоміжних та спеціальних кораблів і катерів – 20 од.

З початком збройної агресії РФ, **противник зосереджував зусилля на**:
забезпеченні постійної присутності у північно-західній частині Чорного моря, маневрування в прибережних районах;

- ізоляції району ведення бойових дій на лінії о.Зміїний – м.Херсонес;

перекиданні морем і повітрям ДРГ на узбережжя України, веденні ними дій на узбережжі;

веденні розвідки кораблями, пілотованою авіацією та БПЛА у морі та над узбережжям;

демонстраційних діях надводних сил, у т.ч. щодо часткового розгортання КУГ та десантних загонів, їх маневрування на підходах до ймовірних районів висадки;

завданні ударів кораблями та авіацією по військових та цивільних об'єктах, цивільних суднах та військових кораблях у морі та на р. Дунай.

Крім того, противником здійснювались такі дії:

участь надводних кораблів і підводних човнів з КРЗ у повітряній наступальній операції з визначених районів моря із застосуванням КР морського базування “Калібр”;

перекидання військової техніки та матеріально-технічних засобів в інтересах логістичного забезпечення окупаційних військ до окупованих портів;

підтримка дій військ та артилерійські удари по м. Маріуполь.

Проведення морської десантної операції противником не здійснювалось, у першу чергу, через несприятливі погодні умови у північно-західній частині Чорного моря.

Не досягнувши успіху в наступальних діях на Миколаївському напрямку та не створивши сприятливих умов для висадки морського десанту, противник проводив активні дії щодо введення українських військ в оману та сковування їх дій на морі.

Декілька разів протягом березня 2022 року, противник у складі десантних загонів та загонів кораблів вогневої підтримки наближався до узбережжя Одещини на відстань до 12-15 миль та лягав на зворотній курс.

З початком відкритої збройної агресії РФ проти України, **угруповання різнорідних сил ВМС ЗС України виконувало наступні завдання:**

участь в оборонній операції Об'єднаних сил, підтриманні дій сухопутних військ, морської піхоти на приморському напрямку;

ведення розвідки, висвітлення обстановки у морських операційних зонах, підтримання сприятливого оперативного режиму;

підготовка і здійснення протидесантної оборони узбережжя, завдання ураження силам противника на морі;

оборона з моря портів та пунктів базування;

виконання заходів протипідводнодиверсійного забезпечення;

участь в ППО районів базування, портів, визначених районів та ділянок узбережжя;

постановка оборонних мінних загороджень;

ведення демонстративних дій та заходів введення противника в оману;

ведення стабілізаційних дій;

захист судноплавства, у т.ч. боротьба з мінною загрозою;

здійснення перевезень військ та матеріальних засобів, забезпечення перекидання морем та евакуації військ, підрозділів спеціальних операцій.

Одним з перших кораблів противника, який був уражений в ході війни був

пк пр.22160 “Василий Быков”.

Вночі 07.03.2022 корабель противника увійшов на підготовлену артилерійську позицію для обстрілу узбережжя Одещини. Під час перебування на ній корабель зазнав удару РЗСВ БМ-21 “Град” одного з реактивно-артилерійських підрозділів ВМС ЗС України, унаслідок чого отримав значні пошкодження, втратив хід і був відбуксований до Севастополя.

23-24 березня 2022 року противник здійснював перевезення військової техніки та матеріально-технічних засобів до п. Бердянськ. 24.03.2022 під час розвантаження військової техніки, **вдк пр.1171 “Саратов”** був уражений ракетою РК “Точка-У”. Внаслідок удару корабель був знищений, значні пошкодження отримали ще 2 вдк пр.775, які спішно покинули акваторію порту маючи загиблих і поранених на борту.

З метою нарощування корабельного складу в районах бойових дій, противник перекидав через Волго-Донський судноплавний канал бойові кораблі з Каспійського моря. Також протягом 2022 року угруповання надводних сил противника поповнилось **2 мрк пр. 22800 типу “Каракурт”**, які були побудовані на СБЗ Залив в м.Керч.

Для підтримки дій сухопутних військ і завдання ударів по інфраструктурі, противник розгорнув на захопленій Кінбурнській косі підрозділи самохідної та реактивної артилерії, якими з початку квітня 2022 року завдавав ударів по інфраструктурі ПБ Очаків.

З метою зриву дій противника з блокування бойової діяльності ВМС ЗС України у прибережних районах північно-західної частини Чорного моря, командуванням ВМС вживалися заходи щодо підготовки до завдання ракетних ударів по кораблям противника. Так, 03.04.2022 у результаті удару РЗСВ БМ-21 “Град” отримав значні пошкодження та відбуксований до Севастополя **фрегат КРЗ пр.11356 “Адмирал Эссен”**.

Найбільшого успіху ВМС ЗС України досягли 13.04.2022. У районі на північний схід від о.Зміїний виконував завдання ізоляції району бойових дій **ркр пр.1164 “Москва”**, який був уражений ракетами Р-360 ПКРК “Нептун”. Внаслідок отриманих важких пошкоджень, 14.04.2022 корабель затонув.

Внаслідок знищення флагманського корабля противника **досягнуто таких результатів:**

суттєво знижено морально-психологічний стан керівництва та військ противника через втрату одного з символів військової могутності РФ, одного з найпотужніших кораблів, знижено психологічну здатність противника до ведення боротьби і суттєво піднято бойовий дух народу України;

через загрозу подальших ракетних ударів, кораблі противника переміщено в райони в межах 12 миль від узбережжя Криму;

суттєво знижені ударні і протиповітряні спроможності сил охорони корабельних угруповань противника та ймовірність висадки морських десантів і ведення інших активних дій на морі.

З огляду на важливе стратегічне значення о.Зміїний (віддалення 38 км від дельти р.Дунай, неподалік від морських транспортних комунікацій України), окупанти приділяли багато уваги його утриманню. На острові було розгорнуто

декілька засобів ППО противника, здійснювалось постійне всебічне забезпечення особового складу гарнізону, було розгорнуто засоби РЕР та РЕБ.

З метою ускладнення висвітлення обстановки противником у визначеному районі моря, а також підготовки і здійснення диверсійно-розвідувальних дій з морського напрямку, 27.04.2022 підрозділами БРАВ ВМС ЗС України було здійснено вогневе ураження позицій противника на о.Зміїний. внаслідок було знищено самохідний ЗРК “Стріла-10” та завдані втрати особовому складу.

В подальшому до ударів по острову застосовувались БпЛА “**Bayraktar TB2**”. Для відновлення забезпечення своїх підрозділів на о.Зміїний, противник застосовував пка пр. 03160 типу “**Раптор**” та дка пр. 11770 типу “**Серна**”. 02.05.2022 під час розвідки дельти р.Дунай ударом БпЛА “**Bayraktar TB2**” було знищено 2 пка типу “**Раптор**”. Наступного дня ударом БпЛА “**Bayraktar TB2**” крім ураження берегових об’єктів було знищено дка типу “**Серна**” та пошкоджено пка типу “**Раптор**”. 07.05.2022 під час виконання завдань в районі острова із застосуванням БпЛА “**Bayraktar TB2**” було знищено 2 пка типу “**Раптор**” та 1 дка типу “**Серна**”, ще один пка пошкоджено. **Знищення швидкісних катерів** противника типу “**Раптор**” БпЛА “**Bayraktar TB2**” ВМС ЗС України стало першим у світі успішним бойовим досвідом ураження морських цілей таким видом озброєння, що доводить перспективність їх бойового застосування.

Противник з 10.05.2022 відновив спроби посилити свій гарнізон на острові. До перевезень було залучено судно комплексного тилового забезпечення пр.23120 “**Всеволод Бобров**”, по якому в ніч на 12.05.2022 було завдано удар ПКР “**Нептун**” ВМС ЗС України. Внаслідок влучання і пожежі на борту, судно повернулось до Севастополя і більше до Зміїного не поверталось.

17.06.2022 Силами оборони України за допомогою БпЛА “**Bayraktar TB2**” було виявлено рятувальне буксирне судно “**Спасатель Василий Бех**” із ЗРК “**Тор-М2КМ**” та боєприпасами на борту. ВМС ЗС України завдали по судну ракетного удару 2 ПКР “**Гарпун**”, внаслідок влучання яких судно було значно пошкоджено і затонуло разом з вантажем.

З метою порушення системи висвітлення повітряної і надводної обстановки противника, ведення ним радіотехнічної розвідки 20 та 26.06.2022 Силами оборони України було завдано ракетного удару по “**вишках Бойка**”, які розташовані на відстані близько 100 км від Одеси та 150 км від Криму.

Внаслідок **ракетно-артилерійських ударів наприкінці червня 2022 року**, на острові було виведено з ладу систему ППО, знищено РЛС та укриття особового складу. Коригування ударів артилерії здійснювалось БпЛА “**Bayraktar TB2**” ВМС ЗС України. Як наслідок, 30.06.2022 противником було здійснено евакуацію особового складу гарнізону без евакуації військової техніки. 04.07.2022 на о.Зміїний висадились українські військові і встановили Державний прапор України.

Досягнуті **результати** стали можливими завдяки правильній **оцінці обстановки**, передусім складу і характеру дій противника на морі, спроможності своїх сил і засобів та врахування умов району виконання завдань. **Звільнення острова** Силами оборони України **забезпечило безпечне судноплавство** гирлом

Бистре у дельті р. Дунай.

Згідно досягнутих у Стамбулі домовленостей про умови безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів (22.07.2022), Україна погодилась частково розмінувати акваторію й облаштувати безпечний прохід за погодженими маршрутами. Для забезпечення “зернового коридору” та супроводу суден із зерном, 26.07.2022 у Чорне море увійшли 2 фрегати та підводний човен ВМС Туреччини.

Таким чином, звільнення о.Зміїний створило умови для безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів.

В той же час, з кінця травня 2022 року, противник здійснює з тимчасово окупованих територій вивіз крадених матеріальних засобів, у т.ч. зерна. Для завантаження використовується порт Маріуполь. З метою приховування злочинної діяльності, цивільні судна які залучаються до вивезення крадених матеріальних засобів, в порушення Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS) вимикають засоби автоматичної ідентифікації суден (AIS).

З серпня 2022 року для боротьби з мінною загрозою використовуються безекіпажні підводні апарати, в т.ч. британського виробництва “*Remus-100*”. Станом на вересень 2022 року було знешкоджено 28 дрейфуючих (зірваних з якорею) морських мін.

Для зменшення підльотного часу КР “Калібр”, і відповідно, реакції українських систем ППО, противник наближає райони підводного запуску КР з ПЧ до ізобат 50 м. В подальшому, ймовірно маскування ПЧ противника під прикриттям транспортів, які прямують до українських портів для вивезення зерна.

Новим засобом збройної боротьби на морі з осені 2022 року стали морські безекіпажні комплекси (БеК).

29.10.2022 безпілотними авіаційними та безекіпажними надводними комплексами ВМС ЗС України було завдано удару по надводних силах противника в ПБ Севастополь та на його зовнішньому рейді. Було задіяно до 9 авіаційних БпЛА та 7 морських БеК. Внаслідок удару було нанесено ураження фрегату КРЗ пр.11356 та мтц пр.266М. Залучення до операції авіаційних БпЛА та надводних БеК засвідчило спроможність Сил оборони України у Чорноморській операційній зоні до ведення активної морської війни міжвидовими силами проти переважаючої морської міці противника сучасними асиметричними засобами навіть в його захищених пунктах базування та призвело до зменшення носіїв КР “Калібр”.

Періодичні атаки на ПБ Севастополь українських БеК, примусили командування ЧФ приділити значну увагу захисту Севастопольської бухти. Так, станом на 23 квітня 2023 року пб був захищений 6-ма ланками бонових загороджень.

10.02.2023 РФ скопіювала українські морські БеК та тактику їх застосування. Противником було застосовано дистанційно керований маломірний катер, який пройшов гуманітарним “зерновим коридором” до гирла р.Дністер і протаранив міст через річку в районі Затоки.

Здійснена 28.02.2023 атака БпЛА по об'єктам порту Туансе (РФ) засвідчила що жодна ВМБ противника не є безпечною. Стратегічний порт розташований на відстані близько 270 миль від підконтрольної Україні території. Удар продемонстрував **зростання дальності вогневого ураження** Сил оборони України.

24 травня 2023 року у відкритому морі в 140 км на північний схід від протоки Борфор, українськими морськими БеК був уражений розвідувальний корабель “Иван Хурс”. Внаслідок ураження **корабель припинив виконання завдань** і повернувся на базу для ремонту. Удар БеК у відкритому морі засвідчив **про нарощування спроможностей ВМС ЗС України** зі знищення противника на великих відстанях від берега.

У червні 2023 року у зв'язку з підривом противником греблі Каховської ГЕС (06 червня) і утворенням потужної течії, у Чорному морі **різко погіршилась мінна обстановка** що підвищило небезпеку для цивільного судноплавства.

В ніч на 17 липня 2023 року українськими морськими БеК був атакований Кримський міст. Внаслідок 2-х вибухів, обвалилась одна секція автомобільної частини мосту і **рух автомобільного транспорту був повністю припинений**. Наслідки припинення автомобільного руху Кримським мостом стали **критичними для логістики** противника і примусили його шукати альтернативні шляхи здійснення військових перевезень на Кримський півострів.

19 липня 2023 року мо противника заявило про припинення “зернової угоди”. В ніч на 18, 19, 20, 21, 23 липня противник здійснював **масовані ракетно-артилерійські удари** (МРАУ) по портовій інфраструктурі України. Використовувались керовані ракети різних типів і номенклатур (морського, берегового та повітряного базування) та ударні дрони типу “Shahed”. За оцінками експертів, внаслідок МРАУ **було пошкоджено та знищено близько 40% портової інфраструктури**.

ВМС ЗС України 25 липня 2023 року здійснили атаку морськими БеК корвету “Сергей Котов”, який здійснював патрулювання в Чорному морі на маршруті руху цивільних суден до українських портів. Внаслідок ураження, ворожий **корабель припинив виконання завдань** і повернувся на базу для ремонту.

З метою подальшого **прориву блокади** українських чорноморських портів, ВМС ЗС України в ніч на 1 серпня 2023 року за 340 км від Севастополя атакували російські патрульні кораблі “Сергей Котов” та “Василий Быков”. Ця атака стала **продовженням реалізації стратегії України щодо створення “зернового коридору” без участі росії**.

Сили оборони України в серпні 2023 року попри обмежені можливості для стримування чф в Чорному морі, завдали противнику відчутних ударів. 4 серпня морськими БеК був уражений вдк “Оленегорский горняк” в районі Новоросійська. Корабель отримав значні пошкодження і потребував ремонту. В ніч на 5 серпня в районі Керченської протоки морськими БеК був уражений танкер-хімовоз “Sig”. Для його порятунку противник вимушений був відправити 2 буксири з Новоросійська.

У вересні 2023 року Сили оборони України **провели серію операцій для**

підриву спроможностей російського ЧФ. Ці операції включали атаки на позиції противника в Криму, удари по Керченському мосту, відновлення контролю над морськими нафтовидобувними платформами, які використовувались противником для спостереження за морською обстановкою, а також удари по штабу ЧФ в Севастополі.

Внаслідок проведення операцій, командування противника вивело частину кораблів з Севастополя до ВМБ на східному узбережжі Чорного моря.

Після знешкодження російських засобів виявлення і ураження а західній частині Криму, Сили оборони України 13 вересня завдали удар ракетами класу “повітря-земля” “Storm Shadow / SCALP EG” по Севастопольському морському заводу. В сухих доках заводу в результаті удару **знали критичних ушкоджень вдк “Минск” та пч “Ростов-на-Дону”**. Не маючи на озброєнні ні протичовнових кораблів, літаків та вертольотів, Сили оборони України вивели з ладу підводний човен противника.

Завдяки проведеним **комбінованим ударам** (ракетно-дроновим) у вересні були уражені командний пункт та штаб Чорноморського флоту, портова інфраструктура Севастополя, яка використовувалась противником з військовою метою.

У жовтні 2023 року **відповідальність за безпеку судноплавства в західній частині Чорного моря взяли на себе країни регіону – члени НАТО.** З 16 жовтня в море вийшла мінно-тральна група ВМС Болгарії та Румунії. Дії групи розповсюджувались на прилеглу водну акваторію, де проходять маршрути суден українського зернового коридору.

11 жовтня 2023 року Сили оборони України атакували морськими БеК пк “Павел Державин” на зовнішньому рейді Севастополя. 13 жовтня була здійснена повторна атака на цей корабель і одночасно уражено рятувальний буксир “Професор Николай Муру”. Внаслідок отриманих пошкоджень, кораблі повернулись до ВМБ Севастополь. В цей же день морським БеК був уражений мрк пр. 21631 типу “Буян-М”.

18 жовтня внаслідок ракетного удару були уражені склади озброєння поблизу Севастополя. 20, 29 та 30 жовтня було завдано ракетних та комбінованих ударів по аеродромам, системі ППО та військових об’єктах у Криму.

4 листопада 2023 року Сили оборони України завдали ракетного удару ракетами “SCALP EG” по суднобудівному заводу “Залив” у Керчі. Критичних ушкоджень зазнав мрк “Аскольд”.

Висновок

Протягом 2022 – 2023 років противнику не вдалося досягти панування на морі у межах північно-західної частини Чорного моря та створити сприятливі умови для захоплення південних регіонів України, внаслідок того що Сили оборони України в цілому набули спроможності для здійснення ураження надводних сил противника.

В умовах кількісної та якісної переваги противника на морі, застосування морських БеК та БпЛА для завдання ефективних ударів по кораблям противника, об’єктах логістики, посилило спроможності угруповання різнорідних сил ВМС ЗС України.

Внаслідок комплексного застосування ВМС, ПС ЗС України, підрозділів спеціального призначення ГУР МО України і СБ України дозволило ослабити ворожі сили на Чорному морі.

Рекомендована література

1. Програма навчальної дисципліни “Історія війн і воєнного мистецтва (у т.ч. воєнна історія України)”.
2. Рукопис підручника Військово-морська історія України. Авторський колектив під заг. редакц. Неїжпапи О.Л., 2022.
3. Воєнно-історичний опис російсько-української війни. МОУ, 2022, 2023.
4. Яким’як С.В. “Війна на морі 2022. Уроки з досвіду, проблеми та перспективи”, НУОУ – 2022.

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Військово-морська історія. Тенюх І.Й. – Севастополь: СВМІ, 2009. – 444 арк.
2. Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035.
3. Richard Harding, ed., *Modern Naval History: Debates and Prospects* (London: Bloomsbury, 2015)
4. О.І. Затинайко. Проблеми реформування та застосування Збройних Сил України в контексті сучасної теорії та практики воєнних конфліктів / М.М. Пальчук, Г.М.Потапов // *Наука і оборона*. — Київ : Стилос, 2013. — 1.
5. Hornblower Simon, Spawforth Anthony. Themistocles // *The Oxford Classical Dictionary*. — Oxford University
6. Іван Крип'якевич. Всесвітня історія: Стародавній Світ. Війна з Карфагеном.
7. Коваль А. Військово-політична та суспільна діяльність Гнея Помпея Великого (2017) // електронний ресурс
8. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наук. думка, 2010, 2011.
9. А.Т.Мехен. Вплив морської сили на історію // електронний ресурс
10. Bradford, Ernle. *The Sultan's Admiral: The life of Barbarossa*. London, 1968.
11. Дрейк Френсіс. www.geograf.com.ua // електронний ресурс
12. R. Prud'homme van Reine, Rechterhand van Nederland. *Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter*, (Amsterdam 1996)
13. Dumbleton, Bernard (2002). *Story of the Paddle Steamer*
14. United States Department of the Navy, Naval History Department (1971). *Civil War naval chronology, 1861–1865*. Government Printing Office.
15. Вільсон Херберт. Битва при Ліссі. 20 липня 1866 р.
16. Б. М. Гончар. Американсько-іспанська війна 1898 // *Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін.* — К.: Знання України, 2004. — Т. 1. — 760 с.
17. К. А. Залесский *Хто був хто у Першій світовій війні*. МА., 2003. — 3.616-617
18. Вільсон Херберт. Линкоры в бою. // електронний ресурс
19. Буніч І. Л. *Корсары Кайзера*. — Эксмо, 2008. — 480 с.
20. Юджин Роган. *Падение Османской империи: Первая мировая война на Ближнем Востоке, 1914 – 1920*. // електронний ресурс
21. Макинтайр Д., Шофилд Б., Пак С. и др. *Битва за Средиземное море. Взгляд победителей* // електронний ресурс
22. “Адмирал граф Шпее”: история службы — В. Л. Кофман *Карманный линкор “Адмирал граф Шпее”* // електронний ресурс
23. Лиддел Гарт Б. Г. *Вторая мировая война*. — М.: АСТ, СПб.: Terra Fantastica, 1999.
24. Шаров Р.А. *Рейд на Констанцу загону легких сил Чорноморського флоту 26 червня 1941 року* // електронний ресурс.

25. Рукопис підручника Військово-морська історія України. Авторський колектив під заг. редакц. Неїжпапи О.Л., 2022.
26. Воєнно-історичний опис російсько-української війни. МОУ, 2022, 2023.
27. Яким'як С.В. “Війна на морі 2022. Уроки з досвіду, проблеми та перспективи”, НУОУ – 2022.

Допоміжна

1. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо досвіду діяльності Військово-морських Сил Збройних Сил України в умовах відбиття повномасштабної агресії російської федерації проти України.
2. Сучасне озброєння і військова техніка Збройних сил Російської Федерації. Довідник учасника ООС./С. П. Корнійчук/ Харків – 2020.
3. Монографія “Війна на морі 2022: уроки з досвіду, проблеми та перспективи”. Яким'як С.В.
4. Зброя російсько-української війни, довідник-каталог, МОУ, ГШ ЗСУ, Центр дослідження воєнної історії ЗСУ, жовтень 2023.